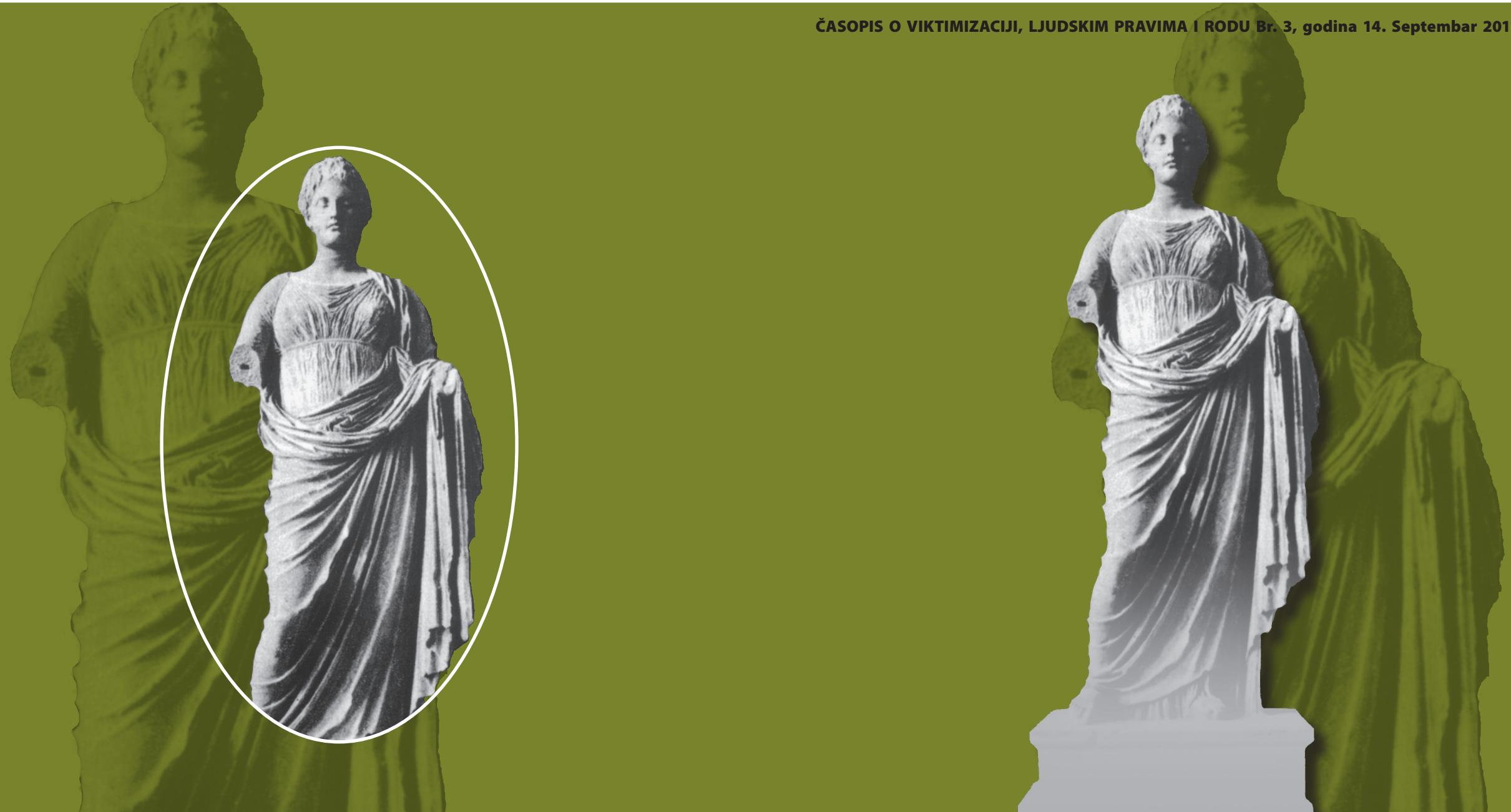

TEMIDA TEMIDA

ČASOPIS O VIKTIMIZACIJI, LJUDSKIM PRAVIMA I RODU Br. 3, godina 14. Septembar 2011.

Tema broja DECA: UČINIOCI NASILJA, ŽRTVE, POSMATRAČI

Izdaju:

© Vikičimološko društvo Srbije i „Prometej”, Beograd

*Sva prava zadržana. Zabranjeno je svako umnožavanje
ili preštampavanje bez dozvole izdavača*

Adresa redakcije:

Vikičimološko društvo Srbije, Dositejeva 1a,
11000 Beograd, tel/fax: + 38111 3034232, e-mail: vds@eunet.rs

Savet časopisa:

dr Nataša Mrvić-Petrović, dr Slobodan Savić,
dr Ivana Stevanović i dr Mirjana Dokmanović

Počasni članovi Saveta časopisa:

dr Dušan Cotić,
dr Gerd Ferdinand Kirchhof (Nemačka, Japan) i dr Marc Groenhuijsen (Holandija)

Glavna i odgovorna urednica:

dr Nevena Petrušić

Zamenica glavne i odgovorne urednice:

dr Sanja Čopić

Urednica teme broja:

dr Ivana Stevanović

Sekretar redakcije:

Nikola Petrović

Tehnička urednica:

Jasmina Nikolić

Redakcija časopisa:

dr Nevena Petrušić, dr Vesna Nikolić-Ristanović, dr Slobodanka Konstantinović-Vilić,
dr Sanja Čopić, dr Jelena Srna, dr Oliver Bačanović (Makedonija),
dr Jo-Anne Wemmers (Kanada), mr Ruth Jamieson (Velika Britanija) i Nikola Petrović

Idejno rešenje korica i kompjuterska obrada sloga:

Tatjana Stojković

UDK

343.98

ISSN

1450-6637

Tiraž:

500 primeraka

Štampa:

„Prometej”

Izdavanje ovog broja finansijski je pomoglo:

Ministarstvo nauke Republike Srbije

Radovi u časopisu su dvostruko anonimno recenzirani

The articles in the journal are peer reviewed

TEMIDA

ČASOPIS O VIKTIMIZACIJI, LJUDSKIM PRAVIMA I RODU
Br. 3, godina 14. Septembar 2011.

Tema broja

Deca: učinioци насиља, жртве, посматрачи

ČLANCI

Zaštita dece razvedenih roditelja koja su žrtve emocionalnog zlostavljanja

- Dragana Batić 5
Iskra Akimovska Maletić

Psiho-socijalni uticaji virtuelnih komunikacija

- Rajko Macura
Slavoljub Vujović
Đuro Mikić 23

Prekršajnopravna odgovornost maloletnika u Republici Srbiji

- Nikolina Grbić-Pavlović 37

Deca i zlostavljanje životinja – kriminološki, viktimaloški i krivičnopravni aspekti

- Ana Batrićević 57

Komponente afekata u strukturi ličnosti maloletnika sa delinkventnim ponašanjem

- Filip Mirić 79

PRIKAZI KNJIGA

J. E. Durrant i A. B. Smith

Globalni putevi ka ukidanju fizičkog kažnjavanja:
Poštovanje dečjih prava

- Ljiljana Stevković 93

M. Rufo

Sve što nikada ne bi trebalo da znate
o seksualnosti vaše dece

- Nikola Petković 99

Theme

Children: perpetrators of violence, victims, observers

SPECIAL ISSUE ARTICLES

Protection of children of divorced parents who are victims of emotional abuse	
<i>Dragana Batić</i>	
<i>Iskra Akimovska Maletić</i>	5
Psycho-social impacts of virtual communication	
<i>Rajko Macura</i>	
<i>Slavoljub Vujović</i>	
<i>Duro Mikić</i>	23
Penalty responsibility of juveniles in the Republic of Srpska	
<i>Nikolina Grbić-Pavlović</i>	37
Children and animal abuse – criminological, victimological and criminal justice aspects	
<i>Ana Batrićević</i>	57
Components of emotions in the personality structure of juveniles with delinquent behavior	
<i>Filip Mirić</i>	79

BOOK REVIEWS

J. E. Durrant & A. B. Smith Global pathways to abolishing physical punishment: Realizing children's rights	
<i>Ljiljana Stevković</i>	93
M. Rufo Tout ce que vous ne devriez jamais savoir sur la sexualité de vos enfants	
<i>Nikola Petković</i>	99

Deca: učinioци насиља, жртве, посматрачи

TEMIDA

Septembar 2011, str. 5-22

ISSN: 1450-6637

DOI: 10.2298/TEM1103005B

Pregledni rad

Zaštita dece razvedenih roditelja koja su žrtve emocionalnog zlostavljanja

DRAGANA BATIĆ

ISKRA AKIMOVSKA MALETIĆ*

O problemu emocionalnog zlostavljanja dece, kao rezultata razvoda i razdvajanja roditelja, veoma se malo govori i piše, verovatno zato što se radi o vrlo sofisticiranoj vrsti emocionalnog zlostavljanja, koja na žalost ponekad promakne i stručnjacima. Malo se piše i istražuje o ovom problemu uopšte, a naročito u Republici Makedoniji.

Nije sporno da u Republici Makedoniji postoji solidan pravni okvir za reakciju države na ovu vrstu zlostavljanja dece. S obzirom na posledice po decu, ovaj problem zahteva mnogo više pažnje, edukacije i saradnju nadležnih institucija.

U radu se nastoji da se istraži pojам emocionalnog zlostavljanja dece, kao rezultat razvoda i razdvajanja roditelja, kao jednog vrlo specifičnog oblika porodičnog nasilja sa psihološke tačke gledišta, kao i da se analizira pravno normiranje ovog oblika porodičnog nasilja u Republici Makedoniji.

Ključне речи: заштита dece, породично насиље, развод, манипулација decom, правни оквир.

* Dr Dragana Batić je docent na Fakultetu za bezbednost u Skoplju,
E-mail: dbatic@yahoo.com

Dr Iskra Akimovska Maletić je docent na Fakultetu za bezbednost u Skoplju,
E-mail: iskra.maletic@gmail.com

Uvod

U skladu sa Konvencijom o pravima deteta (*Convention on the Rights of the Child*, 44/25 of 20 November 1989), dete¹ treba biti zaštićeno od bilo kakvog oblika nasilja i zloupotrebe, a država treba da preduzme sve zakonske, administrativne i socijalne mere da bi obezbedila zaštitu deteta od nasilja i zloupotrebe. Predviđeno je da decu ne treba razdvajati od roditelja, osim ako to nije u njihovom interesu, kao na primer, kada roditelj postupa loše ili zapostavlja dete. Zadatak države je da deca budu dobro zbrinuta i zaštićena od nasilja, zloupotrebe i zapostavljanja od strane svojih roditelja ili onih koji brinu o njima.

„Zlostavljanje dece se definiše kao svaka forma fizičkog i/ili emocionalnog lošeg postupanja, seksualnog zlostavljanja, zanemarivanja ili zanemarujućeg postupanja ili komercijalnog ili drugog vida eksploracije, što rezultira realnim ili potencijalnim nanošenjem štete zdravlju dece, preživljavanju i razvoju digniteta u kontekstu saodnosa odgovornosti, poverenja i moći². Jedan od načina na koji roditelji loše postupaju prema svojoj deci, a koje nije tako vidljivo kao ostali oblici nasilja (i koji se zbog toga teško otkriva) je emocionalno zlostavljanje. „Emocionalno zlostavljanje podrazumeva propust u obezbeđivanju razvojno odgovarajuće podržavajuće sredine, uključujući dostupnost primarne figure vezivanja, tako što dete može da razvije stabilan i pun opseg emocionalnih i socijalnih kompetencija, koji odgovaraju njegovom ličnom potencijalu, u društvenom kontekstu u kome živi“.³.

Istiće se da je emocionalno zlostavljanje obrazac ponašanja odraslih koji destruktivno deluje na detetov emocionalni razvoj i socijalnu kompetenciju, kao i na osećaj sopstvene vrednosti. U emocionalno zlostavljanje spadaju: odbacivanje, ponižavanje, terorisanje, izolacija, iskorišćavanje, ignorisanje i manipulisanje detetom (Garbarino, 1994). Manipulisanje se odnosi na manipulaciju detetovim osećanjima u cilju rešavanja nekih problema roditelja i vrlo često se događa tokom i posle razvoda i razdvajanja roditelja. Mi ćemo se u radu zadržati upravo na ovoj vrsti emocionalnog zlostavljanja.

¹ U saglasnosti sa članom 1 *Konvencije o pravima deteta* za dete se smatra svako ljudsko biće ispod 18 godina

² Report of the consultation on child abuse prevention, 29–31 March 1999. Geneva, World Health Organization, 1999 (dokument WHO/HSC/PVI/99.1), World Health Organization, str. 13-17.

³ Ibid

O problemu emocionalnog zlostavljanja, kao rezultata razvoda roditelja, veoma se malo govori i piše, verovatno zato što se radi o vrlo sofisticiranoj vrsti emocionalnog zlostavljanja, koja, na žalost ponekad promakne i stručnjacima. Predmet ovog rada je emocionalno zlostavljanje dece kao rezultat manipulacije koja se dešava u toku i posle razvoda ili razdvajanja roditelja, odnosno uvek kada jedan od roditelja ocrnuje drugog pred detetom i ne dopušta mu kontakte sa drugim roditeljem. Cilj rada je opisati ovu pojavu i nazvati je njenim pravim imenom (emocionalno zlostavljanje), utvrditi da li je i koliko je precizno normirana u Republici Makedoniji i ponuditi neke načine njenog prevazilaženja, a koji se odnose na psihosocijalnu i pravnu zaštitu.

Pravno regulisanje porodičnog (posebno emocionalnog) nasilja i zaštita prava dece

Polazeći od onoga što je utvrđeno međunarodnom regulativom, a pre svega Deklaracijom o pravima deteta, da „dete ima potrebu za posebnim merama zaštite i nege, uključujući odgovarajuću pravnu zaštitu, zbog njegove fizičke i mentalne nezrelosti, pre i posle njegovog rođenja“⁴, u Republici Makedoniji je doneta pravna regulativa⁵ kojom se nastoji da se primene oni standardi koji se nameću međunarodnim aktima. U Republici Makedoniji, u skladu sa Zakonom o porodici (Закон за семејство, 2008, 2010), obezbeđuje se posebna zaštita porodice, materinstva, dece, maloletnih lica, dece bez roditelja i dece bez roditeljskoga staranja. Posebno je predviđeno da Republika obezbeđuje zaštitu od porodičnog nasilja. U tom smislu, donet je Nacionalni plan za akciju o pravima dece u RM, od 2005–2015, koji, kao jedan od strateških ciljeva predviđa zaštitu dece od zapostavljanja, zlostavljanja i nasilja⁶.

Dete može da bude žrtva nasilja i u svojoj porodici, koje se teško otkriva i utvrđuje, a može da uzrokuje teške posledice po njegov psihički i fizički razvoj. Da bi se sprečilo porodično nasilje, u zakonodavstvu Republike Makedo-

⁴ Konvencija za pravata na detetu, 20 nov., 1989, 1577 Z.D.O.N.3, sp: D. Marien Bler, Merl H. Vajner, Međunarodno semejno pravo, konvencija, statuti i regulatorni materijali (prevod), Skopje, str. 168.

⁵ Zakon za semejstvo („Služben vesnik na RM“ br. 157/2008, 84/2008, 67/2010, Zakon za zaštitu na decata („Služben vesnik na RM“ br. 170/2010, Zakon za maloletnička pravda („Služben vesnik na RM“ br. 87/2007, 103/2008, 161/2008, 145/2010) itd.

⁶ <http://www.nkpd.gov.mk/images/lImage/NPAPD%202006-2015%281%29.pdf>, [pristup sajtu 21. 03. 2011].

nije je zabranjen svaki oblik nasilja među članovima porodice, bez obzira na pol i uzrast⁷, a posebno su zabranjeni svi oblici iskorišćavanja i zloupotrebe dece, kao i psihičko ili fizičko nasilje i maltretiranje dece.⁸ U Zakonu o porodici pod porodičnim nasiljem se podrazumeva maltretiranje, vređanje, pretnja bezbednosti, fizičko zlostavljanje, seksualno ili drugo fizičko ili psihičko nasilje, koje izaziva osećaj nesigurnosti, pretnju ili strah prema različitim licima⁹ među kojima i prema deci.

Posebnu ulogu u sprečavanju porodičnog nasilja (gde spada i emocionalno zlostavljanje) nad decom, ima Centar za socijalni rad, koji je dužan da preduzme mere zaštite, uvek kada ima informaciju (dobijenu od građana, službenih i pravnih lica), da postoji porodično nasilje nad detetom (Zakon o porodici, 2008, 2010, čl. 14). Pri tome, u cilju zaštite ličnosti, prava i interesa deteta, služi se metodama stručnog i savetodavnog interdisciplinarnog timskog rada. Ako to zahtevaju interesi deteta, Centar upozorava roditelje na nedostatke u vaspitanju i razvoju deteta i pruža im pomoć u pogledu pravilnog razvoja i vaspitanja deteta, a može i da ih uputi da oni sami, ili zajedno sa detetom posete odgovarajuće savetovalište ili neku drugu zdrastvenu ili vaspitnu ustanovu koja može da im pruži potreban savet. Ukoliko je to u interesu deteta, Centar može da donese rešenje o stalnom nadzoru u vršenju roditeljskog prava u odnosu na svu decu ili u odnosu na neko od njih. Takođe, Centar može da donese rešenje

⁷ Krivični zakonik u Republici Makedoniji, predviđa da je porodično nasilje maltretiranje, gruba uvreda, ugrožavanje bezbednosti, fizičko zlostavljanje, seksualno ili drugo psihološko ili fizičko nasilje, kojim se izaziva osećaj nesigurnosti, pretnje i strah, prema supružniku ili deci ili drugim licima koje žive u bračnoj ili vanbračnoj zajednici, kao i prema bivšem supružniku ili prema licu sa kome imaju zajedničko dete ili se nalaze u bliskim ličnim odnosima (Krivični zakonik, 1996, 1999, 2002, 2003, 2004, čl. 122)

⁸ Zakon za zaštitu dece zabranjuje sve oblike seksualnog iskorišćavanja i seksualne zloupotrebe dece (dečju pornografiju, dečju prostituciju), prisilno podvođenje, prodaju ili trgovina decom, psihičko ili fizičko nasilje i maltretiranje, kažnjavanje ili drugo neljudsko postupanje, sve oblike eksploracije, komercijalno iskorišćavanje i zloupotrebu dece, kojima se krše osnovna ljudska sloboda i prava deteta. (Zakon za zaštitu na decu 2010, čl. 9, st. 2)

⁹ Supružniku, roditelju ili deci ili drugim licima koja žive u bračnoj ili vanbračnoj zajednici, bivšem supružniku ili licu sa kojim imaju zajedničko dete ili se nalaze u bliskim ličnim odnosima, uključujući odnose koje nastaju usvajanjem i starateljstvom, braći i sestrama, polubraći i polusestrama, starijim članovima porodice ili u zajedničkom domaćinstvu i licima – članovima porodice ili zajedničkog domaćinstva čija je poslovna sposobnost delimično ili u celosti oduzeta. Pri tome bliski lični odnosi su lični odnosi između lica različitog pola koji su ili su bili u partnerskim odnosima, a ne žive u vanbračnoj zajednici. Prema zakonskim normama počinilac, ali i žrtva porodičnog nasilja može da bude bilo ko od prethodno navedenih lica, bez obzira na pol i uzrast.

kojim oduzima dete od jednog roditelja i daje ga drugom roditelju na čuvanje i vaspitanje, zatim nekom drugom licu ili odgovarajućoj ustanovi, u slučaju kada roditelji ili roditelj kod koga dete živi zapostavi dete u odnosu na čuvanje i vaspitanje, ili kada postoji ozbiljna opasnost za njegov pravilni razvoj i odrastanje. Ističu se i drugi slučajevi, kada, zbog neostvarivanja obaveza roditelja prema detetu, Centar može da ograniči kontakte roditelja sa detetom, što može negativno da deluje na psihičko stanje deteta. To su situacije kada roditelj duže od tri meseca ne daje izdržavanje za dete; ukoliko roditelj koji ne živi sa detetom više od tri puta neprekidno ne poštuje rešenje centra; ukoliko roditelj nije vratio dete ili je zadržao dete više od predviđenog u rešenju ili je odneo dete u nepoznatom pravcu; zatim, postoji situacija kada se dete daje na određeni period, ali ne više od 15 dana, roditelju kome nije dodeljeno dete na čuvanje i vaspitanje, ukoliko drugi roditelj neopravdano nije poštovao rešenje centra više od dva puta; i ukoliko je roditelj sa kojim dete živi, neopravdano prekinuo neposredne kontakte deteta sa drugim roditeljem više od dva meseca, zbog nepoštovanja rešenja koje je doneo Centar, što se štetno odražilo na razvoj deteta (*Zakon za semejstvo*, 2008, 2010, čl. 87).

U skladu sa članom 90 *Zakona o porodici* (*Zakon za semejstvo*, 2008, 2010), onom roditelju koji zloupotrebi roditeljsko pravo ili grubo zanemari vršenje roditeljske dužnosti, nakon pribavljenog mišljenja od strane Centra za socijalni rad, oduzima se roditeljsko pravo rešenjem koje donosi sud, u vanparničnom postupku. Zakonom su taksativno¹⁰ nabrojane situacije koje se smatraju zloupotrebotom ili grubim zanemarivanjem roditeljske dužnosti, kao što je i sprovođenje fizičkog ili emocionalnog nasilja nad detetom.

Kada ima informacije da postoji porodično nasilje nad maloletnim detetom, Centar za socijalni rad preduzima neke od sledećih mera zaštite: obezbeđuje nužni smeštaj licu-žrtvi porodičnog nasilja, koje može da traje najviše šest meseci sa mogućnošću produžavanja za još toliko; obezbeđuje odgovarajuću zdravstvenu zaštitu; obezbeđuje odgovarajuću psihosocijalnu intervenciju i tretman; upućuje ih u odgovarajuće savetovalište; ukoliko u porodici ima dete koje je na redovnom školovanju, pomaže u produžavanju redovnog školova-

¹⁰ Kao zloupotreba i grubo zanemarivanje roditeljskih dužnosti smatra se sprovođenje fizičkog ili emocionalnog nasilja nad detetom, seksualno iskorišćavanje deteta, primoravanje deteta na rad koji ne odgovara njegovom uzrastu, dozvoljavanje detetu da zloupotrebjava alkohol, droge ili druge psihotropne supstance; navodjenje deteta na društveno neprihvatljivo ponašanje; napuštanje deteta da duže od tri meseca ne brine o njemu i ako na bilo koji način grubo krši prava deteta.

nja; informiše organe progona; daje pravnu pomoć i zastupanje; inicira postupak pred nadležnim sudom i preduzima mere koje proizlaze iz odnosa roditelja i dece; ako postoji potreba podnosi zahtev суду за određivanje privremene mere za zaštitu i druge mere (*Zakon za semejstvo*, 2008, 2010, čl. 94-g).

Republika Makedonija nastoji da obezbedi efikasniju zaštitu dece, u skladu sa međunarodnim instrumentima za zaštitu dečjih prava, stalnim unapređivanjem pravne regulative koja se odnosi na ovu oblast. Pri tome se razvijaju kontrolni mehanizmi, koji, vršeći nadzor nad nadležnim institucijama, mogu da doprinesu efikasnijoj zaštiti prava dece. Zbog toga, u okviru kancelarije Narodnog pravobranioca (Ombudmsana) Republike Makedonije od 1998 godine, u saradnji sa UNICEFom, osnovano je posebno *Odeljenje za zaštitu prava deteta* (Akimovska-Maletić, 2005). Imajući u obzir nadležnost Narodnog pravobranioca da postupa u slučajevima kada postoji povreda ljudskih prava od strane javne administracije i da obezbeđuje posebnu zaštitu dece, u slučajevima kada je reč o deci koja su žrtve porodičnog nasilja, Narodni pravobranioc vrši nadzor pre svega nad centrima za socijalni rad, koji su nadležni za sprovođenje zakona, između ostalog i kada je reč o porodičnom nasilju. Imajući u vidu da u kancelariji Narodnog pravobranioca u Makedoniji rade samo pravnici, smatramo, da bi se stručno utvrdila pravilnost postupanja *Centra za socijalni rad* u slučajevima emocionalnog zlostavljanja dece, da je potreban odgovarajući stručni kadar sastavljen od psihologa i socijalnih radnika u okviru *Odeljenja za zaštitu dece*, kao što je slučaj u kancelariji Ombudsmana u Grčkoj ili u kancelariji Ombudsmana za decu u Norveškoj¹¹.

Da li je razvod uvek povezan sa emocionalnim zlostavljanjem?

Iako razvod predstavlja događaj koji nosi brojne stresne promene koje dovode u pitanje postojeću ravnotežu porodice i zahtevaju reorganizaciju, on sam po sebi uvek ne oštećuje decu. Istraživanja pokazuju da najveći broj dece manifestuje neke probleme u prve dve godine posle razvoda, posle čega se prilagođavaju i izrastaju u funkcionalne osobe (Chaze-Lansdale, Hetherington,

¹¹ Ombudsman Grčke u okviru Odeljenja za zaštitu prava dece ima psihologe, a Ombudsman za decu u Norveškoj ima sociologa. Vidi više: Iskra Akimovska-Maletić, Narodniot pravobratinel na Republika Makedonija (ombudsman), zaštitnik na pravata i slobodite na građanite, Skopje, 2010.

1990). Novija istraživanja kod nas pokazuju, da adolescenti, čiji su roditelji razvedeni, ne pokazuju simptome po kojima ih prepoznajemo kao rizičnu grupu, odnosno oni se u pogledu mentalnog zdravlja ne razlikuju od svojih vršnjaka koji žive sa oba roditelja (Batić, 2010: 86).

S obzirom da razvod predstavlja jedan od najstresnijih životnih događaja, normalno je da za vreme razvoda bračni partneri prolaze kroz emocionalnu krizu, pri čemu je potrebno da se prihvate različita, često suprotna osećanja: vezanosti, tuge, besa, ambivalencije, straha od budućnosti, anksioznosti. Da bi se to učinilo, potrebno je upravljati konfliktom, tolerisati emocije i postepeno definisati bolno ambivalentne granice u procesu transformacije od partnera do bivših partnera. To zahteva mnogo strpljenja, zrelosti i kreativnosti.

Deca su posebno vulnerabilna na razvod budući da se suočavaju sa promenama i gubitkom porodične podrške za vreme razvoda, a kako će se nositi sa ovom stresnom situacijom pre svega zavisi od stava i ponašanja njihovih roditelja. Međutim, mnogi roditelji u toku razvoda, pod uticajem stresa, pokazuju smanjeni kapacitet za bavljenje decom. Ono što deci najviše šteti je kada roditelji postavljaju decu u središte svojih konfliktata.

Konflikti roditelja koji decu stavljuju između, komunikacija preko dece, međusobna borba za njih, izazivaju kod dece konflikt lojalnosti što destruktivno deluje na njihovo blagostanje (Buchanan, Maccoby, Dornbush, 1992; Maccoby, Mnookin, 1992). Čak iako deca nisu involvirana direktno u roditeljski konflikt, negativni efekti konfliktata mogu se iskusiti kroz porast nervoze roditelja, smanjenu kontrolu, podršku i učešće u dečjim aktivnostima.

Polazeći od svog profesionalnog iskustva u radu sa decom i bračnim partnerima tokom razvoda, možemo reći da, ipak, posle prvog stresnog perioda, većina roditelja nauči da komunicira na roditeljskom nivou, ili da, barem ne truje odnos deteta sa drugim roditeljem. Podatak da skoro 90% roditelja, koji su razvedeni više od dve godine, a koji žive sa detetom adolescentom imaju pozitivan odnos prema kontaktima sa drugim roditeljem, ide u prilog ovoj konstataciji (Batić, 2010: 91).

Ipak, jedan manji procenat roditelja ostaje u stalnom međusobnom „ratu“ u kome decu i dečje emocije koriste kao oružje. Ukoliko postoji manipulacija dece i potkopavanje odnosa sa drugim roditeljem, reč je o obliku emocionalnog zlostavljanja dece čiji rezultat može biti detetovo privremeno ili trajno odbacivanje roditelja. Ovo je neprimereni pritisak od koga bi decu svakako trebalo zaštititi (Buljan-Flander u: Warshak, 2008).

Kada govorimo o emocionalnom zlostavljanju?

Gardner je prvi uočio emocionalno zlostavljanje povezano sa razvodom dajući odličan klinički prikaz sindroma otuđenja od roditelja (Gardner, 1998). Roditelj s ovim poremećajem podučava dete da postane neopravданo ospesd-nuto negativnim kvalitetima drugog roditelja. Puno napora se ulaže u poduku deteta da nešto sa drugim roditeljem nije u redu. Prirodno, rezultat toga je ozbiljno oštećenje odnosa deteta sa drugim roditeljem. Metode koje se koriste u otuđivanju deteta su različite i uključuju: implicitno i eksplisitno kritikovanje, sarkastične komentare, izvrnute komunikacije čak do paranoidnog ponašanja. Kad je na delu potpuno otuđenje od roditelja, roditelj i dete dele potpuno neprijateljska uverenja i ponašanja prema drugom roditelju. Drugim rečima, sindrom i postoji kada su i roditelj i dete zahvaćeni. U takvim slučajevima susreti se kontinuirano ometaju zato što je samo dete istrenirano da odbija da se viđa sa drugim roditeljem. Mnoga deca, izražavaju mržnju ne samo prema jednom roditelju već i prema celoj njegovoj porodici. „Kada postoji rivalitet između roditelja posle razvoda, deca se mogu koristiti kao pioni. Tri najčešća načina korišćenja i zloupotrebe dece su: blokiranje, bacanje tamo-amo i ‘deljenje’“ (Ayalon, Flasher, 1993: 83).

„Blokiranje“ predstavlja potpuno isključivanje jednog roditelja od strane drugog u životu deteta. „Bacanje tamo-amo“ je kada dete ide od jednog roditelja do drugog pri čemu se ispituje i nastoji da se iz njega izvuče što više informacija o bivšem supružniku. Deca se koriste kao golubovi pismonoše u roditeljskom konfliktu. „Deljenje“ deteta je kada su roditelji više zainteresovani za to da imaju jednak prava nad detetom nego da zadovolje njegove potrebe. Cilj je borba za moć između bivših partnera.

„Sindrom zlonamerne majke“ je pojava gde majka ne samo što pokušava da otudi dete od oca, već se posvećuje opsežno postavljenoj kampanji kako bi direktno ozledila oca (Turkat, 1995). Kasnije, 2002 godine, tvorac ovog pojma, Turkat je termin ‘majka’ zamenio terminom ‘roditelj’ (Turkat, 2002). Primjeri ovakvog ekstremnog ponašanja su: ostavljanje deteta da spava u kolima, kako bi dokazala/o da ih je drugi roditelj ostavio da bankrotiraju, spaljivanje kuće bivšeg supruga/e, lažno optuživanje za seksualno zlostavljanje deteta, manipuliranje drugim ljudima da uznemiravaju bivšeg supruga/u, pokušaj da bivši suprug/a dobije otkaz na poslu.

Ovi roditelji su vešti lažovi, manipulativni i spremni da motiviraju druge da učestvuju u kampanji protiv drugog roditelja. Takođe su skloni dugim parni-

čenjima, a spremni su i da krše zakon da bi se osvetili bivšem mužu/ženi. Ovaj poremećaj nije specifično povezan sa drugim psihopatološkim poremećajima, iako može paralelno postojati sa nekim drugim mentalnim poremećajem.

U svim ovim slučajevima emocionalnog zlostavljanja, u osnovi je neražrešen partnerski odnos, odnosno nesposobnost da se on odvoji od roditeljskog odnosa i da se u prvi plan stave potrebe i dobrobit deteta. Konflikt koji postoji među roditeljima drži ih u stanju besa, što smanjuje emocionalne potencijale za bavljenje decom i čini ih slepim za potrebe dece, a pre svega za njihovu bazičnu potrebu da imaju dobre odnose sa roditeljima i da im roditelji budu međusobno kooperativni.

Rezultat svih ovih manipulacija sa decom posle razvoda je konflikt podejljene lojalnosti, koja predstavlja najveći stres, budući da se dete, koje ima bazičnu potrebu da ima dobre odnose sa oba roditelja, stavlja u situaciju da bira stranu koja automatski isključuje jednog od roditelja.

Konflikt lojalnosti ima brojne negativne efekte po decu: jaku anksioznost, snižavanje samopoštovanja, potisnuti bes, što otežava adaptaciju na razvod, a dete trpi dalekosežne posledice. Konfliktni odnos između roditelja predstavlja emocionalno zlostavljanje koje nije jedan specifičan događaj, već dugotrajni i kontinuirani atak na ličnost deteta, uz odsustvo emocionalne podrške, čega roditelji najčešće nisu svesni. Posledice emocionalnog zlostavljanja, kao deo konflikta roditelja zbog razvoda ili razdvajanja, mogu da budu čak i teže od drugih oblika zlostavljanja (fizičkog, na primer). Najveće posledice po dete ima otuđenje od roditelja, koje dovodi do potpunog prekida kontakata sa drugim roditeljem, pri čemu se sama deca odriču potrebe i želje za drugim roditeljem. Ova vrsta emocionalne zloupotrebe deteta dovodi do formiranja negativne slike o sebi i narušenog samopoštovanja, što se u krajnjoj liniji odražava na mentalno zdravlje deteta, sadašnje i buduće.

Kako prepoznati emocionalno zlostavljanje?

Warshak govori o tri stepena kritikovanja drugog roditelja koji se kreće od blagog ocrnjivanja do teškog i sistematskog ispiranja mozga. Pri tome roditelji koriste suptilne psihološke manevre da bi manipulisali svojom decom (Warshak, 2008: 40). Ocrnjivanje je obično prisutno na samom početku razvoda, kada su roditelji u iskušenju da ponize jedni druge, čak i pred decom. Ipak, u najvećem broju slučajeva, deca slučajno čuju neprijateljsku komunikaciju

koja im nije bila namenjena. Međutim, sistematsko i kontinuirano ocrnjivanje, dovodi do toga da deca prestaju da izražavaju svoja osećanja za roditelja pred roditeljem koji ocrnuje, zbog straha da će ga razočarati ili mu biti nelojalni.

„Blaćenje predstavlja grubo, zlobno ili sarkastično obezvređivanje“ (Warshak, 2008: 43). Deca se osećaju neprijatno za vreme blaćenja drugog roditelja i, želeći da ono prestane, reaguju tako što prestaju da misle o tome ili povremeno brane roditelja koji je cilj blaćenja. Većina dece se ne može nositi sa ovim problemom bez pomoći odraslih.

„Blaćenje postaje štetnije ako se ponavlja, a deca se različitim tehnikama programiraju da bi se pridružila obezvređivanju roditelja, bake, deke i drugih rođaka. Na tom nivou, blaćenje postaje ispiranje mozga“ (Warshak, 2008: 45). Ovo je najteži oblik emocionalnog zlostavljanja povezanog sa razvodom. Kao rezultat toga deca počinju da tretiraju roditelje kao neprijatelje i bez imalo poštovanja. U svojoj praksi smo sretali decu koja izbegavaju roditelje, ne pozdravljaju ih, beže od njih glavom bez obzira i uporno odbijaju da imaju bilo kakve kontakte sa njima. Ovo ponašanje predstavlja značajnu promenu u odnosu na prethodno ponašanje deteta, koje je imalo topao odnos prema roditelju. Neka deca prema roditeljima ispoljavaju čak sadističko ponašanje bez osećanja krivice, a za ovakvo svoje ponašanje obično daju bezznačajne razloge. Postoji polarizovano viđenje roditelja: otuđeni roditelj se opisuje negativno, dok se drugi roditelj smatra savršenim. U svakom sukobu poštovanog i otuđenog roditelja deca su automatski na strani poštovanog roditelja, čak i kada imaju očigledne dokaze da je suprotno ispravno. Ona papagajski ponavljaju jezik roditelja, izrazima koji su često izvan njihovog vokabulara i razumevanja. Otuđena deca ne shvataju da je njihova mržnja rezultat manipulacije i uvek insistiraju da je to njihov autonomni odgovor na loše postupanje otuđenog roditelja. Pored toga, žele zaštititi poštovanog roditelja, poričući da on ima bilo kakav uticaj na njihovo odbijanje kontakata sa drugim roditeljem. Često će ovakvo dete reći: „Niko mi nije rekao šta da kažem“.

Ono što je karakteristično za otuđeno dete je, da negativan odnos proširuje i na širu porodicu omraženog roditelja. U onome što Gardner naziva rasprostiranje neprijateljstva (Gardner, 1998) deca smatraju neprijateljem svakog povezanog sa tim roditeljem, bake, dede, ujake, prijatelje, čak i kućne ljubimce. Kao rezultat toga, deca gube kontakt sa polovinom svoje porodice i otuđuju se od svojih korena. Na zaprepašćenje rodbine sa kojima su bila u dobrim odnosima pre razvoda, ona naglo menjaju svoje ponašanje i gube

naklonost prema njima. „Otuđenje često zadaje udarac zlokobnom brzinom i sa vrlo malo upozorenja“ (Warshak, 2008: 74).

Kako pomoći emocionalno zlostavljanoj deci, žrtvama otuđenja od roditelja?

Za većinu roditelja, otuđivanje deteta je jedna od najstresnijih životnih situacija. Roditelji nemaju prethodnog iskustva sa takvim nepoštovanjem i odbijanjem svoje dece, tako da se teško snalaze. Prethodni odnos sa decom, koji je bio topao i pun ljubavi, nažalost, nije preventiva za otuđenje deteta. Dete se ponekad okreće protiv roditelja čiju ljubav dobija lako, u zamenu za uslovno prihvatanje od roditelja koji je ranije bio nezainteresovan ili čak grub prema detetu. Kada roditelj napušta dom, to takođe može komplikovati situaciju i pogodovati otuđenju.

U skladu sa *Zakonom o porodici*, roditelji prema svojoj deci imaju jednak prava i dužnosti (roditeljsko pravo) da se brinu o ličnosti, pravima i interesima svoje maloletne dece i punoletne dece nad kojima je produženo roditeljsko pravo. Roditeljsko pravo roditelji vrše zajednički i po dogovoru, a u slučaju neusaglašenosti roditelja u vršenju roditeljskog prava, rešava centar za socijalni rad. Kada je u pitanju razvod braka, sud presudom odlučuje o čuvanju, vaspitavanju i izdržavanju zajedničke dece. Pri tome, roditelj kome nisu poverena deca na čuvanje, ima pravo da održava lične odnose i neposredne kontakte sa njima, ukoliko sud nije odredio drugačije u interesu dece.

U slučaju kada roditelji deteta ne žive zajedno, tada se dogovaraju oko načina održavanja ličnih odnosa i neposrednih kontakata sa detetom. Ukoliko ne mogu da se usaglase u roku od dva meseca, tada Centar za socijalni rad donosi rešenje. Održavanje ličnih odnosa dece sa roditeljima može se ograničiti ili privremeno zabraniti, ali samo zbog zaštite zdravlja i drugih interesa deteta. U slučajevima kada se ne ostvaruje pravo maloletnog deteta da održava kontakte sa roditeljima i drugim bliskim rođacima roditelja koji je umro, kome je oduzeto roditeljsko pravo ili je zbog drugih razloga sprečen da vrši roditeljsko pravo, Centar za socijalni rad donosi rešenje o načinu održavanja neposrednih kontakata.

Zbog značaja ovog pitanja, radi zaštite najboljeg interesa deteta, Savet Evrope je 2003. god. doneo Konvenciju o kontaktima koji se odnose na decu¹², kojom je detaljno razrađeno pravo na kontakte iz Konvencije UN o pravima deteta. Ovom Konvencijom se pre svega naglašava da se često upotrebljava termin *pristup detetu* zamenjuje izrazom *kontakt* koji se odnosi na dete. Pri tome Konvencija definiše šta se smatra pod kontaktom i principi koji su zastupljeni u Konvenciji.

Postavlja se pitanje da li odbijanje jednog roditelja da omogući održavanje kontakata deteta sa roditeljem sa kojim ne živi, ne predstavlja suptilan način emocionalnog zlostavljanja deteta. Interesantan je sledeći slučaj iz prakse koji predstavlja ilustraciju emocionalnog zlostavljanja deteta zbog razvoda roditelja kada je Centar za socijalni rad u Skoplju preuzeo odgovarajuće mere.

Radi se o dečaku od četiri godine. Roditelji, intelektualci, neposredno posle razdvajanja imaju takav aranžman viđenja da dete skoro podjednako vremena provodi sa oba roditelja. Kako proces razvoda napreduje, majka počinje da sabotira kontakte koristeći različita opravdanja. Roditelji započinju borbu oko starateljstva i skoro svakodnevno su prisutni u Centru za socijalni rad u Skoplju, boreći se za prevlast nad detetom. Majka lažno optužuje oca za seksualno zlostavljanje, čime sina podvrgava brojnim nepotrebним ispitivanjima da bi naštetila očevoj reputaciji. Ono što ovog oca izdvaja od drugih roditelja u sličnoj situaciji jeste njegova izuzetna upornost i spremnost da koristi sve institucije sistema. Zbog toga što je procenjeno da dete trpi emocionalno zlostavljanje od strane majke i njene porodice, zbog potpunog prekida kontakata sa ocem i manipulisanja detetom, Centar donosi rešenje kojim se dete oduzima od majke i poverava ocu na čuvanje i vaspitanje i pored toga što je sudski bilo povereno majci. Ceo proces traje nekoliko godina i završava se time što otac dobija starateljstvo nad detetom. Pritom, ne pada u iskušenje da otuđi dete od majke već joj omogućava normalna i česta viđenja. Ovo je jedan od retkih primera iz prakse, gde je proces, iako je trajao dugo, ipak zaštitio dete od otuđenja od roditelja, odnosno, institucije sistema su pomogle detetu da održi redovne kontakte sa oba roditelja.

Međutim, iskustvo pokazuje da su roditelji koji nemaju kontakte sa svojom decom često pasivniji nego što bi trebalo, previše čekaju na akciju i time daju moć drugom roditelju-otuđitelju. Polazeći od ovog saznanja, u Centru za soci-

¹² Convention on contact concerning children, Strasbourg, 15.05.2003, Council of Europe, (ETS No. 192: 2003/2005)

jalni rad u Skoplju, formirana je grupa roditelja koja duže vremena nije imala nikakve kontakte sa svojom decom. Sa njima se radilo na tome da sagledaju svoj ideo u situaciji i da sa grupom podele svoja iskustva. Pokazalo se da i njihova pasivnost doprinosi prekidanju kontakata sa decom, da u želji da se vide sa decom greše i da moraju da rade na sebi. Na primer, zbog neprimerenog ponašanja svoje dece ovi roditelji znaju da budu agresivni ili previše popustljivi, brane se ili trpe uvrede, čime samo potvrđuju ono na čemu insistira roditelj otuđitelj. Grupa kao sistem podrške je imala blagotvornu ulogu. S obzirom da se radi ne samo o teškoj, već i o veoma retkoj situaciji od koje se mnogi roditelji stide i zbog koje se osećaju krivima, mogućnost da podele svoja iskustva sa onima koji su u sličnoj situaciji je bila od pomoći. Od ukupno deset roditelja, koji su dolazili na grupu, polovina je uspostavila kontakte sa svojom decom. Na žalost, iako efikasna, ova praksa se iz više razloga nije nastavila. Ono što omraženi roditelj nikako ne sme smetnuti sa uma je da su deca žrtve, da su izmanipulisana i da drugom roditelju služe kao sredstvo za osvetu. Kada deca počinju da pokazuju znake otuđenja, roditelji moraju znati da njihova reakcija može da bude presudna za dalji tok situacije. Neki roditelji, kada vide da deca na svu njihovu pažnju i ljubav uzvraćaju odbojnim pa čak i bezobzirnim ponašanjem, naprave fizički ili verbalni ispad, što samo daje još jedan razlog deci da nastave sa takvim ponašanjem, a roditelju koji otuđuje samo pomaže. Pasivnost, s druge strane, ne samo što ne vodi rešenju problema, nego ostavlja decu na milost i nemilost drugom roditelju koji ih emocionalno zlostavlja. U ovakvoj situaciji, deca imaju potrebu da im neko priskoči u pomoć, ali se često ni nadležne institucije ne snalaze najbolje. Sudski procesi traju dugo, a stručnjaci za mentalno zdravlje ponekad savetuju roditelju da „pričeka da dođe pravo vreme“. Zbog svih ovih razloga ovi roditelji su ili pasivni ili, ne znajući šta da rade, čine greške koje još više pogoršavaju ionako složenu situaciju.

Warshak preporučuje roditeljima da istraju u zadržavanju kontakata sa detetom i da pokažu aktivni odnos. To podrazumeva sledeće: roditelji moraju kontrolisati svoje emocije, ne smeju se ponašati agresivno, izgubiti živce ili grubo kritikovati svoju decu; ne smeju da odbijaju svoju decu tvrdeći da, ako ona ne žele da ih vide, tada i oni ne žele da vide njih; ne smeju pasivno dopuštati deci i bivšem partneru da diktiraju uslove kontakata sa decom. Takođe, ne smeju čekati da dođe pravo vreme. Ovi roditelji prekasno shvate da su pogrešili čekajući previše; vreme sa decom treba da organizuju tako da bude prijatna interakcija, a ne kritikovanje njihovih negativnih stavova; deci treba pokazati razumevanje za ono što osećaju prema roditeljima, ne treba obez-

vredjivati njihova osećanja. Iako se roditelj ne slaže sa njima, ako ih kritikuje deca će samo osećati da ih roditelj ne razume; ne treba optuživati decu da samo ponavljaju reči drugog roditelja. Iako je to obično tačno, deca će to odrijeti i osećaće se napadnuto; roditelj ne sme ocrnjivati drugog roditelja (Warshak, 2008).

Razumevanje manipulisanja detetom

Da bi stručnjaci i roditelji mogli uspešno intervenisati, moraju razumeti da je dečje viđenje stvarnosti vešto izmanipulisano. Neke od uobičajenih strategija koje navodi Warshak su sledeće: ponavljanje lažnih misli dok ih dete ne prihvati kao istinite, selektivno usmeravanje dečje pažnje na negativne aspekte drugog roditelja i istovremeno ignorisanje pozitivnih, izostavljanje konteksta ponašanja drugog roditelja, laganje o roditelju, revidiranje prošlosti kako bi se obrisala pozitivna sećanja na tog roditelja, podsticanje deteta da iskorišćava drugog roditelja, preterano ugađanje deci odnosno potkupljivanje, upućivanje dece da čuvaju tajne pred drugim roditeljem, da ga špijuniraju i da ga lažu. Sve ove strategije se koriste u cilju manipulacije dece i vode ispiranju mozga. Zato na laži i manipulaciju treba reagovati što je pre moguće, jer ponavljanje laži stvara deci lažna sećanja koje je teško izbrisati (Warshak, 2008).

Roditelj koji je omražen treba da učini prijatnim i neugrožavajućim vreme koje provodi sa detetom, ne treba da dokazuje da je drugi roditelj loš i nepravedan, ali treba dete podstaći da samo razmisli jesu li optužbe u skladu sa ponašanjem ocrnjjenog roditelja? Umesto da se o tome čuti, roditelj umešno treba pomoći detetu da razume ono što se događa, da bi se oduprlo otuđenju. U tome mu može pomoći dobar terapeut koji se bavi ovim problemima, sa kojim će razraditi strategiju približavanja detetu.

Ako su deca redovno u središtu sukoba između svojih roditelja, ako su redovno izložena ocrnjivanju, ili se od njih traži prenošenje poruka od jednog roditelja drugome, bilo bi dobro potražiti terapeuta. Vrlo je važno izabrati terapeuta koji razume jedinstvenu važnost odnosa između roditelja i deteta i koji smatra da je gubitak te veze tragičan, bez obzira na to koliko dobro dete funkcioniše u drugim područjima života.

Dobar terapeut može uneti neutralnu perspektivu u porodični konflikt. Decu treba naučiti da jasno kažu roditeljima da ne žele biti u središtu sukoba i da ne žele slušati nijednog roditelja da govori loše o onom drugom. Kada dete

nauči da sebe potvrdi na ovaj način, roditelj otuđitelj kao i otuđeni siblinzi s vremenom prihvate dečju neutralnost (Warshak, 2008).

Psihosocijalni program preventivne intervencije sa grupom dece i adolescenata razvedenih roditelja može pomoći i u slučajevima manipulacije decom. Jedan takav program su razvile Ayalon i Flasher i on se redovno sprovodi u školama u Izraelu.¹³ Adaptaciju ovog programa smo primenili u svom radu sa grupom jednoroditeljskih porodica u Skoplju.¹⁴

Zaključak

Nije sporno da u Republici Makedoniji postoji solidan pravni okvir koji se odnosi na pitanja vršenja roditeljskog prava, zatim utvrđivanje porodičnog nasilja i emocionalnog nasilja nad decom u porodici, kao i ostvarivanje ličnih kontakata deteta sa roditeljem sa kojim ne živi. U pravcu poboljšanja pravne regulative koja uređuje ovu problematiku, napominjemo da Makedonija do sada nije pristupila Konvenciji o kontaktima koji se odnose na decu, a kojom bi se svakako unapredilo regulisanje ovog delikatnog pitanja.

U Republici Makedoniji, ukoliko roditelj sa kojim dete živi uporno ometa ili ne dopušta kontakte sa drugim roditeljem, to može biti razlog zbog koga će roditelj predložiti sudu donošenje nove odluke o roditeljskom staranju. Sud će, zatražiti mišljenje stručnog tima Centra ili psihološko psihiatrijsko-veštaceњe roditelja i deteta.

U slučajevima emocionalnog zlostavljanja kao rezultata otuđenja, ono što deluje zbunjujuće za sud, a ponekad i na nedovoljno iskusne članove stručnog tima centra, je odbijanje deteta da kontaktira sa roditeljem, odnosno neprepoznavanje deteta kao žrtve manipulacije. „Čak i stručnjaci koji su iskusni u vođenju procene s kim će dete živeti posle razvoda, često su slabi kada dođe do identifikacije procesa otuđenja od roditelja. Detaljno znanje o ispiranju mozga pomaže ispitivaču da dozna gde i kako da traži dokaze indoktrinacije. To znanje nedostaje mnogim ispitivačima“ (Warshak, 2008: 304). U principu, psihoterapeuti, advokati i sudske službe se da su porodice sa decom, koja odbijaju da provode vreme sa jednim roditeljem, težak izazov.

¹³ Videti više u Batić, 2010.

¹⁴ Videti više u Nikolova i dr., 1996.

Na žalost, sručnjaci i sud, zbog opreznosti, da ne bi pogrešili, ponekad pomažu otuđenju zato što ne mogu da poveruju da se deca mogu programirati tako da se okrenu protiv drugog roditelja; znaci manipulacije mogu biti suptilni i izmaći opažanju; uprkos utvrđenoj manipulaciji sud može smatrati ponašanje roditelja razlogom za detetovo odbijanje. Potrebno je iznalaziti nove i kreativne načine za upravljanje ovim problemom (na pr. psihosocijalni programi sa grupama dece i roditelja, koje bi sprovodili centri za socijalni rad).

S obzirom na velike posledice po decu, ovaj problem zahteva mnogo više pažnje, edukacije i saradnju nadležnih institucija, kao i naučnih istraživanja.

Literatura

- Akimovska-Maletić, I. (2005) Zaštita prava deteta preko institucije Narodnog pravobranioca (Ombudsmana) u Republici Makedoniji. *Pravni život*, 9, str. 1183-1193.
- Akimovska-Maletić, I. (2010) *Narodniot pravobranitel na Republika Makedonija (ombudsman)*. Skopje: Zaštitnik na pravata i slobodite na građanite.
- Ayalon, O., Flasher, A. (1993) *Chain Reaction, Children and Divorce*. London and Bristol: Jessica Kingsley Publishers.
- Batić, D. (2010) *Deca i razvod–perspektiva adolescente*. Beograd: Zadužbina Andrejević.
- Bler, M.D., Vajner, H.M. (2009) *Međunarodno semejno pravo, konvencii, statuti i regulatori materijali*, (prevod). Skopje: Vladata na Republika Makedonij.
- Buchanan, C.M., Maccoby, E.E., Dornbusch, S.M. (1992) Adolescents and their families after divorce: Three arrangements compared. *Journal of research on Adolescence*, 2, str. 261-291.
- Chaze-Lansdale, P.L., Hetherington, E.M. (1990) The impact of divorce on life-span development: Short and long term effects. In: P.B. Baltes, D.L. Featherman, R.M. Lener (Eds.) *Life-span development and behaviour*. Hillsdale, NJ: Erlbaum, str. 105-150.
- Convention on contact concerning children, Strasbourg, 15.05.2003, Council of Europe (ETS No. 192: 2003/2005)
- Garbarino, J., Garbarino, A.C. (1994) *Emotional Maltreatment of Children*. Chicago: National Committee to Prevent Child Abuse.
- Gardner, R.A. (1998) *The parental Alienation Syndrom: A Guide for Mental Health and Legal Professionals*. Cresskill, N.J.: Creative Therapeutics.
- Krivičen zakonik, Službeni vesnik na RM, br. 37/1996, 80/1999, 4/2002, 43/2003, 19/2004.

- Maccoby, E., Mnookin, R. (1992) *Dividing the Child: Social & Legal dilemmas of Custody.* Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Nikolova, Z., Batić, D., Gurčinovska M., Dadasović, B (1996) Psycho-social Programme in one-parental Family Work (Psychological Workshops). Saopštenje na 8. svetskom kongresu Global Dialoge Diversity and Unity, Atina, 30.5.-5.6.2009.
- Turkat, I.D. (1995) Divorce related malicious mother syndrome. *Journal of Family Violence*, 3, str. 253-264.
- Turkat, I. (2002) Parental alienation syndrome: A review of critical issues. *Journal of the American Academy of Matrimonial Lawyers*, 18, str. 131-176.
- Zakon za semejstvoto, Služben vesnik na RM, br.157/2008, 84/2008, 67/2010.
- Zakon za zaštita na decata, Služben vesnik na RM, br. 170/2010.
- Zakon za maloletnička pravda, Služben vesnik na RM, br. 87/2007, 103/2008, 161/2008, 145/2010.
- Warshak, A.R. (2008) *Otrov razvoda – Zaštita odnosa između roditelja i djeteta od osvetljubivog bračnog partnera.* Zagreb: Algoritam.
- World Health Organization, Report of the consultation on child abuse prevention, 29–31 March 1999. Geneva, 1999 (dokument WHO/HSC/PVI/99.1)
- <http://www.nkpd.gov.mk/images/1Image/NPAPD%202006-2015%281%29.pdf>. Pristupljeno 21.03.2011

DRAGANA BATIĆ
ISKRA AKIMOVSKA MALETIĆ

Protection of children of divorced parents who are victims of emotional abuse

Very little is said and written about the problem of emotional abuse of children, as a result of parental divorce and separation, probably because it is a very sophisticated type of emotional abuse, which unfortunately sometimes experts do not recognize. This phenomenon is rarely explored and researched in general and especially in the Republic of Macedonia.

It is not disputed that there is a solid legal framework for a government response to this type of child abuse in Republic of Macedonia. Given the impact on children, this problem requires much more attention, education and cooperation between the competent institutions.

This paper tries to explore the concept of emotional abuse of children, as a result of divorce and separation of the parents, as a very specific form of domestic violence from a psychological point of view, as well as to analyze the legal norm of this form of domestic violence in the Republic of Macedonia.

Key words: protection of children, domestic violence, divorce, manipulation of children, legal framework.

Deca: učinioци насиља, жртве, посматрачи

TEMIDA

Septembar 2011, str. 23-36

ISSN: 1450-6637

DOI: 10.2298/TEM1103023M

Pregledni rad

Psiho-socijalni uticaji virtuelnih komunikacija¹

RAJKO MACURA

SLAVOLJUB VUJOVIĆ

ĐURO MIKIĆ*

Pojava i širenje Internet komunikacija dovela je do promena u socijalnim odnosima, zloupotrebe interneta i maladaptivnog ponašanja. Među autorima koji su se bavili uticajima ovih promena ne postoji konsenzus, a rezultati njihovih istraživanja često su kontradiktorni. Neki autori zaključuju da Internet komunikacija učvršćuje mreže njegovih korisnika, dok drugi smatraju da ovakva komunikacija dovodi do smanjenja učestvovanja u realnom društvenom životu. Kod jednog broja osoba, preveliko korišćenje interneta negativno deluje na mentalno zdravlje i socijalni život i može dovesti do opsesije na račun drugih aspekata života i stvaranja zavisnosti. U najvećem riziku negativnih uticaja online komunikacije su deca i mladi. Ovim radom se želelo ukazati, kako na dobre strane, tako i na negativne posledice prekomerne i nefunkcionalne upotrebe Interneta.

Ključне reči: komunikacija, virtuelne zajednice, Internet zavisnost, onlajn viktimizacija.

¹ Rad je deo istraživanja na projektu br. 046001 finansiranom od strane Ministarstva nauke Srbije.

* Rajko Macura je docent na koledžu u Banja Luci, E-mail: rajko.macura@nvo-svjetionik.org

Slavoljub Vujović je naučni savetnik na Ekonomskom institutu u Beogradu,
E-mail: kelovic1967@yahoo.com

Đuro Mikić je vanredni profesor u Visokoj školi za ekonomiju i informatiku u Prijedoru,
E-mail: info@koledzprijeedor.org

Uvod

Internet predstavlja revolucionarno otkriće koje je u značajnoj meri obeležilo drugu polovinu 20. veka, koje je, u vreme brzog tehnološkog razvoja i globalizacije, doprinelo bržoj i efikasnijoj komunikaciji među ljudima, u skladu sa savremenim potrebama. Novi standardi i obrasci ponašanja kojima je doprinelo korišćenje interneta, zbog svoje specifičnosti, postali su predmet mnogobrojnih teorijskih razmatranja i rasprava naučnih radnika. Istovremeno sa oduševljenjem zbog velikih mogućnosti i koristi virtuelnog komuniciranja, pojavila se i zabrinutost i dilema kako će novi oblici socijalizacije uticati na mentalno zdravlje pojedinaca. Poremećaj uzrokovan Internet komunikacijom još uvek nije dobio odgovarajući naziv, koji bi imao sve karakteristike disfunkcionalnog ponašanja, koje su poznate kada su u pitanju bolesti zavisnosti o Internetu. U upotrebi su razni termini, tako da se pored termina zavisnost od Interneta – *Internet addiction* (Young, 1996: 241), koriste termini kompulsivna upotreba Interneta (*Compulsive Internet use*), patološka upotreba Interneta (*Pathological Internet use*) i drugi (Goldberg, 1996).

Aktuelne psihijatrijske klasifikacije bolesti (ICD-10, DSM-IV), ne sadrže ovu kategoriju zavisnosti. Međutim, postoji jasna namera da nova američka klasifikacija mentalnih oboljenja (DSM-V), koja je u fazi pripreme, uvrsti ovaj oblik zavisnosti u dijagnostičku kategoriju pod nazivom *kibernetiski poremećaj*. U ovu kategoriju treba da budu svrstane sve vrste zavisnosti koje su rezultat zloupotrebe savremenih tehničkih dostignuća (Huang, Alessi, 1996).

Virtuelne zajednice

Internet komunikacija je dovela do stvaranja virtuelnih zajednica. Bollen kaže da je „virtuelna zajednica „društvena grupa pojedinaca koji su povezani putem Interneta sa ciljem da ostvare zajedničke interese i/ili razvijaju i održavaju društvene odnose“ (Bollen, 1989: 10-39). Putman virtuelne zajednice definiše „kao grupe ljudi koji nisu povezane geografski, već putem svog učešća u računarskoj mreži“. (Putnam, 1995: 65-78).

Rezultati istraživanja o karakteristikama promena i uticaja Interneta se razlikuju i često su kontradiktorna. Neka istraživanja pokazuju da internet učvršćuje mrežu njegovih korisnika (Gross i dr., 2002: 70-99), kao i da nema negativan uticaj na učešće njegovih korisnika u realnom životu (Katz, Aspden, 1997:

81). Druga istraživanja su ukazala na negativne posledice koje može imati virtuelna komunikacija na mentalno zdravlje i socijalnu uključenost (Kraut i dr., 1998, prema Gross, Juvonen, Gable, 2002). Prema nekim autorima, anksiozne osobe realni svet zamenjuju virtuelnom komunikacijom (Chak, Leung, 2004). Šta više, upotreba interneta kod ovih osoba može dovesti do zavisnosti. Prema teoriji socijalne kompenzacije, članovi virtuelne mreže imaju svoje specifičnosti (Jochen, Valkenburg, Schouten, 2005: 423-430). Po njima, virtuelna komunikacija privlači introvertne i anksiozne osobe, koje na taj način ublažavaju probleme u socijalnoj interakciji.

Socijalni uticaj internet komunikacije

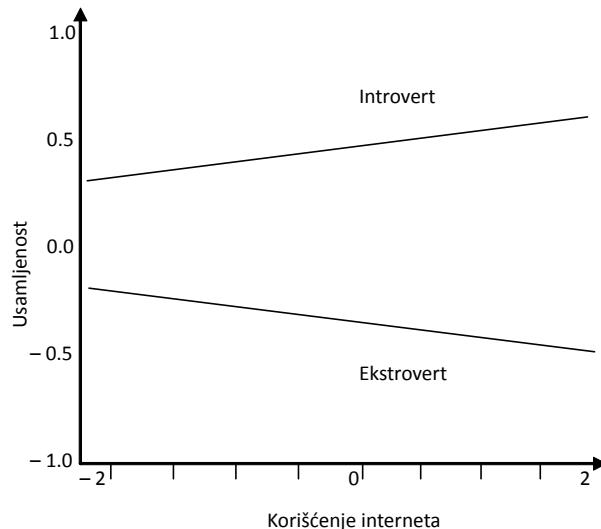
Psiholozi već dugo proučavaju kako kontekst komunikacije ljudi menja društvene odnose. U klasičnoj studiji Festingera, Šatera i Baka (Festinger, Schachter, Back, 1950) i Njukomba (Newcomb, 1961), ispitivano je kako fizička blizina ljudi utiče na njihove obrasce komunikacije i prijateljstva. Uvođenjem interneta otvaraju se nove opcije komunikacija, koje mogu menjati naše razumevanje o tome kako komunikacija oblikuje socijalne odnose. Pored pozitivnih društvenih uticaja koje korišćenje interneta ima na društveni angažman ljudi i na njegove psihološke koristi (Cohen i Wills, 1985), većina istraživanja pokazuje da je online komunikacija manje korisna od klasične. *Online* komunikacija je manje interaktivna nego konverzacija licem u lice ili telefonska konverzacija i prenosi manje kontekstualne informacije po jedinici vremena (Sproull, Kiesler, 1991). Odnosi koji su uspostavljeni ili održavani na mreži (*online*) sporije se razvijaju (Walther, 2002: 235-237) i slabiji su od onih koji su razvijeni ili održavani na tradicionalnim vrednostima (Cummings, Butler, Kraut, 2002: 103-108; Parks, Roberts, 1998: 517-537).

Internet korisnici i nekorisnici razlikuju se po svojim demografskim atributima, stavovima, vrednostima i stilu života. Neuzimanje u obzir individualnih razlika, jedan je od razloga različitih ishoda istraživanja uticaja interneta. Rezultati istraživanja (Kraut, Kiesler, 2003) pokazuju da veće korišćenje Interneta ne mora neophodno da dovede do većih društvenih mreža, veće socijalne podrške, boljih odnosa sa partnerima na mreži (*online*) ili pozitivnih psiholoških rezultata, uglavnom u vezi sa društvenim angažmanom. Istraživačke studije pokazuju da je kod ljudi, koji su puno koristili Internet, prijavljen veći porast stresa u svakodnevnom životu u odnosu na ljudi koji uopšte nisu koristili internet ili su ga malo koristili,

(Holm, Holroyd, 1992). Nije identifikovan jedan stresor ili izvor stresa koji raste sa povećanom upotrebom interneta, već korisnici Interneta doživljavaju povećanje difuzije u stresu. Ovo se objašnjava činjenicom da internet uvodi više aktivnosti i socijalnih obaveza u život korisnika, što utiče na povećanje pritiska vremena i stresa. Drugo objašnjenje je da složene tehnologije, prepreke informisanju i komunikaciji i drugi *online* iritanti, korisnike čine senzitivnijim (osetljivijim) na rutinske događaje sa kojima su se mogli lako izboriti u prošlosti. Isto tako istraživanja pokazuju (Kraut i dr., 1998) da je veća upotreba Interneta povezana sa padom u komunikaciji korisnika sa članovima porodice, padom veličine njihovog društvenog kruga i porastom njihove depresije i usamljenosti.

Prema istraživanjima Kraut i Kiesler, kod osoba koje su počele da koriste internet, posle godinu dana, uglavnom su se osetili pozitivni efekti korišćenja Interneta na komunikaciju i socijalnu uključenost – povećava se veličina njihovih društvenih krugova, komunikacija licem u lice, uključenje u zajednicu, poverenje u ljude i pozitivan uticaj. Među ekstravertnim osobama, korišćenje Interneta je bilo povezano sa povećanjem uključenosti u zajednicu i samopostovanjem, kao i padom usamljenosti. Obrnuti trendovi su primećeni kod introvertnih osoba (slika 1).

Slika 1: Interakcija korišćenja Interneta i ekstraverzija na usamljenost

Izvor: Sara Kiesler, Robert Kraut, Jonathon Cummings, Bonka Boneva, Vicki Helgeson, and Anne Crawford, Internet Evolution and Social Impact, Carnegie Mellon University, June 1, 2001

Prema Kraut i Kiesler, korišćenje Interneta za zabavu i pretraživanje informacija, povezano sa različitim promenama u socijalnim ishodima, razlikuje se od njegovog korišćenja za komunikaciju sa prijateljima i porodicom ili za upoznavanje novih ljudi na online mreži (Kraut, Kiesler, 2003). Ljudi koji koriste internet za socijalne svrhe su, uglavnom, društveno angažovani izvan mreže (*offline*), ali njihova upotreba Interneta za socijalne svrhe predviđa pad nekih dimenzija društvenog angažmana. Treba napomenuti da se protokom vremena razlikuju rezultati istraživanja vezano za uticaj internet komunikacije. Longitudinalne studije pokazuju da se menjaju norme korišćenja interneta i svrha korišćenja (Kraut, Kiesler, 2003). Način i svrha korišćenja Interneta u 1996. godini su se razlikovali od korišćenja interneta danas, kao što će se Internet sutrašnjice razlikovati od Interneta danas. U skladu sa tehnološkim promenama, menja se i njihov društveni uticaj.

Uticaj korišćenja Interneta na socijalne odnose se razlikuje od osobe do osobe. Za neke to znači više socijalne podrške, a manje usamljenosti i stresa i jačanje socijalnih kontakata i ishoda. Za druge ljude, vreme provedeno na Internetu može biti na račun drugih, više vrednih *offline* aktivnosti. Veliki broj tinejdžera provodi sate na *online* časkanju sa strancima, umesto da se druže i bave se sportom sa prijateljima iz škole.

Generalno gledano, virtualna komunikacija može biti štetna ako se koristi kao zamena za efikasnije načine da se bude sa drugim osobama. Evolucijom tehnologija za *online* komunikaciju stvaraće se uslovi za nove načine da ljudi zamene ili povećaju svoje dragocene društvene odnose. Iz tog razloga, psiholozi treba da učestvuju u dizajnu online komunikacije.

U budućnosti se očekuje značajniji socijalni uticaj Interneta u komunikaciji. Korišćenje e-pošte navodi ljude da provode više vremena online (Kraut i dr., 1998). Sve popularnije su druge internet komunikacione usluge, sobe za časkanje, višekorisničke igre, aukcije i bezbroj grupa koje se sastoje od „virtualnog društvenog kapitala“ na Internetu (Putnam, 2000: 170). Prema nekim autorima, pretpostavka je da će internet imati pozitivan društveni uticaj. Uspostavljanje komunikacije sa komšijama, prijateljima i porodicom i učešće u društvenim grupama, odražava se na nivo socijalne podrške, ispunjavanje ličnih odnosa, njihovu posvećenost društvenim normama i njihovim zajednicama i njihovo psihičko i fizičko blagostanje (Cohen, Wills, 1985; Mirowsky, Ross, 1989: 140).

Veći broj autora se slaže da Internet može imati značajne pozitivne društvene efekte na pojedince (Katz, Aspden, 1997; McKenna, Bargh, 2000),

grupe, organizacije (Sproull, Kiesler, 1991), zajednice i društvo u celini. Iz razloga što internet omogućava komunikacije kroz vreme i distancu, on pomaže ljudima da se povežu sa dalekom, kao i lokalnom porodicom i prijateljima, saradnicima, poslovnim kontaktima i sa strancima koji dele slična interesovanja. Kao što to čini i telefon, širok društveni pristup može povećati socijalnu uključenost ljudi (Fisher, 1992: 455-474). Online komunikacija može olakšati formiranje novih odnosa (Katz, Aspden, 1997), socijalnih identiteta i posvećenost kod izolovanih lica (McKenna, Bargh, 2000), učešće u grupama i organizacijama (Sproull, Kiesler, 1991) i političke mobilizacije. Veliki broj autora pokazuje zabrinutost da bi komunikacija na internetu mogla ohrabrvati lude da više vremena provode sami u komunikaciji sa nepoznatim osobama, na račun dublje komunikacije licem u lice, diskusije i druženja sa prijateljima i porodicom (Putnam, 2000: 179).

Internet zavisnost

Kao što je već rečeno, veliki broj autora zagovara stav da se zavisnost o internetu uvrsti u dijagnostičku kategoriju pod nazivom *kibernetski poremećaj* i da se u ovu kategoriju uvrste i svi drugi oblici zloupotrebe tehničkih dostignuća. Kritičari ovakvog pristupa, ukazuju na veliki broj metodoloških nedostataka i logičkih nedoslednosti do sada provedenih istraživanja, na kojima su zasnovani zaključci o postojanju pojave zavisnosti. Prema njima, suština problema potrebe za dužim boravkom na internetu, ako zaista postoje, su razni oblici psihičkih problema, kao što su depresivnost, anksioznost, nisko samopoštovanje i sl., problemi na poslu i u porodici, teži zdravstveni problemi, i sl.

Tipovi zavisnosti od Interneta

Zavisnost od Interneta se može podeliti na pet specifičnih tipova, u skladu sa vrstom aktivnosti koju korisnik zloupotrebljava u okviru Interneta (Young, 1999; Grohol, 1999). Tako razlikujemo: *Cybersexual addiction* (opsednuti sajber-seksom); *Cyber-relationship addiction* (zavisnost od virtuelnih veza i prijateljstava); *Net-compulsion* (zavisnici o Internet kupovini); *Information overload* (zavisnost o informacijama); *Computer addiction* (zavisnost o računaru).

S obzirom da Internet zavisnost ne podrazumeva unošenje supstance u organizam, ona predstavlja oblik bihevioralne zavisnosti (Widyanto, McMurran,

2004: 443-450) i slična je zavisnosti o kockanju (Young, 1996). Zavisnost o internetu dovodi do problema na poslu, zapostavljanja osoba u najbližem okruženju, povlačenja u sebe i nervoze kada se nije na internetu. Uočljive su promene u načina života, a vreme provedeno na internetu je sve veće. Zanemaruje se vlastito zdravlje, virtuelni prijatelji se favorizuju u odnosu na stvarne i sl.

Zavisnost o internetu može dovesti do narušavanja fizičkog zdravlja (problemi sa kićmom, zglobovima, kožna oboljenja, nesanica, slabovidost, pad imuno sistema i sl.), socijalnih problema (gubitak socijalnih kontakata, usamljenost, asocijalnost i sl.), psiholoških posledica (depresija, pasivnost, razdražljivost, agresivnost, psihotični poremećaji i sl.), porodičnih problema (disfunkcionalnost porodice, konflikti i sl.) kao i problemi na poslu.

Ključni pokazatelji prevelikog korišćenje interneta

Jedan od ključnih pokazatelja zavisnosti o internetu je vreme provedeno u internet komunikaciji. Istraživači na Tajvanu smatraju da više od 20 časova provedenih nedeljno na Internetu predstavlja zavisnost od Interneta. Ovaj pokazatelj je imao odjeka u istraživanjima koja su sprovedena u SAD-u i Evropi (Lin, Tsai, 2002: 411-426). Sličan je nivo zavisnosti o televiziji, ako prosečna osoba gleda televiziju 11-13 sati nedeljno, zavisnici je gledaju više od 21 sat nedeljno. Sledeći pokazatelji mogu da pomognu da se odredi da li neko provodi previše vremena na internetu (Yang, Tung, 2004): preokupiranost internetom postaje najznačajniji izvor zadovoljstva u životu osobe; manje angažovanja u odnosima sa prijateljima i prekidi društvenih odnosa; osećaj praznine, depresivnost i razdražljivost kad osoba nije na kompjuteru; patnja i pojava simptoma, kada nema pristupa ili kada je smanjena upotreba Interneta, koji uključuju anksioznost, nemir, depresiju, čak i drhtanje ruku; žudnja da se sve više i više vremena provodi na kompjuteru; obmanjivanje vezano za vreme provedeno na internetu; poricanje ozbiljnosti problema; nedostatak sna i veliki umor; opadanje rezultata u školi; povlačenje iz školskih društvenih aktivnosti i događaja; uverenost da je ono što se nauči na internetu superiorno u odnosu na školu.

Uticaj virtualnih komunikacija na decu i omladinu

Internet komunikacija predstavlja izazov za mlade osobe. Pruža im veliki broj informacija, brzih i korisnih usluga, omogućava komunikaciju sa velikim

brojem ljudi i daje mogućnost kreativnosti i inovativnosti. Ona daje osećaj nezavisnosti, samostalnosti i anonimnosti. Internet je lako dostupan, jednostavan i zabavan. Internet se može koristiti u različite svrhe, za druženje na društvenim mrežama, učenje, igre, provođenje slobodnog vremena i sl. Zbog navedenih prednosti, virtualne komunikacije najveći uticaj imaju na omladinu. One nude mogućnosti za sticanje vrednosti, odgovornosti i nezavisnosti. Kroz internet komunikaciju može se naučiti efikasno upravljati vremenom, kako svoje ideje pretvoriti u smislen koncept i svoje komunikacije ciljno usmeriti. Integriranje Interneta u komunikaciju omogućava učesnicima da dele lične perspektive, znanja i iskustva, kao i koncept ideje za diskusiju. Negativna strana sajber-komunikacija je mogućnost pristupa ličnim informacijama, tako da nedobronamerne osobe mogu saznati adresu na kojoj neko živi, broj telefona i druge lične podatke. Istraživanje otkriva da je jedna od pet mladih osoba, uzrasta od 10 do 17 godina, dobila neželjene seksualne poruke na mreži (Olsen, 2006). Sada je sve teže zaštititi decu od davanja informacija sa neželjenim posledicama ili uticaja štetnih informacija.

Društveni krug više nije ograničen na geografsku lokaciju. Tu je prisutno prvenstveno „virtualno“, a tek onda „fizičko“; prisustvo (Pankoke-Babatz, Jeffrey, 2002), tako da mlade osobe geografski udaljene, osobe sa invaliditetom, ili osobe koje borave u kući zbog bolesti, mogu na internetu da časkaju, što za njih može predstavljati važan oblik komunikacije. Sajber-komunikacijom, razvija se osećaj autonomije. Sa druge strane, ovaj oblik komunikacije dovodi do smanjenja direktnog kontakta sa drugim ljudima i socijalne izolacije adolescenata, kao i negativnog uticaja na odnose u porodici (Littlefield, 2004). Internet sve više postaje ključni resurs za rešavanje različitih problema, od zlostavljanja pa do samopomoći. Mnogi mladi ljudi pristupaju resursima kao što su SOS linije za samoubice, grupe za podršku, informacije iz oblasti medicine i kontakt sa odgovarajućim organizacijama. Ova interakcija pomaže mladima da dobiju sistemsku podršku izvan njihove neposredne okoline koja će im pomoći u rešavanju emocionalnih problema.

Virtuelna komunikacija može dovesti do prebrzog snažnog emocionalnog vezivanja i stvaranja iluzije da se poznaje osoba sa kojom se virtuelno komunicira. Istraživanja pokazuju da postoje razlike između odnosa formiranih kroz internet komunikaciju (Bryant, Sanders-Jackson, Smallwood, 2006). Sve su raširenija maltretiranja i ponižavanja, kršenja osnovnih normi ponašanja, kao što su rasizam, seksizam i homofobija, prvenstveno jer ne postoje reperkusije za takve postupke. Kada je u pitanju učenje putem interneta, ono može dovesti

do gubljenja navike za čitanjem, nekritičnosti, površnosti, usvajanju pogrešnih informacija, copy paste sindroma i sl.

Zabrinjavajuće je da su na internetu sve prisutnije diskusije o samoubistvu i samopovređivanju. Prema Baker, oko trećina svih adolescenata ima suicidne misli (Becker i dr., 2004: 111-114). Postoje i primeri on-line samoubistava. Na internetu su prisutne informacije o tome kako se može napraviti bomba, biti seksualno aktivan, trgovati drogom, ali i o mnogim drugim nezakonitim i nelegalnim aktivnostima (Payne, 2006). Deca su izložena nezdravim emocionalnim sadržajima, a da toga nisu ni svesna kao što bi bila da su punoletna (Beker i dr., 2004).

Kako sve više mladih komunicira preko interneta, ključni zadatak školskih pedagoga i savetnika postaje učenje dece i mladih bezbednjim načinima bavljenja sajber-komunikacijom u cilju stvaranja zdravih društvenih odnosa. Stručni radnici, treba da kreiraju strategije koje se bave sajber-komunikacijom i pomažu mladima u prevenciji i rešavanju problema uzrokovanih virtuelnom komunikacijom. Oni treba da dobro poznaju internet komunikaciju i da pomjeraju fokus svog delovanja u skladu sa zahtevima u 21. veku i da su u toku novih dešavanja. Treba da uče učenike da koriste internet kao zdrav resurs informacija.

Danas je sajber-bezbednost važan aspekt savetovanja mladih. Potrebno je obrazovati roditelje i decu da budu svesni značaja sajber-bezbednosti i da se izbegne viktimizacija, uključujući seksualno uznemiravanje. Nastavnici mogu sprovoditi programe za rešavanje problema plagijata, varanja, kao i drugih oblika nemoralnih metoda komunikacije. Kroz sajber-lekcije, nastavnici i učenici mogu da kritikuju instant/ tekstualnu poruku ili e-mail, da raspravljaju o pristojnosti poruka, preispituju upotrebu interneta i demonstriraju korišćenje softvera u pozitivne svrhe.

Danas nije moguće pratiti sve društvene interakcije i komunikacije, koje se dešavaju na Internetu ili mobilnim telefonima. Deca koja imaju pristup internetu, svakodnevno su izložena virtuelnim komunikacijama izvan škole. Balansiranje u virtuelnom svetu postaje jedna od najvećih vrednosti. Sajber-komunikacija može promeniti socijalne, kulturne, ekonomске, intelektualne i druge aspekte naših privatnih života. Uz pravilnu upotrebu, smernice i nadzor, elektronska komunikacija predstavlja potencijal za lični razvoj.

Online viktimizacija

Centar za istraživanje zločina nad decom Univerziteta New Hampshire je 2006. godine istraživao viktimizaciju dece i mladih na internetu. Anketirane osobe su u svojim diskusijama ukazale na tri vrste viktimizacije: seksualne predloge, zahteve i pristupe (1), neželjena izlaganja seksualnim scenama (2), i uzinemiravanja (3).

Seksualni predlozi i pristupi predstavljaju zahteve za uključivanjem u seksualne aktivnosti ili seksualne razgovore ili zahtev da daju lične seksualne informacije ili pitanje da li se želi biti sa odrasлом osobom. 40% online seksualnih predloga mladima počelo je sa Instant porukom. Otprilike jedno od pet redovnih korisnika Interneta (19%) je reklo da su dobili neželjene seksualne predloge i zahteve ili pristup u zadnjih godinu dana (Wolak, Mitchell, Finkelhor, 2006).

Neželjeno izlaganje seksualnim scenama označava osobe koje su, bez svoje želje, izložene slikama golih ljudi ili ljudi koji imaju seks u slučajevima kada su na *online* pretraživanju, surfovaniju internetom, otvaraju e-mail. Istraživanja pokazuju da je četvrtina (25%) mladih imala najmanje jednu neželjenu izloženost seksualnim slikama u poslednjoj godini dana. 71% izloženosti je rezultat pretraživanja ili surfovanja internetom, a 28% izloženosti se desilo pri otvaranju e-mail ili klikom na linkove (Wolak, Mitchell, Finkelhor, 2006). Analiza sadržaja i izvora neželjenih poruka pokazuje da su na 94% slika bila gola lica; 38% je prikazivalo ljude koji upražnavaju seks; 8% uključeno nasilje, golotinju i/ ili seks; Većina neželjenih izloženosti (67%) se desilo kod kuće, a 15% se desilo u školi i 3% dogodilo u bibliotekama.

Uznemiravanje podrazumeva pretnje ili drugo uvredljivo ponašanje (ne seksualni predlozi i zahtevi) poslato je na mrežu sa namjerom da omladina to vidi. 6% redovnih korisnika Interneta prijavilo je takva iskustva u prošloj godini. Od njih je trećina, ili 2% celog uzorka, reklo da su bili veoma ili izuzetno uznenireni ili uplašeni zbog uzinemiravanja. Zabrinjava podatak da skoro četvrtina uznenirivača živi u blizini mladih.

Zaključak

Internet komunikacija je dovela do uspostavljanja virtuelne komunikacije i stvaranja virtuelnih zajednica, što može imati negativne posledice na mentalno zdravlje i socijalnu uključenost. Kod introvertnih osoba, upotreba interneta dovodi do povećanja stresa, a kod određenog broja osoba može dovesti do zavisnosti o internetu. Aktuelne psihijatrijske klasifikacije bolesti (ICD-10, DSM-IV) ne sadrže ovu kategoriju zavisnosti. Pokrenuta je inicijativa da sve vrste zavisnosti, koje su rezultat zloupotrebe savremenih tehničkih dostignuća, budu svrstane u jednu kategoriju, tako da postoji jasna namera da nova američka klasifikacija mentalnih oboljenja (DSM-V), koja je u fazi pripreme, uvrsti ovaj oblik zavisnosti u dijagnostičku kategoriju pod nazivom *kibernetiski poremećaj*.

Zavisnost o internetu može dovesti do narušavanja fizičkog zdravlja, socijalnih problema, psiholoških posledica, kao i problema na poslu. Posebno zabrinjava *online* viktimizacija, od kojih su najznačajnije seksualni predlozi, zahtevi, neželjena izlaganja seksualnim scenama i uznemiravanja. Sajber viktimizacija najviše pogarda decu i mlade, zbog čega je potrebno veću pažnju posvećivati savetovanju mладих, u čemu najvažniju ulogu imaju roditelji, nastavnici, pedagozi, psiholozi, sociolozi, internet savetnici i dr. Potrebno je naglasiti da istraživanja još uvek nisu dovela do konsenzusa o prirodi društvene interakcije online ili njenom uticaju na društvene uključenosti i lične dobrobiti. Iz tog razloga, potrebno je, pored presečnih, vršiti i longitudinalna istraživanja i uzimati u obzir specifičnosti korisnika i nekorisnika interneta.

Literatura

- Becker, K., Mayer, M., Nagenborg, M., El-faddagh, M., Schmidt, M.H. (2004) Parasuicide online: Can suicide websites trigger suicidal behaviour in predisposed adolescents? *Nordic Journal of Psychiatry*, 2, str. 111-114.
- Bollen, K.A. (1989) *Structural equations with latent variables*. New York: Wiley.
- Bryant, J.A., Sanders-Jackson, A., Smallwood A.M.K. (2006) IMing, text messaging, adolescent social networks. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 2, str. 577-592.
- Chak, K., Leung, L. (2004) Shyness and locus of control as predictors of internet addiction and internet use. *CyberPsychology & Behavior*, 5, str. 559-570.

- Cohen, S., Wills, T.A. (1985) Stress, social support, and the buffering hypothesis. *Psychological Bulletin*, 98, 310-357.
- Cummings, J., Butler, B., Kraut, R. (2002) The quality of online social relationships. *Communications of the ACM*, 7, str. 103-108.
- Gross, E., Juvonen, J., Gable, S. (2002) Internet use and well-being in adolescence. *Journal of Social Issues*, 58, str. 70-99.
- Festinger, L., Schachter, S., Back, K. (1950) The Spatial Ecology of Group Formation. In: L. Festinger, S. Schachter, K. Back (Eds.) *Social Pressure in Informal Groups*. Stanford: Stanford University Press, str. 141-161.
- Fisher, J.D., Fisher, W.A. (1992) Changing AIDS Risk Behavior. *Psychological Bulletin*, 3, str. 455-474.
- Goldberg, I. (1996) Internet addiction. Dostupno na: <http://www.cmhc.com/mlists/research/> (Pristupljeno 25.8.2000)
- Grohol, J.M. (1999) Internet Addiction Guide. Psych Central. Dostupno na <http://www.psychcentral.com/netaddiction/> (Pristupljeno 20.09.2011).
- Holm, J.E., Holroyd, K.A. (1992) The Daily Hassles Scale (Revised): Does it measure stress or symptoms? *Behavioral Assessment*, 3-4, str. 465-482.
- Huang, M.P., Alessi, N.E. (1996) The Internet and the future of psychiatry. *American Journal of Psychiatry*, 153, str. 861-868.
- Jochen, P., Valkenburg, P.M., Schouten, A.P. (2005) Developing a model of adolescent friendship formation on the Internet. *Cyber Psychology and Behavior*, 8, str. 423-430.
- Katz, J.E., Aspden, P.A. (1997) Nation of strangers? *Communications of the ACM*, 12, str. 81-86.
- Kraut, R., Patterson, M., Lundmark, V., Kiesler, S., Mukhopadhyay, T., Scherlis, W. (1998) Internet paradox: A social technology that reduces social involvement and psychological well-being? *American Psychologist*, 9, str. 1017-1031.
- Kraut, R., Kiesler, S. (2003) The social impact of Internet use. *Psychological Science Agenda*, 3, str. 8-10.
- Lin, S., Tsai, C. (2002) Sensation seeking and Internet dependence of Taiwanese high school adolescents. *Computers in Human Behavior*, 18, str. 411-426.
- Littlefield, L. (2004) *Psychosocial aspects of mobile phone use among adolescents*. Melbourne: The Australian Psychological Society.
- McKenna, K.Y.A., Bargh, J.A. (2000) Coming Out in the Age of the Internet: Identity "Demarginalization" Through Virtual Group Participation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 3, str. 681-694.

- Mirowsky, J., Ross, C.E. (1989) *Social causes of psychological distress*. Hawthorne, NY: Aldine De Gruyter.
- Newcomb, T. (1961) *The acquaintance process*. New York: Holt, Rinehart and Winston Inc.
- Olsen, S. (2006) Keeping kids safe on social sites. Dostupno na: http://news.cnet.com/2009-1025_3-6095082.html Pristupljeno 20.9.2011
- Pankoke-Babatz, U., Jeffrey, P. (2002) Documented norms and conventions on the internet. *International Journal of Human-Computer Interaction*, 2, str. 219-235.
- Parks, M., Roberts, L. (1998) Making MOOsic: The development of personal relationships on line and a comparison to their off line counterparts. *Journal of Social and Personal Relationships*, 4, str. 517-537.
- Payne, J. W. (2006) Invitation to harm. *The Washington Post*, F-1, July 4.
- Putnam, R. (1995) Bowling alone: America's declining social capital. *Journal of Democracy*, 1, str. 65-78.
- Putnam, R. (2000) *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon and Schuster.
- Sproull, L., Kiesler, S. (1991) *Connections: New ways of working in the networked organization*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Young, K. (1996) Internet addiction: The emergence of a new clinical disorder. *Cyber Psychology and Behavior*, 3, str. 237-244.
- Yang, S.C., Tung, C.J. (2004) Comparison of Internet addicts and non-addicts in Taiwanese high school. *Computers in Human Behaviour*, 1, str. 77-96.
- Young K. (1999) Internet Addiction: Sym-ptoms, Evaluation & Treatment, Center for On-line Addiction. Dostupno na <http://www.netaddiction.com/articles/symptoms.html> (Pristupljeno 27.2.2005).
- Walther, J.B. (2002) Time effects in computer-mediated groups: Past, present, and future. In: P. Hinds, S. Kiesler (Eds.) *Distributed work*. Cambridge, MA: MIT Press, str. 235-257.
- Widyanto, L., McMurran, M. (2004) The Psychometric Properties of the Internet Addiction Test. *CyberPsychology & Behavior*, 7, str. 443-450.
- Wolak, J., Mitchell, K., Finkelhor, D. (2006) Online victimization of youth: Five years later. *National Center for Missing & Exploited Children Bulletin* dostupno na: http://www.unh.edu/ccrc/pdf/Victimization_Online_Survey.pdf, Pristupljeno 9.9. 2011.

RAJKO MACURA

SLAVOLJUB VUJOVIĆ

ĐURO MIKIĆ

Psycho-social impacts of virtual communication

The emergence and spread of Internet communication has led to changes in social relationships, abuse of the Internet and maladaptive behavior. Among the authors who have studied the impact of these changes there is no consensus, and the results of their research are often contradictory. Some authors conclude that Internet communication strengthens networks of its users, while others believe that such communication leads to reduced participation in real social life. In a number of people, excessive use of the Internet adversely affects the mental health and social life and can lead to obsession at the expense of other aspects of life and creating addiction. The greatest risk of negative impacts of online communication is among children and young people. This paper is meant to indicate, the good sides as well as the negative consequences of excessive and non-functional Internet use.

Keywords: communication, virtual communities, Internet addiction, online victimization.

Deca: učinioци насиља, жртве, посматрачи

TEMIDA

Septembar 2011, str. 37-56

ISSN: 1450-6637

DOI: 10.2298/TEM1103037G

Pregledni rad

Prekršajnopravna odgovornost maloletnika u Republici Srpskoj

NIKOLINA GRBIĆ-PAVLOVIĆ*

Najmlađi pripadnici organizovanog društva, intenzivnije nego ikada, ulaze u krug onih čije je ponašanje devijantno. Maloletnička delinkvencija predstavlja značajan društveni problem, koji u poslednje vreme doživljava ekspanziju u svim savremenim državama, pa tako i u Bosni i Hercegovini, odnosno Republici Srpskoj.² S obzirom na to da maloletnička delinkvencija obuhvata i lakša kažnjiva ponašanja, kakva su, na primer, prekršaji, u radu će biti analiziran položaj maloletnika u slučaju kada se maloletna lica pojavljuju kao izvršioci prekršaja. Takođe, u radu će se statistički prikazati broj prekršaja iz oblasti javnog reda i mira koje su izvršili maloletnici na području Republike Srpske u periodu od 2004. do 2009. godine.

Ključне reči: prekršaji, javni red i mir, maloletnici, prekršajni postupak, prekršajne sankcije.

Uvodna razmatranja o pojmu maloletničke delinkvencije

Pojam delinkvencije (ital. *delinquere* – pogrešiti, činiti krivična dela) obuhvata teže oblike asocijalnog, antisocijalnog, sociopatološkog i kriminalnog ponašanja. Izraz maloletnička delinkvencija ili maloletničko prestupništvo označava pojavu koja je šira od pojma kriminaliteta „malih kriminalaca“. Kriminalitet označava vršenje krivičnih dela, dok maloletnička delinkvencija obu-

* Autorka je doktorant na Pravnom fakultetu Univerziteta Union u Beogradu, asistentkinja i sekretarka na Pravnoj katedri na Visokoj školi unutrašnjih poslova u Banjoj Luci.
E-mail: nikolinagrbic@blic.net.

² *Eskalacija maloljetničke delinkvencije u Bosni i Hercegovini*, Saopštenje za javnost Defendologija centra za bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja broj 12-09/08, vidi šire na: www.defendologija.com, od 14. 2. 2008. godine.

hvata kako krivična dela tako i druga devijantna ponašanja dece i maloletnika. Radi se o takvim nedopuštenim ponašanjima dece kojima se objektivno ispunjavaju obeležja krivičnih dela, iako deca, zbog svog uzrasta, ne podležu krivičnoj odgovornosti, niti se prema njima mogu primeniti krivične sankcije. Suštinski su ta ponašanja jednaka krivičnim delima i zato su deo maloletničke delinkvencije (Bavcon i dr., 2003: 530).

Pojam maloletničke delinkvencije takođe uključuje i druge oblike neprilagođenog ponašanja tipičnog za maloletnike, koji mogu imati karakter prekršaja, građanskih delikata ili se ispoljiti kao asocijalno ili antisocijalno ponašanje, koje nije kaznenopravno regulisano, ali ukazuje na zastoj u razvitku maloletnika, na njegovo zapuštanje i potrebu da se preduzmu mere radi zaštite i pomoći maloletniku (Kambovski, 2005: 1022). Takve vrste ponašanja su: stalno izostajanje iz škole, bekstvo od kuće, huliganstvo, narkomanija, alkoholizam i slično.

Maloletnička delinkvencija je opasna i složena socijalnopatološka pojava, koja predstavlja delikatan kriminološki, pravni, ekonomski i sociološki problem. Istovremeno, ona je vidljivi simptom krize porodice, školskog sistema i vrednosnog sistema u društvu uopšte.

U savremenoj literaturi pojам maloletničke delinkvencije obuhvata veoma široku lepezu raznih pojava, odnosno različitih ponašanja jedne kategorije fizičkih lica – od njihovog neprilagođenog do potpuno inkriminisanog ponašanja, te se stoga javlja i mnoštvo termina i shvatanja ove pojave.³

Problem kriminaliteta maloletnika sve više izlazi iz okvira odredaba krivičnog zakonodavstva, te se i pojам maloletničkog kriminaliteta sve više zamejuje pojmom maloletničko prestupništvo ili maloletnička delinkvencija (Čeović, 2006: 415).

Prestupničko ponašanje maloletnika obuhvata svako ponašanje pojedinaca ili grupa mladih koje je protivdruštveno, odnosno društveno neprihvatljivo, tj. kojim se krše pravne ili moralne norme određenog društva i koje, kada je društveno vidljivo, izaziva spontano ili organizovano društveno reagovanje u nameri da se zaštite društvena dobra i vrednosti, a i sami akteri takvog ponašanja. Najteži oblik maloletničkog prestupništva jeste maloletnički kriminalitet (Jašović, 1978: 56).

O činjenici da je izvršilac kaznenog dela (krivičnog dela ili prekršaja) dete ili maloletnik, u izvesnoj meri se vodilo računa još u rimskom, a potom i u sred-

³ O maloletničkoj delinkvenciji, maloletničkom kriminalitetu, maloletničkom prestupništvu vidi šire u: Bošković, M. (1999): *Kriminološki leksikon*, Forum, Novi Sad, str. 180.

njovekovnom pravu. Međutim, do pred kraj 19. veka ne nailazi se na ozbiljnije pokušaje definisanja posebnog položaja maloletnika u kaznenom pravu.

Pravni položaj maloletnih delinkvenata najpre se ogledao u blažem kažnjavanju, a zatim i u izricanju posebnih sankcija za maloletnike. I u najstarijim državama staroga veka drugačije se gledalo na krivičnu odgovornost i kažnjivost maloletnika. Tako, rimsко право iz perioda Justinijanove kodifikacije razlikovalo je decu do sedam godina (*infantes*), čija je krivična odgovornost bila apsolutno isključena, zatim maloletnike od sedam do deset godina (*infante proximi*), koji su se izuzetno mogli kazniti za izvršeno delo, ako su bili sposobni da shvate šta su učinili, i lica stara od deset do četrnaest godina (*pubertati proximi*), koja su bila krivično odgovorna, ali im se nije mogla izreći smrtna kazna, a, pri odmeravanju drugih kazni, mladost im se uzimala kao ublažavajuća okolnost (Lazarević i dr., 2000: 445).

U prošlom veku razvoj kaznenog prava za maloletnike kretao se u pravcu sve većeg razlikovanja i odvajanja od opšteg kaznenog prava, tako da se danas već može govoriti o maloletničkom kaznenom pravu kao posebnoj grani kaznenog prava. Vrste sankcija koje se propisuju za maloletnike i njihova primena i danas su glavni kriterij za ocenu vrednosti svakog nacionalnog maloletničkog zakonodavstva.

Maloletnička delinkvencija je sastavni deo opšteg kriminaliteta, ali kao društveno negativna pojava može, a i treba biti, predmet posebnog izučavanja. Uzroci ove pojave su svakako brojni.⁴ Maloletnici predstavljaju najosetljiviju kategoriju ljudske populacije, na koju najteže utiče kriza društvene zajednice u tranziciji, pa se njihova reakcija na ove pojave ogleda kako u asocijalnom ponašanju tako i u vršenju krivičnih dela i prekršaja.

Kao deo opšteg kriminaliteta, maloletnička delinkvencija sadrži mnoga obeležja kriminaliteta odraslih lica, ali s obzirom na niz biopsiholoških, socio-loških i pravnih karakteristika mladih ličnosti, kriminalitet maloletnika sadrži i mnoge specifičnosti koje ga odvajaju od opšteg kriminaliteta u zasebnu kategoriju. Te specifičnosti se ogledaju kako u obimu, strukturi, dinamici nastanka

⁴ O uzrocima maloletničke delinkvencije vidi šire u: Matijević, M.; Bujanović, T. (2008): *Uzroci, uslovi i fenomen maloljetničke delinkvencije*, „Maloljetnička delinkvencija u Republici Srpskoj – stanje i perspektive suzbijanja, sprečavanja i sankcionisanja“, zbornik radova, Visoka škola unutrašnjih poslova, Banja Luka, str. 61; English, H. (1963): *Prevention of Juvenile Crime, Research and Methodology*, British Journal Criminology; 4, p. 68-73; Edward P. Mulvey, Michael W. Arthur, & N. Dickon Reppucci (1997): *The Prevention of Juvenile Delinquency: A Review of the Research*, The Prevention Researcher, Volume 4, Number 2, p. 1-4.

i ispoljavanja maloletničke delinkvencije, tako i u načinu i u sredstvima reagovanja društva na tu pojavu.

Maloletnička delinkvencija obuhvata široku lepezu različitih ponašanja maloletnika – od njihovog neprilagođenog do kaznenim pravom predviđenog ponašanja. Zbog složenosti same pojave postoje i različita shvatanja pojma maloletničke delinkvencije. Ipak, preovladavaju dva osnovna shvatanja – šire i uže. Prvo, dakle šire shvatanje, proširuje pojam maloletničke delinkvencije i na ona ponašanja mlađih lica, odnosno maloletnika, koja se mogu okarakterisati kao socijalna neusklađenost u najširem smislu reči (dakle, to su ona ponašanja koja su u suprotnosti sa uobičajenim ili propisanim oblicima ponašanja u jednom društvu). Drugo, uže shvatanje, obuhvata samo ona ponašanja koja su inkriminisana po pozitivnim krivičnim zakonima pojedinih zemalja (Mitrović, 2006: 41).

U ovom radu će pojam maloletničke delinkvencije podrazumevati ponašanja maloletnika kojima se ispunjavaju obeležja prekršaja iz oblasti javnog reda i mira prema važećem zakonodavstvu⁵ Republike Srpske.

Struktura i dinamika prijavljenih prekršaja maloletnika (2004–2009)

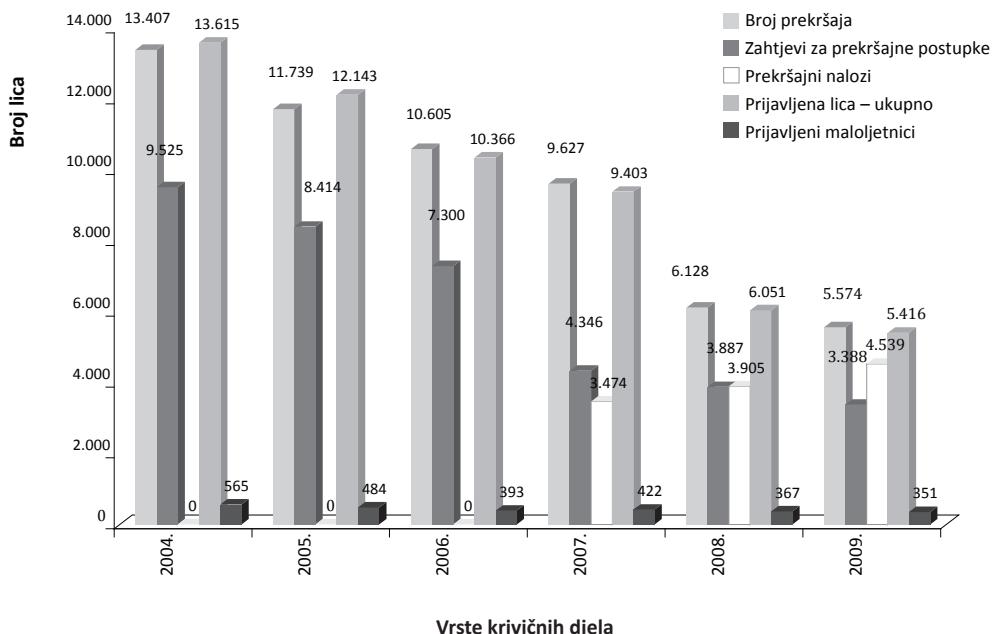
U radu je analizirano učešće maloletnika u izvršenju prekršaja protiv javnog reda i mira, na osnovu zvaničnih statističkih podataka Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srpske za period od 2004. do 2009. godine. Prikazani podaci su preuzeti iz Uprave za analitiku i informatiku Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srpske. Podaci prikazani statistički i tabelarno su prilagođeni potrebama ovog rada.⁶

⁵ U prekršajnom zakonodavstvu Republike Srpske ne postoji poseban zakon koji se odnosi na prekršaje izvršene od strane maloletnika, već su odredbe koje se odnose na maloletne učinioce prekršaja sadržane u Zakonu o prekršajima (Zakon o prekršajima Republike Srpske, Službeni glasnik RS, broj 34/06.).

⁶ Statistički pokazatelji izvršenih krivičnih dela u istom periodu prikazani su u publikaciji: Grbić-Pavlović, N. (2010) *Kaznenopravni aspekti maloljetničke delinkvencije u Republici Srpskoj*, Defendologija centar za bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja, Banja Luka.

Tabela 1. Javni red i mir – Podaci o prekršajima

Redni broj	Opis	Godina						Ukupno (2004-2009)
		2004.	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	
1.	Broj prekršaja	13.407	11.739	10.605	9.627	6.128	5.574	57.080
2.	Zahtevi za prekršajne postupke	9.525	8.414	7.300	4.346	3.887	3.388	36.860
3.	Prekršajni nalozi	-	-	-	3.474	3.905	4.539	11.918
4.	Prijavljena lica – ukupno	13.615	12.143	10.366	9.403	6.051	5.416	56.994
5.	Prijavljeni maloletnici	565	484	393	422	367	351	2582
6.	Prijavljeni maloletnici – % učešća	4,15	3,99	3,79	4,49	6,07	6,48	4,52

Slika 1. Javni red i mir–Podaci o prekršajima

U tabeli i na slici 1 prikazani su podaci o izvršenim prekršajima iz oblasti javnog reda i mira, za period od 2004. godine do 2009. godine. Javni red i mir, u smislu Zakona o javnom redu i miru, ispoljava se kao „usklađeno stanje

međusobnih odnosa građana nastalo njihovim ponašanjem na javnom mestu i delovanjem organa i službi u javnom životu, radi obezbeđivanja jednakih uslova za ostvarivanje prava građana na ličnu bezbednost, mir i spokojstvo, privatni život, slobodu kretanja, zaštitu ljudskog dostojanstva i prava maloletnika i drugih lica.”⁷

Iz podataka o javnom redu i miru za prethodne tri godine primetno je da se smanjuje broj maloletnika koji su prijavljeni da su izvršili prekršaje iz oblasti javnog reda i mira. U 2007. godini za prekršaje javnog reda i mira prijavljeno je 7,4% više maloletnih počinilaca, a u 2006. godine zabeleženo je 19% manje prijavljenih maloletnika u odnosu na 2005. godinu, dok ih je u 2005. godini 14% manje nego u 2004. godini. U 2007. godini maloletnici su predstavljali 4,48% od ukupno prijavljenih lica za prekršaje, u 2006. godini 3,98%, a u 2004. godini 4,15% od ukupnog broja prijavljenih lica, što znači da je u prethodnoj godini učešće maloletnih lica u vršenju prekršaja javnog reda i mira bilo veće.

Ranijih godina se njihovo učešće smanjivalo, ali bez obzira na ovakve trendove, smatra se da ukupan broj maloletnika kao počinilaca prekršaja javnog reda i mira i njihovo učešće u narušavanjima javnog reda i mira zaslužuje odgovarajuću i pojačanu pažnju, ne samo policije, već i ostalih nadležnih struktura društva. Evidentno je da se stanje u ovoj oblasti stabilizuje, odnosno da se beleži manji broj sankcionisanih prekršaja i ujedno manji broj prijavljenih lica ukupno.

Osim smanjenja broja prijavljenih, kao i broja maloletnih lica prema kojima je pokrenut prekršajni postupak, zapaža se i velika razlika između broja prijavljenih i broja maloletnika prema kojima je pokrenut prekršajni postupak, naročito u 2007. godini, što predstavlja značajnu posledicu menjanja prekršajnog zakonodavstva. Novim Zakonom o prekršajima predviđeno je da je jedini način pokretanja prekršajnog postupka protiv maloletnog lica podnošenje zahteva za pokretanje prekršajnog postupka, dok je izricanje prekršajnog naloga, kao drugi način pokretanja prekršajnog postupka, prema maloletnicima zabranjen.

⁷ Član 2. stav 1. Zakona o javnom redu i miru („Službeni glasnik Republike Srbije“, broj 10/98); Vidi šire o zaštiti javnog reda i mira u: Mitrović, Lj. (2008): *Policjsko pravo – pravo unutrašnjih poslova*, Defendologija centar za bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja, Banja Luka.

Položaj maloletnih izvršilaca prekršaja

Prekršajno pravo Republike Srpske, od nastanka Republike Srpske, polazi od specifičnosti maloletnika i na poseban način reguliše njihov položaj. Prema Zakonu o prekršajima Republike Srpske, odredbe o prekršajnim sankcijama koje se propisuju i izriču maloletnim učiniocima prekršaja, te odredbe o prekršajnom postupku prema maloletnicima su specijalne i sistematizovane su u posebno poglavlje ovog Zakona i one derogiraju odredbe opštег dela Zakona o prekršajima (Mitrović, Grbić, 2008: 319). Zbog toga se odredbe opšteg dela Zakona primenjuju prema maloletnicima samo ukoliko nisu u protivrečnosti s odredbama iz poglavlja koje se odnosi na maloletne učinoce prekršaja.

Prekršajna odgovornost i prekršajne sankcije

Prekršajna odgovornost

Prekršajna odgovornost subjekta prekršaja pretpostavka je primene prekršajne sankcije prema njemu. Prekršajna odgovornost, kao posebna vrsta pravne odgovornosti, ispoljava se kao obaveza određenog subjekta odgovornosti da izvršava obaveze propisane pravnom normom ili, u suprotnom, da trpi posledice (pravne sankcije) zbog svog ponašanja koje nije u skladu sa pravnom normom. Prekršajnoj odgovornosti podležu maloletna lica od 14 do 18 godina.

Maloletni učinioci prekršaja su specifična kategorija učinilaca prekršaja, koja se po svojim biološkim i biopsihičkim osobinama toliko razlikuju od punoletnih lica da se suzbijanje činjenja prekršaja ne može postići istim merama i po istom postupku koji se koristi kod punoletnih lica.

Njihovi prekršaji, po pravilu, nisu rezultat zrelog razmišljanja i čvrste volje za izvršenje radnje prekršaja. Zbog toga se njihova krivica i uračunljivost manifestuju u posebnoj formi, različitoj od uračunljivosti i vinosti odraslih lica.

Razlikujemo dve kategorije prekršajno odgovornih maloletnika, i to: mlađi maloletnici (od 14 do 16 godina) i stariji maloletnici (od 16 do 18 godina). Deca do 14 godina su prekršajno neodgovorna.

Prekršajne sankcije

Zakonom o prekršajima Republike Srpske⁸ propisane su sledeće prekršajne sankcije, i to: novčana kazna, ukor, uslovna osuda i zaštitne mere. Pored navedenih, za prekršaj se mogu izreći i sledeće mere: oduzimanje imovinske koristi, obaveza naknade štete, kazneni poeni i lišenje slobode radi naplate novčane kazne.

Zakon ne predviđa kaznu zatvora kao prekršajnu sankciju. Kratkotrajno lišenje slobode predviđeno je kao mera obezbeđenja prisustva okrivljenog na sudu, i to najduže do 24 časa. Pored toga, članom 82. Zakona o prekršajima Republike Srpske predviđena je mogućnost lišenja slobode lica–kažnjennog učinjocu prekršaja, i to najduže do 15 dana, koji odbije plaćanje novčane kazne u ostavljenom roku, ukoliko sud smatra da je to jedini razuman i efikasan način koji će primorati kažnjennog da plati iznos na koji je obavezan. Ovom merom kažnjeni se na svojevrstan način prisiljava na plaćanje novčane kazne.

Glavna prekršajna sankcija jeste novčana kazna, koja se propisuje u određenom rasponu ili u fiksnom iznosu.

Rok plaćanja novčane kazne ne može biti kraći od osam dana, niti duži od tri meseca od dana pravosnažnosti rešenja o prekršaju.

Mlađem maloletniku, odnosno maloletnom učinjocu prekršaja, koji je u vreme izvršenja prekršaja navršio četrnaest, ali ne i šesnaest godina, prema Zakonu o prekršajima Republike Srpske, mogu se izricati isključivo vaspitne mere. Prema starijem maloletnom učinjocu prekršaja moguće je izreći vaspitne mere, ali i sve druge prekršajne sankcije ili posebne mere predviđene u članu 9. stav 1. i stav 2. tačka a) i b) Zakona o prekršajima.

Vaspitne mere su osnovna i posebna vrsta prekršajnih sankcija koje se primenjuju prema maloletnim učinjocima prekršaja. To su zakonom određene mere kojima se prema maloletnim učinjocima prekršaja ostvaruje zaštita javnog poretka od vršenja prekršaja putem vaspitanja i prevaspitanja maloletnika, koje izriče sud, a koje se sastoje u ograničavanju njihovih sloboda i prava (Dimitrijević i Jovašević, 2005: 128). Vaspitne mere se izriču samo prema ura-

⁸ Zakon o prekršajima Republike Srpske („Službeni glasnik Republike Srpske”, broj 34/06) koji se primenjuje od 1. septembra 2006. godine; Izmene Zakona o prekršajima su objavljene u Službenom glasniku Republike Srpske broj 1/09; Potpuno identična rešenja u pogledu prekršajnih sankcija koje se mogu izricati maloletnim učinjocima prekršaja nalazimo i u Zakonu o prekršajima Federacije BiH („Službene novine Federacije BiH,” broj 31/06) koji se primenjuje od 1. decembra 2006. godine.

čunljivim maloletnim učiniocima prekršaja. Svakako, to su oni maloletni učinioci prekršaja koji su u vreme izvršenja prekršaja, prema svojoj duševnoj razvijenosti, mogli shvatiti značaj svoje radnje i upravljati svojim postupcima.

Smisao primene ovih posebnih mera jeste da se prioritetno obezbedi prevaspitanje maloletnog učinioca (tzv. socijalizacija), uz što manju primenu elemenata prinude. Prema tome, vaspitne mere imaju izrazitu specijalno-preventivnu funkciju. Primenom vaspitnih mera nastoje se prioritetno ostvariti ciljevi specijalne prevencije, kroz vaspitno delovanje na maloletnika i pokušaje njegovog prevaspitanja (Mrvić-Petrović, Mitrović, 2007: 67).

Vaspitne mere su taksativno pobrojane u *Zakonu o prekršajima*, tako da ne postoji mogućnost izricanja maloletnom učiniocu prekršaja neke druge vaspitne mere.

Prema članu 26. *Zakona o prekršajima*, prema maloletniku se mogu odrediti sledeće vaspitne mere:

- 1) ukor,
- 2) nalaganje ličnog izvinjenja oštećenom,
- 3) nalaganje redovnog pohađanja škole,
- 4) rad za opšte dobro na slobodi,
- 5) nalaganje prihvatanja odgovarajućeg zaposlenja,
- 6) nalaganje maloletniku da posećuje vaspitne, obrazovne, psihološke i druge vrste savetovališta,
- 7) nalaganje maloletniku da se uzdržava od upotrebe alkoholnih pića i opojnih droga,
- 8) zabrana druženja sa licima koja imaju loš uticaj na maloletnika i
- 9) policijska kontrola kretanja posle određenog vremena.

Propisivanjem navedenih vaspitnih mera u punom smislu se uvažavaju zahtevi savremene prekršajnopravne i krivičnopravne nauke i potreba drugačijeg načina kažnjavanja, odnosno sankcionisanja maloletnih lica za učinjeni prekršaj, a s obzirom na brojne okolnosti subjektivne prirode koje se tiču maloletnika. Pri izricanju vaspitne mere maloletnom učiniocu prekršaja, sud je dužan uzeti u obzir naročito starost maloletnika, stepen njegovog duševnog razvoja, psihičko stanje, odnosno psihičke karakteristike maloletnika i motive i pobude zbog kojih i iz kojih je izvršio prekršaj, sklonosti maloletnika, dosadašnje vaspitanje maloletnika, okolinu i uslove pod kojima je živeo, odnose u porodici, težinu prekršaja, ranije kažnjavanje, kao i sve druge okolnosti koje

utiču na izbor vaspitne mere kojom će se najbolje postići svrha kažnjavanja (Mitrović, 2006: 43-44).

Vaspitne mere imaju isključivo vaspitni i rehabilitacijski karakter i njima se želi pozitivno uticati na maloletnog učinioca prekršaja da ubuduće ne čini prekršaje.

Vaspitna mera koja nosi naziv ukor jeste specifična i, u pravilu, najblaža vaspitna mjera, koja se sastoji u upućivanju prekora ili ukora maloletnom učiniocu prekršaja, ukazivanju na štetnost njegovog postupka, kako po njega samog, tako i po društvo u celini, kao i predočavanju maloletnom učiniocu prekršaja da, u slučaju ponovnog izvršenja prekršaja, prema njemu može biti izrečena teža vaspitna mera, odnosno prekršajna sankcija. Prekor ili ukor maloletnom učiniocu prekršaja, u ime društva, upućuje sud (postupajući sudija) u svim onim situacijama kada prema maloletnom učiniocu prekršaja nije potrebno preduzeti teže vaspitne mere, a posebno onda kada je maloletnik prekršaj učinio iz lakomislenosti ili nepromišljenosti.

Nalaganje ličnog izvinjenja oštećenom ima za cilj uspostavljanje svojevrsnog kontakta između maloletnog učinioca prekršaja i oštećenog, te davanje mogućnosti maloletnom učiniocu prekršaja da pokaže svoj stav prema počinjenom prekršaju u smislu spremnosti na preuzimanje odgovornosti za učinjeni prekršaj. Izricanje ove vaspitne mere podrazumeva postojanje svesti maloletnog učinioca prekršaja u pogledu značaja i posledica njegove radnje, te spremnosti na izvinjenje, a samim tim na otklanjanje posledica učinjenog prekršaja. Vaspitnu meru nalaganja ličnog izvinjenja oštećenom izriče sud svojim rešenjem, a lično izvinjenje oštećenom može biti u pisanim ili usmenom obliku.

U drugu grupu vaspitnih mera ubrajamo nalaganje redovnog pohađanja škole, rad za opšte dobro na slobodi i nalaganje prihvatanja odgovarajućeg zaposlenja. Rešenjem suda maloletni učinilac prekršaja može biti obavezan da redovno pohađa školu, radi za opšte dobro ili da prihvati odgovarajuće zaposlenje i redovno odlazi na posao. Izricanjem ovih mera, maloletni učinilac prekršaja se integriše u društvene procese i uči društvenim vrednostima i normama, bez namere da se povredi njegovo pravo izbora zanimanja ili obrazovanja za određeno zanimanje. Redovno ispunjavanje školskih ili radnih obaveza svakako značajno utiče na jačanje discipline i stvaranje radnih navika kod maloletnika, čime se sužava vremenski prostor u kome je maloletnik prepušten uticajima neadekvatnog društva ili dosadi, koji opet predstavljaju veoma rizične faktore za vršenje prekršaja.

Treća grupa vaspitnih mera odnosi se na one mere koje su usmerene na uklanjanje ili ublažavanje onih okolnosti i situacija koje su doprinele izvršenju prekršaja, a koje se odnose na lična svojstva maloletnog učinioca prekršaja i sredinu i prilike u kojima on živi. Ovde ubrajamo nalaganje maloletniku posećivanja vaspitnih, obrazovnih, psiholoških i drugih vrsta savetovališta, nalaganje maloletniku da se uzdržava od upotrebe alkoholnih pića i opojnih droga, zabranu druženja sa licima koja imaju loš uticaj na maloletnika i policijsku kontrolu kretanja posle određenog vremena.

Vaspitne mere mogu trajati najduže jednu godinu. Sud svojim rešenjem o prekršaju, u pravilu, ne određuje trajanje vaspitne mere, uz izuzetak koji se tiče vaspitne mere rada za opšte dobro na slobodi, kod koje sud u rešenju određuje njeno ukupno trajanje i obim. Treba istaći da sud, prilikom odlučivanja o izboru vaspitne mere, obavezno uzima u obzir ukupne interese maloletnog učinioca prekršaja i oštećenog.

Kada su interesi maloletnika u pitanju, treba naglasiti da će sud izabrati onu vaspitnu meru kojom će, uzimajući u obzir lična svojstva maloletnog učinioca prekršaja i njegove porodične i socijalne prilike, na najbolji način ostvariti svrhu kažnjavanja, odnosno svrhu izricanja vaspitnih mera. Treba napomenuti da je svrha izricanja vaspitnih mera onaj pozitivni uticaj vaspitne mere na maloletnog učinioca prekršaja i njegovo ponašanje kako on ubuduće ne bi činio nove prekršaje.

Izrečena vaspitna mera mora biti srazmerna učinjenom prekršaju (u suprotnom postoji bojazan od njenog neprihvatanja i neodobravanja od strane maloletnog učinioca prekršaja), te prilagođena stvarnim mogućnostima maloletnika. Pored ovog, izrečena vaspitna mera mora odražavati i interes oštećenog u smislu svoje adekvatnosti na učinjeni prekršaj i određene kompenzacije za oštećenog.

Zakonodavac je posebno ostavio sudu mogućnost prema kojoj on (postupajući sudija) može ukinuti vaspitnu meru tokom njenog trajanja i izvršenja, odnosno obustaviti ili izmeniti obaveze koje je postupajući sudija maloletnom učiniocu prekršaja odredio. Izvršenje izrečene vaspitne mere može se obustaviti ili zameniti nekom drugom vaspitnom merom kada se, posle donošenja rešenja kojim je izrečena vaspitna mera, pojave okolnosti kojih nije bilo u vreme donošenja rešenja ili za njih nije znao sudija koji vodi prekršajni postupak. Izmena odluke o izrečenoj vaspitnoj meri posebno dolazi do izražaja u slučaju odbijanja maloletnog učinioca prekršaja ili drugog lica koje izvršava vaspitnu meru da postupi po nalozima suda. Ovakvo zakonsko rešenje ima za

cilj postizanje svrhe vaspitnih mera i ujedno predstavlja obavezu suda da prati izvršenje izrečenih vaspitnih mera i adekvatno reaguje, zavisno od rezultata primene vaspitne mere (Mitrović, 2006: 45).

Starijim maloletnicima mogu se izreći, pre svega, vaspitne mere, kao i sve druge prekršajne sankcije ili posebne mere predviđene u članu 9. stav 1. i stav 2. tačka a) i b) Zakona o prekršajima. Drugačije rečeno, starijem maloletnom učiniocu prekršaja mogu se, pored vaspitnih mera, izreći i novčana kazna, ukor, uslovna osuda, zaštitne mere, oduzimanje imovinske koristi i obaveza naknade štete. Prekršajne sankcije i druge mere propisane Zakonom o prekršajima maloletnom učiniocu prekršaja izriče isključivo sud, te je na ovaj način primena prekršajnog naloga kao načina pokretanja i vođenja prekršajnog postupka isključena u odnosu na maloletna lica.

Nadalje, starijem maloletniku, pored vaspitnih mera, mogu se izreći i druge sankcije i mere propisane članom 9. Zakona o prekršajima samo ako je u vreme izvršenja prekršaja, prema svojoj duševnoj razvijenosti, mogao shvatiti značaj svoje radnje i upravljati svojim postupcima, te, ako zbog težih posledica prekršaja ili većeg stepena prekršajne odgovornosti maloletnog učinjoca prekršaja, ne bi bila opravdana primena vaspitnih mjera.

Prema Zakonu o prekršajima, vaspitne mere izrečene starijim maloletnim učiniocima prekršaja mogu najduže trajati jednu godinu, a prilikom odlučivanja o izboru vaspitne mere, sud svakako uzima u obzir ukupne interese maloletnog učinjoca prekršaja i oštećenog.

Treba još istaći da je za primenu vaspitne mere prema starijem maloletnom učinjocu prekršaja neophodno kumulativno ispunjenje još dva uslova, i to:

- a) da je stariji maloletni učinilac prekršaja priznao počinjeni prekršaj i izrazio žaljenje zbog toga i
- b) da je dobrovoljno pristao na određenu vaspitnu meru.

Uz to, sud je dužan posebno voditi računa da se primjenjom vaspitnom merom, odnosno vaspitnom preporukom, ne ugrožava redovno školovanje maloletnog učinjoca prekršaja ili njegov rad, odnosno zaposlenje, te da će se vaspitnom merom postići svrha prevaspitanja. Izbor i primena vaspitnih mera vrši se u saradnji sa roditeljima, odnosno starateljima maloletnog učinjoca prekršaja i organima socijalnog staranja (Mitrović, Grbić, 2008: 319).

U Zakonu o prekršajima ostavljena je mogućnost izricanja novčane kazne starijim maloletnim učiniocima prekršaja, bez obzira na brojne primedbe koje se tiču praktične celishodnosti njene primene, jer se primena ove kazne

svodi na novčano kažnjavanje roditelja koji plaćaju novčanu kaznu umesto maloletnog učinjocu prekršaja, koji najčešće nema vlastitih prihoda. Starijem maloletnom učinjocu prekršaja moguće je izreći i meru naknade štete oštećenom, s tim da je izvršenje ove mere moguće i svrsishodno jedino u slučaju kada maloletni učinilac prekršaja poseduje vlastita sredstva, s obzirom na to da naknada štete od strane roditelja za račun maloletnog učinjocu prekršaja, slično novčanoj kazni, ne bi proizvela potrebne vaspitne rezultate.

Odlike prekršajnog postupka prema maloletnicima

Prekršajni postupak protiv maloletnika može se pokrenuti samo podnošenjem zahteva za pokretanje prekršajnog postupka. Izdavanje prekršajnog naloga, kao način pokretanja prekršajnog postupka prema maloletnicima, nije moguće (Mitrović, 2006: 46). Prekršajni postupak se može voditi samo protiv onog lica i samo za onaj prekršaj koji je ovlašćeni organ u zahtevu za pokretanje prekršajnog postupka naznačio, jer sud po službenoj dužnosti ne vodi prekršajni postupak (Ćurković, 2007: 58).

Kada je prekršajni postupak prema maloletnicima u pitanju, treba istaći da se odredbe poglavlja XXVI Zakona o krivičnom postupku Republike Sрpske *mutatis mutandis* primenjuju u prekršajnom postupku. Ovaj postupak je specifičan i poseban i u njemu se vodi računa o mladosti učinjocu prekršaja, te potrebi pravilnog vaspitanja i razvoja maloletnika. Nužno je osigurati da se prema maloletnim učinjocima prekršaja postupa u skladu sa njihovim bio-psihološkim posebnostima vezanim za njihov uzrast i dostignuti stepen zrelosti, u cilju socijalne i humane reintegracije. Dobrobit maloletnih učinilaca prekršaja treba da bude osnov i cilj prekršajnopravne reakcije prema njima, a ta reakcija mora biti u skladu ne samo sa težinom i okolnostima pod kojima je prekršaj počinjen, nego i sa ličnim svojstvima maloletnog učinjocu i njegovim ličnim i porodičnim prilikama.

Mnoge zemlje imaju izdvojeno zakonodavstvo i u odnosu na maloletnike, dok Republika Srpska ima posebna poglavlja o maloletnicima. Primarna je primena posebnih odredbi o maloletnicima, a samo za ona pitanja koja nisu uređena ovim odredbama primenjujuće se odredbe iz opšteg dela ovog zakona. Prema tome, na maloletne učinjoce prekršaja moći će se primeniti odredbe o nužnoj odbrani, krajnjoj nuždi, uračunljivosti, umišljaju, nehatu, stvarnoj i pravnoj zabludi, te odredbe o saučesnicima.

Prilikom preuzimanja prekršajnih radnji prema maloletnom učiniocu prekršaja u njegovom prisustvu, a naročito pri njegovom ispitivanju, lica koja učestvuju u postupku dužna su da postupaju obazrivo. Zbog toga, postupak prema maloletnicima je poseban prekršajni postupak, koji sadrži brojne specifičnosti. Ne postoji poseban organ za prekršaje koji bi bio nadležan da vodi postupak prema maloletnicima (Grbić, 2006: 837).

Veoma važna novina predviđena *Izmenama Zakona o prekršajima*, u članu 9, odnosi se na prekršajnu odgovornost roditelja, usvojitelja, odnosno staratelja za prekršaje maloletnih lica mlađih od 14 godina, odnosno lica koja imaju od 14 do 18 godina, ukoliko ova lica nisu vršila potreban nadzor, a bila su u mogućnosti da ga vrše i time spreče da maloletnik izvrši prekršaj. Navedena lica, koja su bila u mogućnosti vršiti nadzor nad ponašanjem maloletnika, kazniće se za prekršaj koji je počinio maloletnik koji nije navršio 14 godina (dete) kao da su ga sama učinila (obavezno kažnjavanje navedenih lica). Isto tako, posebnim zakonima iz oblasti prekršaja može se propisati kažnjavanje za prekršaj i roditelja, usvojitelja, odnosno staratelja maloletnika koji ima od 14 do 18 godina, koji je počinio prekršaj, ako je počinjeni prekršaj posledica propuštanja dužnog nadzora nad maloletnikom, ukoliko su navedena lica bila u mogućnosti da takav nadzor vrše (npr. Zakonom o javnom redu i miru).

Načela prekršajnog postupka

Osnovne karakteristike prekršajnog postupka prema maloletnicima, a ujedno i specifičnosti u odnosu na redovni prekršajni postupak, jesu:

- hitnost prekršajnog postupka i obazrivost postupanja;
- pozivanje maloletnog učinjoca prekršaja i dostavljanje pismena;
- isključenje oslobođenja od dužnosti svedočenja;
- spajanje i razdvajanje prekršajnog postupka;
- uloga organa starateljstva;
- primena odredaba prema deci;
- obavezna odbrana;
- sprovodenje jedinstvenog prekršajnog postupka;
- zabrana objavljivanja toka prekršajnog postupka i isključenje javnosti i necelishodnost pokretanja prekršajnog postupka (Mitrović, 2006: 47).

Hitnost prekršajnog postupka

Prekršajni postupak prema maloletnom učiniocu prekršaja je hitan, pa, prema tome, postupajući sudija ima obavezu da postupa hitno, odnosno brzo i efikasno i ne odugovlači prekršajni postupak. Svi organi i ustanove koje učeštavaju u prekršajnom postupku prema maloletnom učiniocu prekršaja dužni su da postupaju najhitnije, kako bi se prekršajni postupak što pre završio.

Pre izricanja vaspitne mere ili novčane kazne, postupajući sudija pribavlja mišljenje nadležnog organa starateljstva, koje utiče na izbor prekršajne sankcije. Sudija koji vodi prekršajni postupak obavezan je u postupku prema maloletnom učiniocu prekršaja izbegavati nepodesno držanje i izražavanje, neozbiljnost, neumesne šale, ali i preteranu strogost prema maloletnom učiniocu prekršaja. U postupku prema maloletnom učiniocu prekršaja posebnu pažnju treba obratiti na stepen duševne razvijenosti maloletnika, njegovo zdravstveno stanje, lične okolnosti, njegovo vladanje i sklonosti, lične i porodične prilike, učenje i vladanje u školi, itd. U izboru vaspitne mere sudija koji vodi prekršajni postupak posebno sarađuje sa roditeljima, odnosno starateljima maloletnog učinjoca prekršaja.

Uloga organa starateljstva

Organ starateljstva je specifičan subjekt prekršajnog postupka prema maloletnim učinjocima prekršaja, koji raspolaže veoma značajnim ovlašćenjima i procesnim mogućnostima, te na taj način, svojim aktivnim učešćem daje svoj puni doprinos donošenju kvalitetnog rešenja. Prava organa starateljstva u prekršajnom postupku vrše nadležni centri za socijalni rad. U prekršajnom postupku prema maloletnom učiniocu prekršaja organi starateljstva, odnosno roditelji ili staratelji maloletnika, imaju sljedeća osnovna procesna prava: da se upoznaju sa tokom prekršajnog postupka, da u toku postupka stavljaju predloge i da ukazuju na činjenice i dokaze koji su od važnosti za donošenje odluke koja će u datim uslovima najviše odgovarati.

Sudija koji vodi prekršajni postupak protiv maloletnika dužan je pribaviti podatke o ličnosti maloletnika od organa starateljstva i pozvati organ starateljstva na usmeni pretres.⁹ Sudija koji vodi prekršajni postupak ima obavezu da obavesti organ starateljstva, odnosno roditelje ili staratelja o pokrenutom postupku prema maloletnom učiniocu prekršaja. Protiv rešenja donetog u prekršajnom postupku, prema maloletnom učiniocu prekr-

⁹ Ova odredba predviđena je *Izmenama Zakona o prekršajima, „Službeni glasnik RS“ broj 1/09.*

šaja, kojim je maloletni učinilac prekršaja oglašen odgovornim za prekršaj, žalbu mogu izjaviti i staratelj, brat, sestra i hranilac maloletnika, čak i kada se on tome izričito protivi.

Zabрана objavlјivanja toka prekršajnog postupka i isključenje javnosti

Za razliku od pravila opštег prekršajnog postupka, odnosno postupka prema punoletnim učiniocima prekršaja, u postupku prema maloletnim učiniocima prekršaja javnost je uvek isključena sa suđenja. Isključenje javnosti ne odnosi se na podnosioca zahteva, odnosno ovlašćeni organ, oštećenog, druge okrivljene i njihove zastupnike i branioce. S druge strane, postoje i određena procesna ograničenja u pogledu obaveštavanja javnosti, na taj način što se tok prekršajnog postupka i odluka, odnosno rešenje doneto u prekršajnom postupku ne smeju objaviti (pravosnažno rešenje suda može se objaviti, bez navođenja ličnih podataka maloletnog učinioca prekršaja iz kojih se može utvrditi njegov identitet).

Ostala načela

1) Pozivanje maloletnog učinioca prekršaja i dostavljanje pismena. Poziv za ispitivanje maloletnika na sudu ne upućuje se njemu lično, već se maloletnik poziva preko roditelja, odnosno zakonskog zastupnika. Izuzeci su pozivanje maloletnika koji nema roditelja ni zakonskog zastupnika, pozivanje maloletnika čiji su roditelji duže odsutni ili se nalaze u inostranstvu, kao i pozivanje maloletnika u slučaju hitnog postupanja ili iz drugih opravdanih razloga. Prema Izmenama Zakona o prekršajima, novina je da podnositelj zahteva za pokretanje prekršajnog postupka protiv maloletnog lica, odnosno ovlašćeni organ, pored zahteva za pokretanje prekršajnog postupka dostavljenog sudu, kopije (i to po jednu kopiju) zahteva dostavlja nadležnom organu starateljstva i maloletniku i njegovim roditeljima, odnosno zakonskom zastupniku maloletnika, lično ili putem pošte.

2) Isključenje oslobođenja od dužnosti svedočenja. Svedočenje u postupku prema maloletnicima ne ispoljava neke posebne specifičnosti u odnosu na svedočenje u opštjoj proceduri koje se odnosi na krivično delo. Međutim, svedočenje u pogledu ličnosti učinioca, u postupku prema maloletnicima, u izvesnoj meri je procesno modifikovano u odnosu na pravila opšte procedure. Ta modifikacija se ogleda u izmeni pravila opštег postupka koja se odnose na mogućnost oslobođenja pojedinih svedoka, odnosno određenih kategorija svedoka, od generalne dužnosti svedočenja (Simović, 2006: 259).

Od dužnosti svedočenja o okolnostima potrebnim za ocenjivanje duševne razvijenosti maloletnog učinioca prekršaja i za upoznavanje njegove ličnosti i prilika u kojima živi, oslobođeni su jedino njegovi roditelji, staratelj, usvojilac, socijalni radnik, verski ispovednik i branilac. Radi se, dakle, o licima koja su u određenom srodničkom ili drugom relevantnom odnosu sa maloletnim izvršiocem prekršaja.

3) Spajanje i razdvajanje prekršajnog postupka. Za razliku od postupka prema punoletnim licima, kada je reč o objektivnom koneksitetu (kada je više lica učestvovalo u izvršenju dela), gde se, u principu, vodi jedinstveni postupak, u slučaju kada je maloletnik učestvovao u izvršenju prekršaja zajedno sa punoletnim licem, prema njemu će se, u principu, izdvojiti postupak.

Dakle, pravilo je da se prekršajni postupak prema maloletniku izdvoji i sprovede odvojeno, prema odredbama prekršajnog postupka koje važe za maloletne učinioce prekršaja. U slučaju razdvajanja prekršajnog postupka, punoletno okriviljeno lice, u prekršajnom postupku prema maloletnom učiniocu prekršaja, biće saslušano kao svedok, i obrnuto, u prekršajnom postupku protiv punoletnog lica, maloletni okriviljeni biće saslušan kao svedok. Prekršajni postupak prema maloletnom učiniocu prekršaja može se voditi zajedno sa postupkom protiv punoletnih lica i sprovesti po opštim odredbama Zakona o krivičnom postupku samo ako je spajanje postupka neophodno za svestrano razrešenje stvari. U zajedno vođenom prekršajnom postupku, prema maloletnom učiniocu prekršaja mora se postupati obazrivo, te voditi računa o odredbama o svedočenju, pozivanju i prekršajnim sankcijama.

4) Primena odredaba prema deci. Maloletni učinilac prekršaja koji u vreme izvršenja prekršaja nije navršio četrnaest godina starosti (dete) nije prekršajno odgovoran. Ukoliko sudija koji vodi prekršajni postupak, pre pokretanja prekršajnog postupka, utvrdi da se radi o licu koje nije navršilo četrnaest godina, rešenjem će odbaciti zahtev za pokretanje prekršajnog postupka kao nedopušten. Ako se ista činjenica utvrdi u toku prekršajnjog postupka, sudija koji vodi prekršajni postupak obustaviće po službenoj dužnosti prekršajni postupak svojim rešenjem. U slučaju obustave prekršajnjog postupka, postupajući sudija će obavestiti roditelja, odnosno staratelja maloletnog učinjocu prekršaja, kao i organ starateljstva, prema prebivalištu maloletnog učinjocu prekršaja, te podnosioca zahteva za pokretanje prekršajnjog postupka (ovlašćeni organ).

5) Obavezna odbrana. Maloletni učinilac prekršaja može tokom celog prekršajnjog postupka imati branjoca, bez obzira na vrstu i visinu prekršajne sankcije koja je propisana. Ovakvo zakonsko rešenje je u skladu sa tendencijom

posebne zaštite optuženih koji su na bilo koji način ugroženi, fizički ili psihički. To odgovara i međunarodnim standardima o zaštiti prava maloletnika koji se izražavaju kroz načelo o zaštiti „najboljih interesa deteta i maloletnika“ (*the best interests of the child*) (Simović, 2006: 258). Izbor branioca vrši maloletnik, kao i lica koja su mu bliska (zakonski zastupnik ili srodnici). Ukoliko navedena lica ne iskoriste ovu mogućnost, branioca, po službenoj dužnosti, određuje sudija za prekršaje. Isto tako, u slučaju da ne poznaje jezik na kome se vodi prekršajni postupak, maloletnom učiniocu prekršaja određuje se prevodilac.

6) Sprovođenje jedinstvenog prekršajnog postupka. U našoj pravnoj teoriji razlikujemo dve kategorije počinilaca prekršaja, i to: punoletna i maloletna lica. Za svaku od kategorija predviđaju se različita zakonodavna rešenja. Ukoliko je neko lice učinilo jedan prekršaj kao maloletno lice, a drugi prekršaj kao punoletno lice, provešće se jedinstven prekršajni postupak, po pravilima koja važe za punoletna lica.

7) Necelishodnost pokretanja prekršajnog postupka. Sud može odlučiti da se iz razloga celishodnosti ne pokreće prekršajni postupak protiv maloletnog učinjocu prekršaja, ako je učinjeni prekršaj po svojoj težini manjeg značaja. Prvostepeni organ za prekršaje može odlučiti da ne pokrene postupak protiv maloletnika, ako smatra da ne bi bilo celishodno da se postupak vodi, s obzirom na: prirodu prekršaja, okolnosti pod kojima je prekršaj učinjen, raniji život maloletnika i njegova lična svojstva. U tom slučaju rešenjem se odbacuje zahtev za pokretanje prekršajnog postupka, sa obrazloženjem zašto je zahtev odbačen, a o učinjenom prekršaju obaveštice se roditelj maloletnika, odnosno staratelj i organ starateljstva, radi preduzimanja mera u okviru njihovih ovlašćenja (Dimitrijević, Jovašević, 2005: 277).

Literatura

- Bavcon, Lj., Šelih, A., Filipčić, K., Jakulin, V., Korošec, D. (2003) *Kazensko pravo, splošni del*. Ljubljana: Uradni list Republike Slovenije.
- Bošković, M. (1999) *Kriminološki leksikon*. Novi Sad: Forum.
- Čejović, B. (2006) *Krivično pravo, opšti i posebni deo*. Beograd: Dosije.
- Ćurković, S. (2007) *Komentar Zakona o prekršajima Republike Srpske*. Banja Luka: ART print d.o.o.
- Dimitrijević, P., Jovašević, D. (2005) *Prekršajno pravo*. Beograd: Javno preduzeće Službeni list SCG.
- Mulvey, E., Arthur, M., Dickon-Reppucci, N. (1997) The Prevention of Juvenile Delinquency: A Review of the Research. *The Prevention Researcher*, 2, str. 133-167.
- English, H. (1963) *Research and methodology: prevention of juvenile crime*. British Journal of Criminology, 1, str. 68-73.
- Grbić, N. (2006) Maloljetnici u prekršajnom postupku na području grada Banje Luke. *Bezbjednost- policija-građani*, 2, str. 837-848.
- Grbić-Pavlović, N. (2010) *Kaznenopravni aspekti maloljetničke delinkvencije u Republici Srpskoj*. Banja Luka: Defendologija centar za bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja.
- Izmjene Zakona o prekršajima, Službeni glasnik Republike Srpske broj 1/09.
- Jašović, Ž. (1978) *Kriminologija maloljetničke delinkvencije*. Beograd: Naučna knjiga.
- Kambovski, V. (2005) *Kazno pravo, opšt del*, vtoro izdanje. Skopje: Kultura.
- Lazarević, Lj., Srezentić, N., Stajić, A. (2000) *Krivično pravo Jugoslavije*, opšti deo, dva-desetprvo izmijenjeno izdanje. Beograd: Savremena administracija.
- Matijević, M., Bujanović, T. (2008) *Uzroci, uslovi i fenomen maloljetničke delinkvencije*. Saopštenje na skupu Maloljetnička delinkvencija kao oblik društveno neprihvatljivog ponašanja, Visoka škola unutrašnjih poslova, Banja Luka, 19-20. novembar 2008.
- Mitrović, Lj. (2006) *Komentar Zakona o prekršajima Republike Srpske*. Banja Luka: PPGP „Comesgrafika“ d.o.o.
- Mitrović, Lj. (2008) *Policjsko pravo - pravo unutrašnjih poslova*. Banja Luka: Defendologija centar za bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja.
- Mitrović, Lj., Grbić, N. (2008) *Prekršajne sankcije koje se izriču maloljetnim učiniocima prekršaja*. Saopštenje na skupu Maloljetnička delinkvencija kao oblik društveno nepri-

hvatljivog ponašanja, Visoka škola unutrašnjih poslova, Banja Luka, 19-20. novembar 2008.

Mrvić-Petrović, N., Mitrović, Lj. (2007) *Prekršajno pravo*. Banja Luka: Visoka škola unutrašnjih poslova.

Simović, M. (2006) *Krivično procesno pravo*. Banja Luka: PPGP Comesgrafika.

Zakon o prekršajima Republike Srpske, Službeni glasnik Republike Srpske, broj 34/06.

Zakonu o prekršajima Federacije BiH, Službene novine Federacije BiH, broj 31/06.

NIKOLINA GRBIĆ-PAVLOVIĆ

Penalty responsibility of juveniles in the Republic of Srpska

The youngest members of organized society, more intensive than ever enter the circle of those whose behavior is deviant. Juvenile delinquency is a social problem, which recently experienced an expansion in all modern countries, including Bosnia and Herzegovina and the Republic of Srpska. Considering the fact that juvenile delinquency includes lighter criminal conducts, such as, for example misdemeanors, in this paper a position of juveniles when they are a perpetrators of misdemeanors will be analyzed. Also, the paper will statistically show the number of misdemeanors in the field of public peace and order that juveniles conducted in the Republic of Srpska in the period 2004-2009.

Key words: offenses, public order and peace, juveniles, court process, misdemeanor sanctions.

Deca: učinioци насиља, жртве, посматрачи

TEMIDA

Septembar 2011, str. 57-77

ISSN: 1450-6637

DOI: 10.2298/TEM1103057B

Pregledni rad

Deca i zlostavljanje životinja – kriminološki, viktimoški i krivičnopravni aspekti

ANA BATRIĆEVIĆ*

Zlostavljanje životinja predstavlja kompleksan socijalni, psihološki, kriminološki, viktimološki i pravni fenomen, čija težina raste kada se kao učinilac ili posmatrač nasilja prema životnjama pojavi dete. Etiologija i fenomenologija zlostavljanja životinja ukazuju da se ono preklapa sa različitim devijantnim, delinkventnim i kriminalnim aktivnostima, uključujući i fizičko, emotivno i seksualno nasilje u porodici i široj zajednici, zloupotrebu alkohola i opojnih droga, nezakonito kockanje i klađenje i pripadnost dece i mladih uličnim bandama. Autorka razmatra osnovne uzroke, povode i motive zlostavljanja životinja od strane dece, kao i razoran uticaj izlaganja dece scenama zlostavljanja životinja na njihovo delinkventno ponašanje u budućnosti. Ona naglašava povezanost zlostavljanja životinja i nasilja u porodici, analizira položaj deteta kao neposredne i posredne žrtve u takvim situacijama. Takođe, autorka procenjuje efikasnost postojećih mehanizama prevencije i državne reakcije na takva ponašanja i predlaže, kao potencijalne uzore, rešenja koja su prihvaćena u uporednom pravu.

Ključне речи: deca, zlostavljanje životinja, nasilje u porodici, žrtve, društvena reakcija.

Увод

Iako principi savremene biocentrične etike (Visković, 2009: 323) i brojni međunarodni i nacionalni pravni izvori nalažu čoveku dužnost humanog odnosa prema životnjama, ubijanje i zlostavljanje životinja sprovedeno na najrazličitije načine i podstaknuto najraznovrsnijim motivima i dalje je deo

* Ana Batrićević je istraživač–saradnik na Institutu za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu. E-mail: ana.batricevic@yahoo.com

svakodnevice. Međutim, problematika ljudske okrutnosti prema životinjama, a naročito prema kičmenjacima, koji nesporno mogu osećati bol, patnju, strah i stres (Paunović, 2004: 64) prevazilazi okvire njihove zaštite i dobrobiti, kao i interes očuvanja životne sredine i tesno je isprepletana sa nasiljem u međuljudskim odnosima.

Zlostavljanje životinja definiše se kao „društveno neprihvatljivo ponašanje kojim se namerno prouzrokuje nepotreban bol, patnja, neprijatnost i (ili) smrt životinje“ (Ascione, 1993: 228; Ascione, Shapiro, 2009: 570). Kao i ljudi (a posebno deca) i životinje mogu biti podvrgnute fizičkom, seksualnom i emotivnom zlostavljanju i zlostavljanju putem grubog zanemarivanja dužnosti koje čovek ima prema njima (Aleksić, Jović, 2008: 217–219), te se mogu uočiti i neke zajedničke odlike nasilja prema životinjama i nasilja prema ljudima. U oba slučaja, žrtva (čovek), odnosno objekt radnje (životinja)¹ oseća isti bol, patnju strah i stres, u oba slučaja žrtva te osećaje fizički pokazuje, omogućavajući drugima da saosećaju sa njom, stavlja učiniocu do znanja da joj pričinjava zlo i u oba slučaja zlostavljanje može za krajnji ishod imati smrt (Ascione, 2001: 2–3). U tom smislu, iako se primarno svrstava u ekološka krivična dela (Jovašević, 2009: 245), ubijanje i zlostavljanje životinja istovremeno treba sagledati i kao segment sveukupnog nasilničkog kriminaliteta u jednom društvu.

Mnoga istraživanja iz oblasti psihologije i socijalne patologije potvrdila su postojanje kompleksnih uzročno–posledičnih odnosa između ubijanja i zlostavljanja životinja i drugih devijantnih, delinkventnih i kriminalnih ispoljavanja pojedinaca (Beirne, 2004: 41 i 46 i Ascione, Shapiro, 2009: 569 i 574). Ono se pre svega dovodi u vezu sa fizičkim, seksualnim i emotivnim nasiljem prema članovima porodice, a naročito prema licima koja su nemoćna, odnosno zbog svog psihofizičkog stanja onemogućena da pruže adekvatan ili bilo kakav otpor učiniocu (deca, stara ili bolesna lica, osobe ometene u razvoju ili druga lica koja su u odnosu zavisnosti prema učiniocu) (Ascione, Shapiro, 2009: 572). Zlostavljanje životinja takođe se povezuje sa nasilničkim ponašanjem pojedinca prema članovima šire društvene zajednice, ali i sa vršenjem težih krivičnih dela kao što su krivična dela protiv života i tela, nezakonito posedovanje ili promet oružja i municije ili opojnih droga, kao i sa zloupotrebom alkohola i opojnih droga, pripadništvom mladih uličnim bandama (gan-

¹ Pojedini autori i za životinje koje su bile podvrgnute zlostavljanju koriste izraz „žrtva“ (*victim*), a za slučajeve zlostavljanja životinja „slučajevi u kojima su životinje bile viktimizirane“ (*criminal cases where animals have been victimized*) (Striwing, 2002: 94).

govima) i ilegalnim kockanjem tj. klađenjem² (Ortiz, 2010: 40). Pritom se ne može sa sigurnošću utvrditi smer u kome se takvo nasilje razvija, odnosno da li nasilje prema životnjama prethodi nasilju prema ljudima (te se može smatrati prediktorom delinkventnog ili kriminalnog ponašanja) ili se javlja kao njegova posledica, odnosno pokazatelj ili simptom (Beirne, 2004: 52).

Okrutnost prema životnjama ispoljena u najranijem životnom dobu, ali i nevoljno prisustovanje dece scenama zlostavljanja životinja u njihovom najbližem okruženju i direktna ili indirektna viktimizacija dece do koje u takvим situacijama dolazi, po pravilu se međusobno preklapaju čineći kompleksnu „mrežu nasilja“. Njene posledice po psihofizički razvoj deteta su razorne, nezavisno od toga da li je ono učinilac takvog nasilja ili svedok ili indirektna žrtva zlostavljanja životinja. Situacija je još drastičnija ukoliko se jedno isto dete istovremeno nađe i u ulozi zlostavljača životinje i u ulozi posmatrača nasilja prema životinji ili drugim članovima porodice ili ako je uz to i samo žrtva porodičnog ili vršnjačkog nasilja.

Deca kao učinioци nasilja prema životnjama-fenomenologija i etiologija

U poslednjih nekoliko decenija, u mnogim državama sveta može se uočiti trend porasta broja krivičnih dela protiv života i tela (Ignjatović, 2009: 5), a posebno ubistava učinjenih od strane maloletnika u krivičnopravnom smislu, odnosno lica uzrasta od 14 do 18 godina³, pa čak i dece u krivičnopravnom smislu, odnosno lica koja nisu navršila 14 godinu života⁴ (Škulić, 2003: 286). Izuzetak od ovog negativnog trenda predstavljaju Sjedinjene Američke Države. Iako je stopa maloletničkog nasilničkog kriminaliteta u ovoj zemlji znatno viša od one koja je zabeležena u drugim razvijenim zemljama (Howell, 2003: 14), ona od 1994. godine konstantno opada, dostižući nivo koji je imala sedamde-

² Ilegalno kockanje i klađenje kao i nezakonito posedovanje ili promet oružja, municije i popjnih droga česti su pratioci priređivanja borbi pasa, koje predstavljaju svojevrsan oblik zlostavljanja životinja. Više o borbama pasa videti u: Batrićević, A. (2010) Borbe pasa kao teži oblik krivičnog dela ubijanja i zlostavljanja životinja, Zbornik instituta za kriminološka i sociološka istraživanja vol. XXIX, br. 1-2. str. 211-227.

³ Čl. 3. st. 1. Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, „Službeni glasnik Republike Srbije“, br. 85/2005

⁴ Čl. 2.

setih godina dvadesetog veka (Snyder, Sickmund, 2006: 63–65). Zbog karakteristika objekta radnje, ali i načina i okolnosti pod kojima se zlostavljanje životinja sprovodi, samo mali broj slučajeva zlostavljanja životinja se evidentira u zvaničnim statistikama (Beirne, 2004: 49), te se procenjuje da u ovoj oblasti postoji značajan procenat „tamnih brojki kriminaliteta“. Ipak, može se osnovano prepostaviti da i taj vid nasilja ne zaostaje za opštim uzlaznim trendom.

Pojedini slučajevi zlostavljanja životinja od strane dece u širem smislu, odnosno, prema odredbama Konvencije o pravima deteta, lica uzrasta do 18 godina⁵, pa i adolescenata, odnosno lica koja nisu navršila 26 godina života (Ćirić, 2004: 267), pokazuju da su i tako mlade osobe u stanju da ispolje ekstremnu okrutnost. Zakopavanje žive štenadi, spaljivanje pasa, prebijanje pitemog magarca u zoološkom vrtu, usmrćenje psa kasapljenjem sekicom⁶, pučanje na psa iz vatrenog oružja⁷, seksualno zlostavljanje mačke⁸ ili pasa⁹ i rasparanje psa baštenskim makazama¹⁰ samo su neki od drastičnih primera. Kada takav slučaj odjekne u medijima, uobičajena reakcija javnosti svodi se na pitanje: „Zašto bi neko to uradio?“ (Ascione, 2001: 5).

Za zlostavljanje životinja od strane dece navodi se niz motiva, od kojih su mnogi razvojnog karaktera: radoznalost ili istraživanje, pritisak vršnjaka, podizanje raspoloženja (u smislu otklanjanja dosade ili depresije), seksualno zadovoljenje (bestijalnost), prinuda od strane odraslih¹¹, vezanost za životinju, fobije, samopovređivanje, vežbanje za nasilničko ponašanje prema ljudima, ali i iden-

⁵ Čl. 1. Konvencija o pravima deteta, Videti: Zakon o ratifikaciji Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima deteta, „Službeni list SFRJ „Međunarodni ugovori“ br. 15/ 1990 i „Službeni list SRJ – „Međunarodni ugovor“ i, br. 4/1996 i 2/ 1997.

⁶ Videti slučaj br. 17081 od 13.12.2010. godine, preuzeto sa: <http://www.pet-abuse.com/cases/17081/WA/US/>, pristup: 27.07.2011. godine.

⁷ Videti slučaj br. 16593 od 01.11.2010. godine, preuzeto sa: <http://www.pet-abuse.com/cases/16593/NC/US/> pristup: 27.07.2011. godine.

⁸ Videti slučaj br. 16054 od 16.01.2010. godine, preuzeto sa: <http://www.pet-abuse.com/cases/16054/NS/CA/>, pristup: 27.07.2010. godine.

⁹ Videti slučaj br. 15716 od 01.08.2009. godine, preuzeto sa: <http://www.pet-abuse.com/cases/15716/IA/US/>, pristup: 27.07.2011. godine.

¹⁰ Videti slučaj br. 16389 od 01.12.2009. godine, preuzeto sa: <http://www.pet-abuse.com/cases/16389/TX/US/>, pristup: 27.07.2011. godine.

¹¹ Kao primer takvog postupanja može se navesti slučaj u kome je majka prisilila svog dvanaestogodišnjeg sina zbog loših ocena u školi da čekićem ubije svog kućnog ljubimca hrčka. Videti: slučaj br. 16096 od 15.01.2010. godine, preuzeto sa: <http://www.pet-abuse.com/cases/16096/GA/US/>, pristup: 27.07.2011. godine.

tifikacija deteta sa osobom koja ga zlostavlja, posttraumatska igra i imitacija osoba iz svog okruženja. (Ascione, Thompson, Black, 1997: 170–177). Poslednja tri motiva imaju naročit značaj budući da ukazuju na prethodnu viktimizaciju deteta, te mogu poslužiti kao prilično pouzdani signali da je i ono žrtva nasilja – po pravilu porodičnog ili vršnjačkog, o čemu će posebno biti reči.

Situacije u kojima deca čine nasilje prema životnjama porede se sa fenomenom podmetanja požara u najranijem uzrastu. Obe pojave smatraju se simptomom poremećaja ponašanja (*conduct disorder*), mogu predstavljati odraz razvojnih promena, mogu imati iste etiološke faktore, često se praktikuju potajno i smatraju se ranim signalima kasnijih psihičkih problema (Ascione, 2001: 6). Pojedini autori smatraju da su i sklonost deteta ka zlostavljanju životinja i sklonost ka izazivanju požara bihevioralni faktori koji čine deo tzv. „homicidalne trijade“ i predstavljaju pouzdane prediktore nasilničkog kriminalnog ponašanja (Hellman, Blackman, 1966: 1431–1435).

Analogno tipologiji podmetanja požara od strane dece, sačinjena je i tipologija zlostavljanja životinja, koja uključuje tri grupe slučajeva. Prvu grupu čine slučajevi zlostavljanja radi istraživanja ili iz radoznalosti (*exploratory or curious animal abuse*). Tu po pravilu spadaju deca predškolskog uzrasta ili deca koja pohađaju niže razrede osnovne škole i koja su pod slabim roditeljskim nadzorom i bez adekvatnog obrazovanja i vaspitanja u oblasti humanog odnosa prema životnjama, a naročito prema kućnim ljubimcima ili napuštenim životnjama. U drugu grupu su svrstani slučajevi patološkog zlostavljanja (*pathological animal abuse*). Ovu vrstu zlostavljanja životinja po pravilu čine starija deca i kod njih takvo ponašanje može biti protumačeno kao simptom psihičkih poremećaja različite težine. Treća grupa obuhvata takozvano delinkventno zlostavljanje životinja (*delinquent animal abuse*), učinjeno od strane adolescenata. Delinkventno zlostavljanje može biti samo jedna u nizu njihovih antisocijalnih aktivnosti sprovedenih pod okriljem ulične bande kojoj pripadaju i propraćenih zloupotrebatom alkohola i opojnih droga (Ascione, 2001: 7).

Deca kao posmatrači zlostavljanja životinja

Izlaganje dece scenama nasilja uopšte, a posebno scenama zlostavljanja životinja, može se značajno odraziti na njihovo kasnije ponašanje. Naime, postoje istraživanja koja govore u prilog tezi da su deca koja su bila svedoci zlostavljanja životinja znatno sklonija da i sama učine takav vid nasilja od one

koja nisu imala takvo iskustvo (Ascione, Shapiro, 2009: 572). Do prisustvovanja dece situacijama u kojima je životinja zlostavlјana može doći kod kuće ili u okviru lokalne zajednice, ali i posredstvom različitih sredstava masovne komunikacija poput televizije i interneta (*Ibid.*). Nasilje prema životnjama učinjeno u prisustvu dece može varirati po intenzitetu od „običnog“ udaranja štenadi na ulici¹² pa do ubijanja mačeta tako što mu je otkinuta glava na očigled sopstvene dece i drugih članova porodice¹³. Posebne slučajeve izlaganja dece scenama zlostavljanja životinja predstavlja njihovo uključivanje u posmatranje borbi pasa ili drugih životinja, koje se sprovodi u okvirima socijalnog miljea pojedinih zajednica i subkultura. Na taj način vrši se sistematsko podsticanje bezosećajnosti kod novih generacija, koje se podučavaju da nasilje prihvate kao uobičajenu i inherentnu pojavu (Gibson, 2005).

Specifičnu težinu imaju situacije u kojima je dete posmatrač zlostavljanja životinja koje se sprovodi od strane člana porodice i to kao deo porodičnog nasilja, odnosno u okviru i (ili) sa ciljem zlostavljanja ostalih članova porodice. Nasilje u porodici podrazumeva primenu fizičke i psihičke sile prema članovima porodice uz ugrožavanje i povređivanje domena sigurnosti i odnosa poverenja i ispoljavanje kontrole i moći nad članovima porodice, bez obzira da li je u važećem zakonodavstvu predviđeno kao krivično delo i da li je izvršilac nasilja prijavljen organima gonjenja (Konstantinović Vilić, Nikolić Ristanović, Kostić, 2009: 120). Jedna studija pokazala je da u 60% porodica zlostavljanje dece koegzistira sa zlostavljanjem životinja, kao i da su u dve trećine od njih očevi zlostavlјali životinje, dok su u ostatku slučajeva životinje zlostavlјala deca (Deviney, Dickert, Lockwood, 1983: 321–329) (koja su, po pravilu i sama prethodno bila žrtve ili posmatrači porodičnog nasilja).

U slučajevima porodičnog nasilja, životinje (kućni ljubimci) se često koriste kao sredstvo (instrument) za sprovođenje psihičkog nasilja u formi zastrašivanja, kao i emotivnog zlostavljanja, ali i u svrhu i narušavanja fizičkog integriteta zlostavljanog člana porodice–žrtve. Takođe, životinje u takvim porodicama neretko služe kao objekti za „pražnjenje“ akumulirane ili naučene agresije (Beirne, 2004: 41–42). U tom kontekstu, deca najpre mogu biti direktne žrtve fizičkog, emocionalnog ili seksualnog nasilja sprovedenog od strane roditelja ili drugih članova porodice, ali, ona istovremeno mogu biti viktimirana

¹² Videti slučaj br. 16648 od 17.11.2010. godine, preuzeto sa : <http://www.pet-abuse.com/cases/16648/GA/US/>, pristup: 27.07.2011. godine

¹³ Videti slučaj br. 16175 od 01.01.2010.godine, preuzeto sa: <http://www.pet-abuse.com/cases/16175/AU/NZ/>, pristup: 27.07.2011. godine

posredstvom zlostavljanja životinja. Reč je pre svega o psihičkom tj. emotivnom zlostavljanju dece povređivanjem ili ubijanjem pred njima njihovog kućnog ljubimca ili čak primoravanjem deteta (silom ili pretnjom) da ono samo to učini. U takvim okolnostima istovremeno su ostvarena obeležja bića krivičnog dela nasilja u porodici¹⁴ i krivičnog dela ubijanja i zlostavljanja životinja¹⁵.

Porodica predstavlja najvažniji agens socijalizacije (Nikolić, 2006: 42), a učenje identifikacijom zaslužno je za povezanost agresivnosti i ostalih devijantnih i delinkventnih ponašanja roditelja sa antisocijalnim i agresivnim ponašanjem dece (Hrnčić, 2009: 86). U porodicama koje su obeležene prisustvom porodičnog nasilja i drugih oblika patološkog ponašanja otežano je ostvarivanje uspešne socijalizacije i kooperativnog odnosa deteta prema sredini. Posledice izloženosti deteta nasilju teške su i trajne, a pojedini autori smatraju da se porodično nasilje prenosi iz generacije na generaciju (Miković, 2004: 318). U tom smislu, prisustvo deteta zlostavljanju životinja u krugu porodice i u kontekstu porodičnog nasilja, može se sagledati i kao značajan kriminogeni faktor koji može indukovati kasnije nasilničko ispoljavanje tog deteta ne samo prema životnjama već i u međuljudskim odnosima.

Društvena reakcija

Promene u sferi etike u smislu postepenog prelaska sa antropocentrizma na biocentrizam doprinele su usvajanju niza pravnih akata nacionalnog i nadnacionalnog karaktera od neposrednog ili posrednog značaja za zaštitu životinja od ubijanja i zlostavljanja. Posle II svetskog rata, pod okriljem Ujedinjenih nacija je usvojen veliki broj konvencija koje tretiraju problematiku zaštite prirode, ali i onih koje se tiču neposredne zaštite životinja (Paunović, 2004: 125). Međutim, još uvek nije usvojen ni jedan univerzalni pravno obavezujući dokument koji bi predstavljao garanciju dobrobiti, pa čak i određenih „prava životinja“. Takvi akti postoje samo u vidu predloga koji nemaju pravnu već isključivo rastuću moralnu snagu. U pitanju su : 1) Univerzalna deklaracija o pravima životinja od 1978. godine, usvojena od strane Međunarodnog saveza za prava živo-

¹⁴ Čl. 194. Krivični zakonik, „Službeni glasnik RS“, br. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009 i 111/2009

¹⁵ Čl. 269. Krivični zakonik, „Službeni glasnik RS“, br. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009 i 111/2009

tinja¹⁶ i 2) Univerzalna deklaracija o dobrobiti životinja, usvojena 2000. godine od strane Svetskog društva za zaštitu životinja¹⁷ (Paunović, 2004: 195 – 196).

Evropa za sada predstavlja jedini region koji je međunarodnim konvencijama pristupio rešavanju pitanja vezanih za dobrobit i blagostanje životinja (Paunović, 2005: 34) i to zahvaljujući aktivnostima Saveta Evrope, pod čijim okriljem su usvojene: 1) Evropska konvencija o zaštiti životinja u međunarodnom prevozu iz 1968. godine¹⁸; 2) Evropska konvencija za zaštitu životinja koje se uzgajaju na poljoprivrednim gazdinstvima iz 1976. godine¹⁹; 3) Evropska konvencija za zaštitu životinja za klanje iz 1979. godine²⁰; 4) Konvencija o očuvanju evropske divlje flore i faune i prirodnih staništa iz 1979. godine²¹; 5) Evropska konvencija za zaštitu kičmenjaka koji se koriste za eksperimentalne i druge

¹⁶ Universal Declaration of the Rights of Animals, adopted by the International League for Animal Rights and affiliated national leagues on the occasion of the Third International Meeting on the Rights of Animals (London 21-23 September, 1977, proclaimed on 15 October 1978, and revised in 1989 by the International League, preuzeto sa: http://www.ch-br.net/quatropatasacia/e/info/animal_rights.htm, pristup: 14.10.2011. godine

¹⁷ Universal Declaration on Animal Welfare, videti: <http://www.wspa-international.org/wspaswork/udaw/Default.aspx>, pristup: 14.10.2011. godine i Provisional draft of a Universal Declaration on Animal Welfare 2007 – initial draft text arising from the Manila Conference on Animal Welfare (2003) and the Costa Rica Steering Committee Meeting (2005), preuzeto sa: http://www.wspa.org.uk/Images/Proposed_UDAW_Text%20-%20ENGLISH_tcm9-2544.pdf#false, pristup: 14.10.2011. godine

¹⁸ Evropska konvencija o zaštiti životinja u međunarodnom prevozu, „Službeni list SRJ–Međunarodni ugovori“, br. 1/1992 , European Convention for the Protection of Animals during International Transport, Paris, 13.12.1968, Council of Europe, European Treaty Series No. 65 (Text amended according to the provisions of Additional Protocol (European Treaty Series No. 103), which entered into force on 7 November 1989), preuzeto sa: <http://conventions.coe.int/treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=065&CM=1&CL=ENG>, pristup: 06.10.2011. godine

¹⁹ Evropska konvencija za zaštitu životinja koje se uzgajaju na poljoprivrednim gazdinstvima, „Službeni list SRJ–Međunarodni ugovori“, br. 6/1996 i European Convention For The Protection Of Animals Kept For Farming Purposes, Strasbourg, 10.III.1976., Council of Europe, European Treaty Series – No. 87, preuzeto sa: <http://conventions.coe.int/treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=087&CM=8&CL=ENG>, pristup : 18.09.2011. godine

²⁰ Evropska konvencija za zaštitu životinja za klanje, „Službeni list SRJ–Međunarodni ugovori“, br. 6/1996 i – European Convention for the Protection of Animals for Slaughter, Strasbourg, 10.05.1979, Council of Europe, European Treaty Series – No. 102, preuzeto sa: <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/102.htm>, pristup: 06.10.2011. godine

²¹ Convention on the Conservation of European Wildlife and Natural Habitats, Bern, 19.09.1979, European Treaty Series No. 104., preuzeta sa: <http://conventions.coe.int/treaty/en/treaties/html/104.htm>, pristup: 08.09.2011. godine Zakon o potvrđivanju Konvencije o očuvanju evropske divlje flore i faune i prirodnih staništa, „Službeni glasnik RS – Međunarodni ugovori“, br. 102/2007

naučne svrhe iz 1986. godine²² i 6) Evropska konvencija o zaštiti kućnih ljubimaca iz 1987. godine²³. Poseban značaj za sankcionisanje povređivanja i ugrožavanja životne sredine uopšte, a u okviru toga i životinja, ima Konvencija Saveta Evrope za zaštitu životne sredine putem krivičnog prava, usvojena 1998. godine²⁴, koja još uvek nije stupila na snagu.²⁵ Republika Srbija je do sada ratifikovala sve navedene konvencije Saveta Evrope, osim Konvencije za zaštitu životne sredine putem krivičnog prava, tako da implementacija standarda koji su u njima propisani za našu zemlju predstavlja ispunjenje međunarodnih obaveza.

Ipak, normativni okviri koji obezbeđuju krivičnopravno i prekršajnopravno sankcionisanje zlostavljanja životinja uspostavljeni su u Republici Srbiji relativno kasno, kako u odnosu na zemlje *common law* sistema, tako i u odnosu na razvijene zemlje evropsko–kontinentalne pravne tradicije²⁶. Krivično delo ubijanja i zlostavljanja životinja uvedeno je u naše krivično zakonodavstvo tek 2006. godine²⁷, dok su borbe životinja obuhvaćene kriminalnom zonom tek 2009. godine²⁸. Tada je usvojen i Zakon o dobrobiti životinja²⁹, kojim su uspo-

²² Zakon o potvrđivanju Evropske konvencije o zaštiti kičmenjaka namenjenih za ogledne i druge naučne svrhe izmenjene Protokolom o izmeni Evropske konvencije o zaštiti kičmenjaka namenjenih za ogledne i druge naučne svrhe, „Službeni glasnik RS – Međunarodni ugovori“, br. 1/2010 i European Convention for the Protection of Vertebrate Animals used for Experimental and Other Scientific Purposes, Council of Europe, Strasbourg, 18.03.1986., European Treaty Series - No. 123, text amended according to the provisions of the Protocol (European Treaty Series No. 170), as of its entry into force, on 2 December 2005., preuzeto sa : <http://conventions.coe.int/treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=123&CM=0&CL=ENG> , pristup, 14.09.2011. godine.

²³ European Convention for the Protection of Pet Animals, Strasbourg, 13.11.1987., Council of Europe, European Treaty Series – No. 125preuzeto sa: <http://conventions.coe.int/treaty/en/Reports/Html/172.htm> , pristup: 08.09.2011. godine i Zakon o potvrđivanju Evropske konvencije o zaštiti kućnih ljubimaca, „Službeni glasnik RS–Međunarodni ugovori“, br. 1/2010.

²⁴ Convention on the Protection of the Environment through Criminal Law, Strasbourg, 04.11.1998., Council of Europe, European Treaty Series – No. 172, Preuzeto sa: <http://conventions.coe.int/treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=172&CL=ENG>, pristup: 08. 09. 2011. godine.

²⁵ Videti: <http://conventions.coe.int/treaty/Commun/CercheSig.asp?NT=172&CM=&DF=&CL=ENG> , pristup: 19.09.2011. godine

²⁶ Više o tome videti u: Paunović, M. (2004) Uporednopravni pregled zaštite prava i dobrobiti životinja, *Strani pravni život*, br. 1, str. 28–61.

²⁷ Čl. 269. st. 1. i 2., Krivični zakonik, „Službeni glasnik RS“, br. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009 i 111/2009.

²⁸ Čl. 269. st. 3.

²⁹ Zakon o dobrobiti životinja, „Službeni glasnik Republike Srbije“, br. 41/2009.

stavljeni osnovni načela odnosa čoveka prema životinjama i enumerisana ponašanja koja predstavljaju njihovo kršenje i koja za sobom povlače prekršajnopravnu odgovornost. Inače, zloupotrebljavanje i mučenje životinja kao i organizovanje, finansiranje ili postupanje u svojstvu domaćina borbe između životinja iste ili različitih vrsta, zabranjeno je i Zakonom o veterinarstvu³⁰, koji za ova ponašanja predviđa prekršajne sankcije.³¹ I Zakon o javnom redu i miru predviđa izricanje prekršajne sankcije (novčane kazne) licu koje na javnom mestu zlostavlja životinje, odnosno na drugi način sa njima surovo postupa.³² Pored toga, Zakonom o javnom redu i miru inkriminisano je i držanje bez nadzora ili bez zaštitnih sredstava opasnih životinja koje drugog mogu prestrašiti ili povrediti³³, dok je držanje pasa koji mogu predstavljati opasnost za okolinu detaljno regulisano odgovarajućim Pravilnikom.³⁴

Usvajanje navedenih zakonskih odredbi predstavlja prvi korak ka suzbijanju okrutnosti prema životinjama u našoj zemlji, ali i ka zaštiti svih članova društva od niza negativnih posledica koje različita nedozvoljena postupanja čoveka prema životinjama mogu proizvesti u odnosu na čitavu zajednicu. Međutim, imajući u vidu sve opisane negativne i dalekosežne posledice činjenja i posmatranja nasilja prema životinjama od strane dece i adolescenata, može se postaviti pitanje da li je *post delictum* reakcija dovoljna i koliki je njen realni domaćaj u ovoj oblasti.

Kada je reč o deci kao učiniocima zlostavljanja životinja, treba imati na umu da se i krivična i prekršajna odgovornost u našoj zemlji stiču sa navršenom četrnaestom godinom života³⁵ te da prema osobama ispod navedenog uzrasta mogu biti primenjene samo odgovarajuće mere socijalne zaštite³⁶. Osim toga, svi međunarodni instrumenti koji se bave problemom maloletničke delinkvencije u prvi plan stavljaju delovanje *ante delictum* u vidu pri-

³⁰ Čl. 138. st. 1. i 6. Zakon o veterinarstvu, „Službeni glasnik RS“, br. 91/2005 i 30/2010

³¹ Čl. 158. tačke 32. i 33. u vezi sa čl. 160. st. 2.

³² Čl. 17. Zakon o javnom redu i miru, „Službeni glasnik RS“, br. 51/1992, 53/1993, 67/1993, 48/1994, 101/2005 i 85/2005

³³ Čl. 17.

³⁴ Pravilnik o načinu držanja pasa koji mogu predstavljati opasnost za okolinu, „Službeni glasnik RS“, br. 65/2010.

³⁵ Čl. 2. Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, „Službeni glasnik Republike Srbije“, br. 85/2005 i Čl. 63. st. 1. Zakon o prekršajima, „Službeni glasnik RS“, br. 101/2005, 116/2008 i 111/2009.

³⁶ Videti: Čl. 41. st. 2. Zakon o socijalnoj zaštiti „Službeni glasnik RS“ br. 24/2011.

marne i sekundarne prevencije, naglašavajući da pribegavanje krivičnopravnoj represiji treba da bude krajnje sredstvo u suzbijanju prestupništva maloletnika.³⁷ Reč je o raznovrsnim merama usmerenim bilo prema svim maloletnicima (primarna prevencija) bilo samo prema onima kod kojih su „dijagnostifikovani rani simptomi“, odnosno „visok rizik od kriminalne socijalizacije“ (sekundarna prevencija) (Nikolić, 2000: 342-343), čija je zajednička svrha sprečavanje da do njihovog delinkventnog ispoljavanja uopšte dođe. Ključna uloga u sprovođenju ovih mera poverena je porodici, školi, zajednici i sredstvima masovne komunikacije, odnosno onim društvenim faktorima koji su univerzalno prihvatići kao najuticajniji agensi socijalizacije maloletnika, odnosno dece³⁸.

U tom kontekstu, veoma je pozitivno što Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, kao jedan od ciljeva obrazovanja i vaspitanja, između ostalog, predviđa i razvoj svesti o značaju održivog razvoja, zaštite i očuvanja prirode i životne sredine, ekološke etike i, posebno, zaštite životinja³⁹. Povrh toga, ovim zakonom je, kao jedna od obaveza učenika, predviđeno i staranje o očuvanju životne sredine i ponašanje u skladu sa pravilima ekološke etike, čime se, na posredan način, oni obavezuju da poštuju i dobrobit životinja, budući da one predstavljaju integralni deo životne sredine. Sa druge strane, navedeni propis obavezuje ustanove za obrazovanje i vaspitanje da odmah podnesu prijavu nadležnom organu, ako se kod deteta ili učenika primete znaci nasilja, zlostavljanja ili zanemarivanja⁴⁰, čime se doprinosi blagovremenom identifiko-

³⁷ Videti: Smernice UN za prevenciju maloletničke delinkvencije (Rijadske smernice), Rezolucija Generalne skupštine UN br. 45/112 od 14. decembra 1990. godine, Standardna minimalna pravila UN za maloletničko krivično pravosuđe (Pekinška pravila), Rezolucija Generalne skupštine UN 40/33 od 29. novembra 1985. godine, Svetski program akcije za mlade Ujedinjenih nacija, Rezolucije Generalne skupštine UN A/RES/50/81 i A/RES/62/126 od 14. decembra 1996. godine i 18. decembra 2007. godine, Preporuka Generalnog sekretara UN – Opšti pristup Ujedinjenih nacija maloletničkom pravosuđu, septembar, 2008. godine, Evropske smernice o društvenim sankcijama i merama za sprovođenje maloletničkog krivičnog pravosuđa (Bečke smernice), Rezolucija Ekonomskog i socijalnog saveta UN br. 1997/30 od 21. jula 1997. godine, Konvencija o pravima deteta, „Službeni list SFRJ-međunarodni ugovori“, br. 15 /1990, Opšti komentar br. 10, „Prava deteta u maloletničkom pravosuđu“ Komiteta za prava deteta usvojen na 44. zasedanju u Ženevi (od 15. januara do 2. februara 2007. godine), CRC/C/GC/10, 25. april, 2007. godine.

³⁸ Videti: Smernice UN za prevenciju maloletničke delinkvencije (Rijadske smernice), Rezolucija Generalne skupštine UN br. 45/112 od 14. decembra 1990. godine.

³⁹ Čl. 4. st. 1. tačka 11. Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, „Službeni glasnik RS“, br. 72/2009 i 52/2011.

⁴⁰ Čl. 45. st. 4.

vanju dece–žrtava, pre svega porodičnog i vršnjačkog nasilja, a ujedno i omogućava otkrivanje drugih oblika nasilja za koje je potvrđeno da ih prate, uključujući tu i nasilje prema životnjama–najčešće kućnim ljubimcima.

Dobar primer primarne i prevencije zlostavljanja životinja od strane dece u našoj zemlji predstavljaju i napor i nevladinog sektora usmereni na integriranje obrazovanja i vaspitanja o dobrobiti životinja u nastavne programe osnovnih i srednjih škola, kao i sprovođenje odgovarajuće obuke nastavnika i vaspitača u tom cilju.⁴¹ Treba naglasiti i značaj neformalnog obrazovnog rada sa decom i mladima kroz prikladne radionice kojima se kod njih razvija odgovoran odnos prema životnjama, moralno rasuđivanje i osećanje empatije, uz podsticanje znanja, veština, stavova i vrednosti u vezi sa dobrobiti životinja.⁴²

Kada je u pitanju delovanje nakon što je dete u svom ponašanju već ispoljilo okrutnost prema životnjama, mogu se razlikovati dve situacije. Prva se odnosi na decu u smislu krivičnog prava–lica koja nisu navršila 14 godina života i koja ne mogu biti krivično, a ni prekršajno odgovorna⁴³. Kao što je već istaknuto, prema njima se mogu primeniti samo odgovarajuće mere iz sfere socijalne zaštite, uz obavezno angažovanje psihologa, budući da okrutnost prema životnjama u najranijem uzrastu može biti jedan od simptoma poremećaja ponašanja (*conduct disorder*) i prediktor nasilničkog ponašanja (Ascone, 2001: 6).

Druga situacija uključuje lica koja su navršila 14 ali nisu navršila 18 godina života, odnosno maloletnike u krivičnopravnom smislu⁴⁴. U slučaju da maloletnik učini krivično delo ubijanja i zlostavljanja životinja, prema njemu se, u skladu sa Zakonom o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, pod odgovarajućim uslovima mogu primeniti vaspitni nalozi⁴⁵ kao *sui generis* mere (Jovašević, 2008: 73) „parapenalnog karaktera“.

⁴¹ Videti: Izveštaj o radu Organizacije za brigu i poštovanje prema životnjama „ORCA“ u 2008. i 2009. godini, preuzeto sa: <http://orca.rs/cms/uploaded/PDFovi/Izvestaj%20o%20radu%20ORCA%202008%20i%202009.pdf>, pristup: 25.07.2011. godine.

⁴² Videti: Izveštaj o radu Organizacije za brigu i poštovanje prema životnjama „ORCA“ u 2007. godini–Info centar za zaštitu životinja, preuzeto sa: <http://orca.rs/cms/uploaded/PDFovi/Izvestaj%20o%20radu%20ORCA%202007%20Info%20centar%20za%20zastitu%20zivotinja.pdf>, pristup: 25.07.2011. godine.

⁴³ Čl. 2., Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, „Službeni glasnik Republike Srbije“, br. 85/2005.

⁴⁴ Čl. 3.

⁴⁵ Čl. 5.

Ako nisu ispunjeni uslovi za primenu vaspitnih naloga, takvom maloletniku može se izreći neka od vaspitnih mera⁴⁶.

Iz prirode krivičnog dela ubijanja i zlostavljanja životinja proizlazi da bi kroz primenu vaspitnog naloga uključivanje bez naknade u rad humanitarnih organizacija ili poslove socijalnog lokalnog ili ekološkog sadržaja⁴⁷ najbolje mogla da se razvije lična odgovornost maloletnika u odnosu na životinje i životnu sredinu uopšte. To se odnosi i na primenu istoimene posebne obaveze⁴⁸, bilo da se ona izriče kao samostalna vaspitna mera, bilo da se određuje uz vaspitnu meru pojačanog nadzora.⁴⁹ U slučaju da je lice koje je navršilo 14, ali nije navršilo 18 godina života, svojim ponašanjem ostvarilo obeležja bića nekog od prekršaja predviđenih Zakonom o dobrobiti životinja, Zakonom o veterinarstvu ili Zakonom o javnom redu i miru, takođe bi bilo najprimerenije da mu se, u skladu sa Zakonom o prekršajima, odredi vaspitna mera – posebna obaveza da se, bez naknade, uključi u rad humanitarnih organizacija ili u poslove ekološkog, socijalnog ili lokalnog značaja⁵⁰. I u slučaju krivičnog dela i u slučaju prekršaja, za doslednu, pravilnu i efikasnu primenu, navedene vaspitne mere (odnosno vaspitnog naloga) od presudnog je značaja uspostavljanje i održavanje saradnje između organa maloletničkog krivičnog pravosuđa, organa starateljstva i odgovarajućih državnih i nevladinih organizacija zaduženih za promovisanje, očuvanje i zaštitu dobrobiti životinja.

U Sjedinjenim Američkim Državama se već godinama sprovode programi postupanja sa decom koja su ispoljila okrutnost prema životnjama ili kod koje je identifikovan povećan rizik od takvog ponašanja. Prednost takvih programa jeste zaobilaznje pokretanja i vođenja krivičnog postupka prema maloletniku, kao i mogućnost da u njih budu uključena ne samo ona deca koja su već u sukobu sa zakonom već i deca i mladi koji se nalaze u „preddevijantnoj“ i „preddelinkventnoj“ fazi ili čiji uzrast onemogućava primenu krivičnopravnih mera. Programi rada sa rizičnim grupama mladih (sekundarna prevencija) razlikuju se prema trajanju i intenzitetu. Na primer, program „Forget Me Not Farm“, uspostavljen 1992. godine, sastoji se u podučavanju dece iz porodica

⁴⁶ Čl. 11–23.

⁴⁷ Čl. 7. st. 1. tačka 3.

⁴⁸ Čl. 14. st. 1. tačka 5.

⁴⁹ Čl. 19.

⁵⁰ Čl. 68. st. 1. tačka 6. Zakon o prekršajima, „Službeni glasnik RS“, br. 101/2005, 116/2008 i 111/2009.

ili zajednica sa povišenom stopom nasilja da odgovorno brinu o životnjama⁵¹. Program *PAL (People and Animals Learning)*, osnovan 1993. godine, sprovodi se u tronodeljnom kampu za mlade iz „rizičnih grupa“ tokom kojeg oni stiču iskustva kroz rad u centru za lečenje i oporavak divljih životinja i u azilu za životinje⁵². Interesantan je i projekat „Second Chance“ koji maloletnim prestupnicima poverava na staranje pse iz prihvatišta za napuštene životinje kako bi se kod tih maloletnika razvila empatija, odgovoran odnos prema zajednici, ljubaznost u ophođenju i svest o zdravim socijalnim interakcijama (Ascione, Shapiro, 2009: 579).

Zaključak

Zlostavljanje životinja od strane dece, kao i zlostavljanje dece od strane odraslih koji istovremeno zlostavljaju i životinje, često se pojavljuju paralelno. Odnosi ovih oblika nasilja, čija je predominantna zajednička karakteristika nemoć žrtve (deteta) odnosno objekta radnje (životinje), izuzetno su složeni. Pravilno prepoznavanje ponašanja koja se mogu podvesti pod zlostavljanje životinja značajno je ne samo sa aspekta zaštite dobrobiti životinja, već i ako se uzme u obzir da zlostavljanje životinja može biti znak nasilja u porodici odnosno zlostavljanja dece. Takođe, činjenica da dete zlostavlja životinje može biti signal da je i ono samo žrtva nekog oblika zlostavljanja. Sa druge strane, rešavanjem slučajeva nasilja u porodici i radom sa žrtvama može se otkriti da je ono bilo praćeno i zlostavljanjem životinja. Zbog toga je veoma važno da nadležni organi prilikom intervenisanja u takvim slučajevima imaju na umu uzročno posledične veze koje između ova dva oblika nasilja postoje.

Identifikovanje dece koja su ispoljila okrutnost prema životnjama ili kod koje postoji povećan rizik od takvog ponašanja značajno je, kako sa aspekta tercijarne i sekundarne prevencije, tako i sa aspekta otkrivanja i sprečavanja njihove viktimizacije i reviktimizacije u krugu porodice ili vršnjaka. Takav zadatak trebalo bi poveriti pre svega vaspitnim i obrazovnim ustanovama, kao što i predviđa važeći Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, budući da one po pravilu jedine, pored porodice, imaju detaljniji uvid u ponašanje,

⁵¹ Više o tome videti na: <http://forgetmenotfarm.org/>, pristup: 30.07.2011. godine i <http://www.sonomahumane.org/education/camps.html>, pristup: 30.07.2011. godine.

⁵² Više o tome videti na: <http://www.wihumane.org/education/pal.aspx>, pristup: 30.07.2011. godine.

navike i sklonosti dece, te su u mogućnosti da blagovremeno uoče prve „signale“ pripadnosti rizičnim grupama.

Teorijski posmatrano, formulacija upotrebljena u Krivičnom zakoniku Republike Srbije dopušta da se pod krivično delo nasilja u porodici⁵³ podvedu i one situacije kada su članovima porodice (a naročito deci) spokojstvo, telesni integritet ili duševno stanje ugroženi izlaganjem scenama zlostavljanja životinja, budući da se takva činjenja učinioca bez sumnje mogu smatrati drskim ili bezobzirnim ponašanjem. Ipak, da li će do toga doći zavisi pre svega od tumačenja navedene zakonske odredbe u praksi nadležnih pravosudnih organa i njihove svesti o značaju i težini problema zlostavljanja životinja u kontekstu porodičnog nasilja.

Pored toga, bilo bi opravdano sankcionisati izlaganje dece scenama zlostavljanja životinja i kada ono ne predstavlja vid porodičnog nasilja. Na primer, Kazneni zakonik Kalifornije propisuje poseban prestup (*misdemeanor*) pod nazivom „ponižavajuće, poročno ili nemoralno ponašanje u prisustvu dece“ (*Degrading, Vicious or Immoral Practices in Presence of Children*)⁵⁴, u koje se može svrstati i odvođenje dece da posmatraju borbe između pasa (Gibson, 2005).

Dramatične posledice zlostavljanja životinja od strane dece i prisustvovanja dece takvim scenama govore u prilog shvatanju da u ovoj oblasti najveću pažnju treba posvetiti primarnoj prevenciji kroz podizanje društvene svesti (kako dece tako i odraslih) o značaju dobrobiti životinja i očuvanja životne sredine za opstanak čitavog čovečanstva, ali i o povezanosti između zlostavljanja životinja sa drugim društveno štetnim i opasnim aktivnostima. Time se istovremeno predupređuje i nasilje prema životnjama i sve druge socijalno-patološke i kriminalne pojave koje ga prate. Ključnu ulogu u takvom poduhvatu, pored nadležnih državnih organa, imaju i mediji i obrazovni sistem, kao i nevladin sektor, sa posebnim akcentom na udruženja građana koja se bave zaštitom životinja. Uspešna prevencija podrazumeva njihovo sinhronizovano i multidisciplinarno delovanje u saradnji sa pravosudnim organima i službama socijalne zaštite, a uz podršku celokupne društvene zajednice.

⁵³ Čl. 194. – Krivični zakonik, „Službeni glasnik RS“, br. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009 i 111/2009.

⁵⁴ California Penal Code, Section 273. g, preuzeto sa:<http://law.onecle.com/california/penal/273g.html>, pristup: 30.07.2011. godine.

Literatura

- Aleksić, J., Jović, S. (2008) Forenzički aspekti zlostavljanja životinja, *Veterinarski glasnik – časopis fakulteta veterinarske medicine Univerziteta u Beogradu*, 3-4, str. 217 -222.
- Ascione, F. (1993) Children who are cruel to animals: A review of research and implications for developmental psychopathology. *Anthrozoos*, 6, str. 226- 247.
- Ascione, F. (2001) *Animal Abuse and Youth Violence*. Juvenile Justice Bulletin - Washington D.C. :U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, Office of Juvenile Justice and Delinquency prevention.
- Ascione, F., Shapiro, K. (2009) People and Animals, Kindness and Cruelty: Research Directions and Policy Implications. *Journal of Social Issues*, 3, str. 569-587.
- Ascione, F., Thompson, T., Black, T. (1997) Childhood cruelty to animals: Assessing Cruelty Dimensions and Motivations. *Anthrozoos*, 10, str. 170-177.
- Batrićević, A. (2010) Borbe pasa kao teži oblik krivičnog dela ubijanja i zlostavljanja životinja, *Zbornik instituta za kriminološka i sociološka istraživanja* vol. XXIX, 1-2, str. 211-227.
- Beirne, P. (2004) From Animal Abuse to Interhuman Violence? A Critical Review of the Progression Thesis. *Society and Animals–Journal of Humane–Animal Studies*, 1, str. 39-65.
- California Penal Code, Section 273. g, preuzeto sa: <http://law.onecle.com/california/penal/273g.html>, pristup: 30.07.2011. godine
- Ćirić, Z (2004) Osnovi sudske psihijatrije. Niš: GIP Bona fides.
- Convention on the Conservation of European Wildlife and Natural Habitats, Bern, 19.09.1979, European Treaty Series No. 104., preuzeta sa: <http://conventions.coe.int/treaty/en/treaties/html/104.htm>, pristup: 08.09.2011. godine
- Convention on the Protection of the Environment through Criminal Law, Strasbourg, 04.11.1998., Council of Europe, European Treaty Series - No. 172, Preuzeto sa: <http://conventions.coe.int/treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=172&CL=ENG> , pristup: 08.09.2011. godine
- Convention on the protection of the environment through criminal law (European Treaty Series No. 172) - Explanatory Report, preuzeto sa: <http://conventions.coe.int/treaty/en/Reports/Html/172.htm> , pristup: 08.09.2011. godine
- Deviney, E., Dickert, J., Lockwood, R. (1983) The care of pets within child abusing families. *International Journal for the study of animal problems*, 4, str. 321-329.

European Convention for the Protection of Animals during International Transport, Paris, 13.12.1968, Council of Europe, European Treaty Series No. 65 (Text amended according to the provisions of Additional Protocol (European Treaty Series No. 103), which entered into force on 7 November 1989), preuzeto sa: <http://conventions.coe.int/treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=065&CM=1&CL=ENG>, pristup: 06.10.2011. godine.

European Convention for the Protection of Animals for Slaughter, Strasbourg, 10.05.1979, Council of Europe, European Treaty Series – No. 102, preuzeto sa : <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/102.htm> , pristup: 06.10.2011. godine.

European Convention For The Protection Of Animals Kept For Farming Purposes, Strasbourg, 10.III.1976., Council of Europe, European Treaty Series - No. 87, preuzeto sa: <http://conventions.coe.int/treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=087&CM=8&CL=ENG> , pristup : 18.09.2011. godine.

European Convention for the Protection of Pet Animals, Strasbourg, 13.11.1987., Council of Europe, *European Treaty Series* - No. 125preuzeto sa: <http://conventions.coe.int/treaty/en/Reports/Html/172.htm> , pristup: 08.09.2011. godine.

European Convention for the Protection of Vertebrate Animals used for Experimental and Other Scientific Purposes, Council of Europe, Strasbourg, 18.03.1986., European Treaty Series – No. 123, text amended according to the provisions of the Protocol (European Treaty Series No. 170), as of its entry into force, on 2 December 2005., preuzeto sa : <http://conventions.coe.int/treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=123&CM=0&CL=ENG> , pristup: 14.09.2011. godine.

European Social Charter (revised), Strasbourg, 3 May 1996, preuzeto sa: <http://www.coe.int/T/DGHL/Monitoring/SocialCharter/Presentation/ESCRBooklet/English.pdf> , pristup: 13.09.2011. godine.

Evropska konvencija o zaštiti životinja u međunarodnom prevozu, „Službeni list SRJ Međunarodni ugovori”, br. 1/1992.

Evropska konvencija za zaštitu životinja koje se uzgajaju na poljoprivrednim gospodarstvima, „Službeni list SRJ Međunarodni ugovori”, br. 6/1996.

Evropska konvencija za zaštitu životinja za klanje, „Službeni list SRJ Međunarodni ugovori”, br. 6/1996.

Evropske smernice o društvenim sankcijama i merama za sprovođenje maloletničkog krivičnog pravosuđa (Bečke smernice), Rezolucija Ekonomskog i socijalnog saveta UN br. 1997/30 od 21. jula 1997. godine.

Gibson, H. (2005) Dog Fighting Detailed Discussion, Animal Legal and Historical Center, Michigan State University College of Law, preuzeto sa: <http://www.animallaw.info/articles/ddusdogfighting.htm> , pristup: 28.07.2011. godine.

Hellman, D., Blackman, N. (1966) Enuresis, Fire Setting and Cruelty to Animals: a Triad Predictive of Audit Crime. *American Journal of Psychiatry*, 122, str. 1431-1435.

Howell, J. (2003) *Preventing and Reducing Juvenile delinquency: A Comprehensive Framework*. Thousand Oaks: SAGE Publications.

Hrnčić, J. (2009) *Prestupništvo mladih, rizici, tokovi i ishodi*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.

<http://forgetmenotfarm.org/> , pristup: 30.07.2011. godine.

<http://www.pet-abuse.com/cases/15716/IA/US/> , pristup: 27.07.2011. godine.

<http://www.pet-abuse.com/cases/16054/NS/CA/> , pristup: 27.07.2010. godine.

<http://www.pet-abuse.com/cases/16096/GA/US/> , pristup: 27.07.2011. godine.

<http://www.pet-abuse.com/cases/16175/AU/NZ/> , pristup: 27.07.2011. godine.

<http://www.pet-abuse.com/cases/16389/TX/US/> , pristup: 27.07.2011. godine.

<http://www.pet-abuse.com/cases/16593/NC/US/> pristup: 27.07.2011. godine.

<http://www.pet-abuse.com/cases/16648/GA/US/> , pristup: 27.07.2011. godine.

<http://www.pet-abuse.com/cases/17081/WA/US/> , pristup: 27.07.2011. godine.

<http://www.sonomahumane.org/education/camps.html> , pristup: 30.07.2011. godine.

<http://www.wihumane.org/education/pal.aspx> , pristup: 30.07.2011. godine.

<http://conventions.coe.int/treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=172&CM=&DF=&CL=ENG> , pristup: 19.09.2011. godine.

Ignjatović, Đ. (2009) Fenomenologija i etiologija kriminaliteta maloletnika. *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, 1, str. 3-25.

Izveštaj o radu Organizacije za brigu i poštovanje prema životnjama „ORCA“ u 2008. i 2009. godini, preuzeto sa:<http://orca.rs/cms/uploaded/PDFovi/Izvestaj%20o%20radu%20ORCA%202008%20i%202009.pdf> , pristup: 25.07.2011. godine.

Izveštaj o radu Organizacije za brigu i poštovanje prema životnjama „ORCA“ u 2007. godini–Info centar za zaštitu životinja, preuzeto sa: <http://orca.rs/cms/uploaded/PDFovi/Izvestaj%20o%20radu%20ORCA%202007%20Info%20centar%20za%20zastitu%20zivotinja.pdf> , pristup: 25.07.2011. godine.

Jovašević, D. (2008) *Maloletničko krivično pravo*. Beograd: Beosing.

Jovašević, D. (2009) *Sistem ekoloških delikata–ekološko kazneno pravo*. Niš: Pravni fakultet u Nišu – Centar za publikacije.

Konstantinović-Vilić, S., Nikolić-Ristanović, V., Kostić, M. (2009), *Kriminologija*. Niš: Pelikan Print.

Konvencija o pravima deteta, „Službeni list SFRJ-medunarodni ugovori”, br. 15 /1990

Krivični zakonik, „Službeni glasnik RS”, br. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009 i 111/2009

Miković, M. (2004) *Maloljetnička delinkvencija i socijalni rad*. Sarajevo: Magistrat.

Nikolić, Z. (2000) *Kriminologija sa socijalnom patologijom*. Beograd: Narodna knjiga.

Nikolić, Z. (2006) *Prevencija kriminaliteta – metodika rada savetovališta za roditelje i decu*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.

Opšti komentar br. 10 , „Prava deteta u maloletničkom pravosuđu” Komiteta za prava deteta usvojen na 44. zasedanju u Ženevi (od 15. januara do 2. februara 2007. godine), CRC/C/GC/10, 25 April, 2007. godine

Ortiz, F. (2010) Making the Dogman Heel: Recommendations for Improving the Effectiveness of Dogfighting Laws. *Stanford Journal of Animal Law and Policy*, 3, str. 1–75.

Paunović, M. (2004) *Prava životinja-savremeni međunarodni standardi*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu i „Đuro Salaj“ AD.

Paunović, M. (2005) Uporednopravni pregled zaštite prava i dobrobiti životinja. *Strani pravni život*, 1, str. 28–61.

Pravilnik o načinu držanja pasa koji mogu predstavljati opasnost za okolinu, „Službeni glasnik RS”, br. 65/2010

Preporuka Generalnog sekretara UN – Opšti pristup Ujedinjenih nacija maloletničkom pravosuđu, septembar, 2008. godine

Provisional draft of a Universal Declaration on Animal Welfare 2007 – initial draft text arising from the Manila Conference on Animal Welfare (2003) and the Costa Rica Steering Committee Meeting (2005), preuzeto sa: http://www.wspa.org.uk/Images/Proposed_UDAW_Text%20-%20ENGLISH_tcm9-2544.pdf#false , pristup: 14.10.2011. godine

Škulić, M. (2003) *Maloletnici kao učinioci i kao žrtve krivičnih dela*. Beograd: Dosije.

Smernice UN za prevenciju maloletničke delinkvencije (Rijadske smernice), Rezolucija Generalne skupštine UN br. 45/112 od 14. decembra 1990. godine.

Snyder, H., Sickmund, M. (2006) *Juvenile Offenders and Victims: 2006 National Report*. Washington, DC: U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, Office of Juvenile Justice and Delinquency.

Standardna minimalna pravila UN za maloletničko krivično pravosuđe (Pekinška pravila), Rezolucija Generalne skupštine UN 40/33 od 29. novembra 1985. godine.

Striwing, H. (2002) Animal Law and Animal Rights on the Move in Sweden. *Animal Law Review at Lewis and Clark Law School*, 8, str. 93-106.

Svetski program akcije za mlade Ujedinjenih nacija, Rezolucije Generalne skupštine UN A/RES/50/81 i A/RES/62/126 od 14. decembra 1996. godine i 18. decembra 2007. godine.

Universal Declaration of the Rights of Animals, adopted by the International League for Animal Rights and affiliated national leagues on the occasion of the Third International Meeting on the Rights of Animals (London 21-23 September, 1977, proclaimed on 15 October 1978, and revised in 1989 by the International League, preuzeto sa: http://www.ch-br.net/quatropatasencia/e/infos/animal_rights.htm , pristup: 14.10.2011. godine.

Universal Declaration on Animal Welfare, videti: <http://www.wspa-international.org/wspaswork/udaw/Default.aspx> , pristup: 14.10.2011. godine.

Visković, N. (2009) Kulturna zoologija – što je životinja čovjeku i što je čovjek životinji. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.

Zakon o dobrobiti životinja, „Službeni glasnik Republike Srbije“, br. 41/2009

Zakon o javnom redu i miru, „Službeni glasnik RS“, br. 51/1992, 53/1993, 67/1993, 48/1994, 101/2005 i 85/2005.

Zakon o maloletnim učinjcima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, „Službeni glasnik Republike Srbije“, br. 85/2005.

Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, „Službeni glasnik RS“, br. 72/2009 i 52/2011.

Zakon o socijalnoj zaštiti, „Službeni glasnik RS“ br. 24/2011.

Zakon o potvrđivanju Evropske konvencije o zaštiti kičmenjaka namenjenih za ogledne i druge naučne svrhe izmenjene Protokolom o izmeni Evropske konvencije o zaštiti kičmenjaka namenjenih za ogledne i druge naučne svrhe, „Službeni glasnik RS – Međunarodni ugovori“, br. 1/2010.

Zakon o potvrđivanju Evropske konvencije o zaštiti kućnih ljubimaca, „Službeni glasnik RS Međunarodni ugovori“, br. 1/2010.

Zakon o potvrđivanju Konvencije o očuvanju evropske divlje flore i faune i prirodnih staništa, „Službeni glasnik RS - Međunarodni ugovori“, br. 102/2007.

Zakon o prekršajima, „Službeni glasnik RS“, br. 101/2005, 116/2008 i 111/2009.

Zakon o veterinarstvu, „Službeni glasnik RS“, br. 91/2005 i 30/2010.

ANA BATRIČEVIĆ

Children and animal abuse – criminological, victimological and criminal justice aspects

Animal abuse represents a complex social, psychological, criminological, victimological and legal phenomenon whose gravity is increased if a child appears either as the perpetrator or as the observer of violence against animals. Etiology and phenomenology of animal abuse suggest that it tends to overlap with various deviant, delinquent and criminal activities, including physical, emotional and sexual abuse of family or other community members, alcohol and drug abuse, illegal gambling and betting and membership of children and adolescents in street gangs. The author discusses fundamental reasons, causes and motives for animal abuse committed by children as well as the devastating impact of children's exposure to the scenes of animal abuse on their future delinquent behavior. She emphasizes the link between animal abuse and family violence and analyzes the position of a child as a direct or indirect victim in such situations. In addition, the author estimates the efficiency of existing mechanisms of prevention and state reaction to such behaviours and suggests solutions, which are accepted in comparative law, as potential role models.

Key words: children, animal abuse, family violence, victims, social reaction.

Deca: učinioци насиља, жртве, посматрачи

TEMIDA

Septembar 2011, str. 79-91

ISSN: 1450-6637

DOI: 10.2298/TEM1103079M

Pregledni rad

Komponente afekata u strukturi ličnosti maloletnika sa delinkventnim ponašanjem

FILIP MIRIĆ*

Polazeći od ogromnog uticaja afektiviteta na psihički život čoveka, autor u radu analizira uticaj pojedinih njegovih komponenti na strukturu ličnosti maloletnika sa delinkventnim ponašanjem. Ovaj uticaj je naročito izražen u doba adolescencije, pre svega zbog specifičnih psiholoških karakteristika maloletnih delinkvenata, što je u radu naročito istaknuto. Posebno je analizirana i uloga emocija, kao značajnih komponenti afektiviteta u genezi maloletničke delinkvencije.

Ključne reči: afektivitet, emocije, maloletnička delinkvencija, struktura ličnosti maloletnika sa delinkventnim ponašanjem.

Uvodna razmatranja

Čovekov psihički život nije samo pod direktnom kontrolom razuma, već je u velikoj meri obojen i drugim psihičkim doživljajima. Među njima značajno mesto pripada komponentama emocionalnosti, kao ličnih psihičkih doživljaja objektivnog sveta i zbivanja u organizmu. Emocije su jedan od osnovnih elemenata afektivnog života čoveka i predstavljaju subjektivni odraz objektivne stvarnosti.

Već iz ovog početnog određenja emocija jasno se može zaključiti da emocije u velikoj meri utiču na život ljudi, jer čovek nije samo racionalno, već je i osećajno biće. Svaka ljudska delatnost je pod manjim ili većim uticajem različitih osećanja.

* Filip Mirić je dipl.pravnik, doktorand na Pravnom fakultetu u Nišu na smeru za krivičnopravne nauke, E-mail: filip.miric@gmail.com

Uticaj osećanja na aktivnost ljudi je relativno lako odrediti kada je reč o pozitivnim socijalnim interakcijama i prosocijalnim aktivnostima uopšte. Tako, izborom prijatelja ili supružnika uglavnom rukovode emocije ljubavi, simpatije ili privlačnosti, specifična vrsta ljubavi – roditeljska ljubav je u osnovi odnosa između roditelja i dece.

S druge strane, uticaj emocija na kriminalitet i druge oblike devijantnih ponašanja znatno je teže sagledati, pre svega iz razloga što na njih utiče čitav niz psiho-socijalnih faktora, te nije nimalo jednostavno izolovati dejstvo afektivnog života na kriminalitet, već delovanje emocija treba tumačiti u dijalektičkom jedinstvu sa ostalim kriminogenim faktorima. Problem uticaja afektiviteta na kriminalitet posebno se usložnjava kada je reč o maloletnim učiniocima krivičnih dela, pre svega, zbog njihovih bio-psihosocijalnih karakteristika, ali i zbog značaja samih emocija za psihički život maloletnika uopšte.

Iz svega navedenog proizilaze i predmet i cilj ovog rada. Predmet rada predstavlja prikaz komponenti afektiviteta u strukturi maloletnika sa delinkventnim ponašanjem, dok je cilj rada pretežno deskriptivni tj. opisivanje veze između određenih komponenti afektiviteta i maloletničke delinkvencije i ukaživanje na njen kriminološki značaj.

Pojam i pravna priroda maloletničke delinkvencije

Pod maloletničkom delinkvencijom se podrazumeva čitav spektar ponašanja maloletnika – od neprilagođenog do delinkventnog. Postoje dva koncepta definisanja pojma maloletničke delinkvencije – širi i uži. Za potrebe ovog rada ovde će, u najkraćim crtama, biti analizirana oba navedena koncepta.

Prema širem shvatanju maloletničku delinkvenciju čine svi oblici devijantnog ponašanja maloletnika, bez obzira da li je ono inkriminisano u krivičnom zakonodavstvu ili ne. Međutim, maloletnička delinkvencija ne predstavlja samo kršenje pravnih, već i moralnih normi u jednom društvu. Zapravo, maloletnička delinkvencija u širem smislu obuhvata „takva devijantna ponašanja mlađih određenog uzrasta kojima se krše legalne norme društvene sredine ili „svaku aktivnost maloletnih lica ili maloletnih grupa koja predstavlja znatnije kršenje bilo koje društvene norme“ (Konstantinović-Vilić i dr., 2009: 223). U prestupništvo mlađih, pored vršenja različitih krivičnih dela, spada i čitav niz drugih devijantnih ponašanja (bežanje od kuće i škole, skitnja, prosjačenje

itd.). Neka od njih predstavljaju prekršaje, a druga vređaju moralne norme i nisu regulisana pozitivnim pravnim propisima.

Po užem shvatanju, pojam maloletničke delinkvencije obuhvata sva ona ponašanja, koja su inkriminisana krivičnim zakonima kao krivična dela. Ovo je formalno-pravni pojam maloletničke delinkvencije, koji je izdvaja od drugih oblika devijantnih ponašanja. Prema ovom shvatanju maloletnički kriminalitet treba razlikovati od preddelinkventnog ponašanja koje može da služi samo kao alarm za preuzimanje preventivnih mera (Konstantinović-Vilić i dr., 2009). Maloletnička delinkvencija u užem smislu, pored ponašanja kojima se krše norme krivičnog zakonodavstva, obuhvata i kršenja administrativnih normi tj. prekršaje (skitnja, prosjačenje i dr). Ovako shvaćena maloletnička delinkvencija predstavlja maloletnički kriminalitet. Tako se maloletnički kriminalitet definiše kao „skup svih krivičnih dela izvršenih od strane maloletnika (mladih i starijih) u jednom društvu u određenom vremenskom periodu“ (Jovašević, 2006: 280).

I šire i uže shvatanje maloletničke delinkvencije ima svoje prednosti, ali i nedostatke. Širem shvatanju se najčešće zamera da je neprecizno, nedovoljno određeno, što može da dovede do negativnih posledica u praksi, a njegova glavna prednost je veća mogućnost preventivnog delovanja u cilju suzbijanja većeg broja društveno opasnih pojava, što ima poseban značaj kod prestupništva mladih. Prednost uže definicije je u većoj preciznosti u odnosu na širu definiciju, dok je osnovni nedostatak u prevelikoj limitiranosti pravnim normama i izraženom formalizmu.

Na osnovu svega rečenog, može se zaključiti da jedinstvena i opšteprihvачena definicija maloletničke delinkvencije ne postoji. Koji će od dva ovde izložena pojma biti prihvaćen zavisi, pre svega, da li se predmetna pojava posmatra kao pravni ili sociološki fenomen.

Krivičnopravni položaj maloletnika

Krivičnopravni položaj maloletnika u Republici Srbiji je određen *Krivičnim zakonikom¹* i *Zakonom o maloletnim učinocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica²*.

¹ „Sl. glasnik RS“, br. 85/2005, 88/2005–ispr., 107/2005–ispr., 72/2009 i 111/2009.

² „Sl. glasnik RS“, br. 85/2005.

Krivični zakonik u članu 4. predviđa da se krivične sankcije ne mogu izreći licu koje u vreme kada je delo učinjeno nije navršilo četrnaest godina. Vaspitne mere i druge krivične sankcije mogu se izreći maloletniku pod uslovima propisanim posebnim zakonom.

Za određivanje krivično pravnog statusa maloletnika su posebno važni i članovi 2 i 3. *Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica*. U članu 2. je predviđeno da licu, koje u vreme izvršenja protivpravnog dela, u zakonu predviđenog kao krivično delo, nije navršilo četrnaest godina, ne mogu se izreći krivične sankcije ni primeniti druge mere koje predviđa ovaj zakon. Članom 3. su jasno određene granice maloletstva: „Maloletnik je lice koje je u vreme izvršenja krivičnog dela navršilo četrnaest, a nije navršilo osamnaest godina. Mlađi maloletnik je lice koje je u vreme izvršenja krivičnog dela navršilo četrnaest, a nije navršilo šesnaest godina. Stariji maloletnik je lice koje je u vreme izvršenja krivičnog dela navršilo šesnaest, a nije navršilo osamnaest godina. Mlađe punoletno lice je lice koje je u vreme izvršenja krivičnog dela navršilo osamnaest, a u vreme suđenja nije navršilo dvadeset jednu godinu, s tim što prema licima koja nisu navršila 14 godina se ne može izreći nijedna krivična sankcija jer se smatraju decom, koja su apsolutno krivično neodgovorna. Mlađim maloletnicima se mogu izreći samo vaspitne mere i vaspitni nalozi, a starijim maloletnicima još i kazna maloletničkog zatvora u slučaju ispunjenja taksativno navedenih uslova“.

Iz navedenih zakonskih rešenja se može zaključiti da je kao osnovni kriterijum za određivanje granica maloletstva uzet uzrast maloletnika. Pritom zakonodavac očigledno nije vodio dovoljno računa o činjenici da se bio-psihosocijalni uzrast ne poklapa uvek sa kalendarskim, te je zbog toga u pravosudnoj praksi česta situacija da se krivičnopravni status maloletnika menja *ex lege* kada isti navrši 14 ili 18 godina. Ovo nije najbolje rešenje i iz razloga što su uslovi odgovornosti isti za dečake i devojčice, iako je naučno dokazano da ni fizički ni psihosocijalni razvoj dečaka i devojčica nije isti.³

³ Postoje brojne naučne studije čiji rezultati pokazuju da fizički razvoj dečaka i devojčica nije isti i da devojčice ranije fizički sazrevaju što svakako nije bez uticaja na njihov emocionalni razvoj. Rezultati jednog takvog naučnog istraživanja koje je sprovedeno u Danskoj 2006. godine su dostupni na adresi <http://www.blic.rs/Slobodno-vreme/Vesti/193735/Devojcice-sada-stupaju-u-pubertet-pre-10-godine>, pristup 31.07.2011.

Pojam i vrste emocija

U psihijatriji i psihologiji sreću se različita određenja emocija, kao značajnih komponenti afektiviteta. Jedno od njih je da su emocije specifični lični doživljaji objektivne realnosti i nas samih (Ćirić, Dimitrijević, 2009: 35). Pri tome treba istaći da se u literaturi sreću i stavovi po kojima se pravi jasna razlika između osećaja i osećanja. Osećaj je čulni utisak koji odražava svojstva stvari i pojava koje postoje nezavisno od čoveka, te osećajima čovek upoznaje svojstva i osobine stvari. Osećanje, pak, izražava ono stanje koje stvari i pojave izazivaju u čoveku i kako se on odnosi prema tim stvarima odnosno pojavama. Prema tome, osećanje je specifičan odnos čoveka prema konkretnim predmetima i pojavama stvarnosti (Jevtić, 1960: 32). Iz svakodnevnog života je poznato da jedna ista spoljašnja draž kod različitih ljudi stvara iste opažaje, ali ne i iste emocije, što nije bez značaja kod utvrđivanja uzroka konkretnog delinkventnog ponašanja.

I kada je reč o vrstama emocija koje imaju kriminološki i forenzički značaj, postoji mnogo različitih tipologija. Među brojnim podelama emocija značajna je ona Kreča i Kračvilda (prema Ćirić, Dimitrijević, 2009: 35) koji u osećanja ubrajaju:

1. Gnev spada u primarne emocije i nastaje kao posledica prepreke u ostvarivanju ciljeva. Ovo osujećenje postoji u dužem periodu i umerenog je intenziteta.
2. Strah, takođe, spada u primarne emocije. Nastaje u situacijama egzistencijalne ugroženosti, pri čemu je jasno opažanje objekta, osobe ili pojave koja čini tu opasnost. Strah obično dovodi i do određenog ponašanja poput borbe, bekstva ili ukočenosti.
3. Bol nastaje fizičkim draženjem određenih receptora. Kad je ovaj nadražaj jak nastaje vrlo neprijatno osećanje, pa i emocionalna uznemirenost.
4. Krivica i kajanje spadaju u emocije samoprocene. Iako se radi o bliskim osećanjima, ipak nisu identična. Krivica predstavlja osećanje lošeg sopstvenog činjenja i ponašanja neprijatnog kvaliteta. Nastaje zbog spoznaje da sopstvena delatnost nije u saglasnosti sa pravnim ili moralnim normama određenog društva. Ovo osećanje je ponekad kratkotrajno i prolazno, a nekad vrlo dugotrajno i intenzivno. Osećanje krivice može biti praćeno i izvesnim zadovoljstvom (fenomen „zabranjenog voća“). Kajanje nastaje analizom sopstvene ličnosti i spoznajom pojedinca da je činio nešto loše i neprimereno.

5. Ljubav je jedno od najsloženijih emocija prema drugima. Ovo intenzivno osećanje se manifestuje relativno trajnim osećanjem naklonosti i snažnim emocionalnim uzbudjenjem u prisustvu drage osobe. U osnovi ljubavi je naša težnja da nas drugi privuku, ali i da budemo privučeni. Maloletnici ili mlađa punoletna lica ponekad vrše krivična dela iz strasti u čijoj osnovi je često neuzvraćena ljubav što ovom osećanju daje veliki forenzički i kriminološki značaj.⁴
6. Ljubomora je još jedno jako složeno osećanje prema drugima. Javlja se kod pojedinca kada se zapazi da je naklonost voljene osobe u velikoj meri usmerena ka drugoj osobi. Brojni faktori mogu da utiču na oblike i stepen ispoljavanja ljubomore. Jedan od njih je i intenzitet neuzvraćene ljubavi, što dovodi do toga da se druga osoba više ceni i do vrlo mučnih i neprijatnih osećanja. Ljubomora može da se pojavi u emotivno-seksualnoj, porodičnoj, ali i profesionalnoj sferi života pojedinca i da uzrokuje brojna delinkventna ponašanja. Kod maloletnika posebno je pogubna ljubomora, jer oni, zbog psihosocijalnih specifičnosti razvojnog doba, teže kontrolišu afekte, što može da dovede do njihovog eksplozivnog pražnjenja, a često i do izvršenja krivičnih dela sa najtežim posledicama.
7. Zavist takođe spada u negativne emocije prema drugima, koja nastaje kada drugi ljudi poseduju nešto za čim žudimo i što nam je teško dostupno. Zavist je često u osnovi imovinskog kriminaliteta, posebno u slučaju kada su krivična dela izvršena iz koristoljublja, što im daje kvalifikatorni karakter. Što je veći značaj i specifičniji položaj objekta zavisti u sistemu vrednosti pojedinca, to je i zavist kao negativna osobina izraženija i teže se prikriva.
8. Mržnja je deo emocija prema drugim ljudima. Sastoji se u trajnijoj negativnoj emocionalnoj dispoziciji prema objektu mržnje, uz postojanje povremenih perioda intenzivnog negativnog emotivnog uzbudjenja. Osim osećanja averzije prema objektu mržnje, postoji i želja da se isti uništi, koja mržnji daje izraziti destruktivni karakter, a samim tim i veliki kriminološki značaj. Sudska praksa je potvrdila činjenicu da su veliki broj najtežih krivičnih dela maloletnici izvršili upravo vođeni mržnjom prema svojim žrtvama. Zbog svega navedenog, mržnja ima najveći kriminološki značaj od svih negativnih emocija prema drugim ljudima.

⁴ Ovakvi zločini, iako nisu česti, izazivaju veliku pažnju javnosti. Takav je i slučaj dvadesetjed nogodišnjeg mladića iz Bremena, koji je zbog neuzvraćene ljubavi ubio svoju bivšu nastavnicu. O tome videti više na adresi <http://www.blic.rs/Vesti/Svet/126495/Zaljubljeni-bivsi-djak-ubio-nastavniciu>, pristup 31.07.2011.

-
9. Ostala osećanja prema drugima mogu se razvrstati u pozitivna i negativna. Pozitivna su simpatija (nastaje kada kod drugih ljudi zapažamo osobine i vrednosne sisteme koji se u velikoj meri poklapaju s našim, a ukoliko osobu smatramo inferiornom, a ona nam se na neki način dopada, onda postoji sažaljenje. Iako sa društveno-moralnog aspekta sažaljenje spada u negativne emocije, prema načinu nastanka bliže je pozitivnim. Negativna osećanja se kreću od blage averzije, pa do mržnje. Postoji, dakle, čitav spektar negativnih osećanja i svako od njih može imati snagu motiva za izvršenje krivičnog dela: prezir, podrugljivost, zloba, antipatija i slično.

Iz ovog pregleda samo osnovnih emocija, jasno se uočava koliki značaj osećanja mogu imati na psihički život individue i njenog, kako konformističko, tako i kriminalno ponašanje.

Razvoj emocija

Razvoj emocija, kao jedne od komponenata afektiviteta, je od posebne važnosti u strukturisanju ličnosti maloletnika, kako nedelinkventnih, tako i onih koji ispoljavaju neki od oblika delinkventnog ponašanja. Zato je izuzetno bitno dobro poznavanje razvoja emocija, koji prolazi kroz nekoliko faza (klasifikacija citirana prema Ćirić, Dimitrijević, 2009: 36).

Prvu fazu predstavlja emocionalnost u najranijem detinjstvu. Iz svakodnevnog života je poznato da su u dečijem periodu emocije vrlo intenzivne, kratkotrajne i prolazne.

Nakon ovog perioda, uticaj porodičnih i socijalnih faktora na razvoj emocija postaje sve izraženiji. U razvoj i sazrevanje ličnosti na emocionalnom planu se sve više upliću i biološki faktori (fizički rast, promene u sferi polnog života i sl.).

U adolescentnom periodu se još više razvija potreba za sigurnošću. Potenciran je osećaj pripadnosti grupi i širi se opseg socijalnih komunikacija. Ove karakteristike perioda adolescencije su posebno značajne, jer se maloletnici upravo i udružuju u maloletničke grupe i bande da bi kroz zajedničko delinkventno ponašanje zadovoljili potrebu pripadanja grupi, koja je u ovom razvojnom periodu posebno izražena. Kod maloletnika se često uočava i nesklad i ambivalentan odnos između novih i naraslih socijalnih, polnih i drugih potreba sa jedne strane i još uvek prisutne nesigurnosti i nepotpuno formira-

nog identiteta i moralnih normi s druge strane. Ove okolnosti ponekad stvaraju emocionalnu preosetljivost, nedoslednost, osećaj nesigurnosti, strah pred novim izazovima, što sve može da ima uticaj na pojavu maloletničke delinkvencije.⁵ Rezultat emocionalnog sazrevanja ličnosti treba da bude formiranje emocionalno zrele ličnosti koja je u stanju da adekvatno sagledava sebe samu i svet oko sebe.

Ako potpun razvoj ličnosti izostane, tada je reč o emocionalno nezreloj ličnosti. Ova nezrelost se može manifestovati u više oblika odnosno tipova ličnosti (klasifikacija citirana prema Ćirić, Dimitrijević, 2009: 36):

- A) Pasivno-zavisni tip uglavnom ispoljava inertnost i nezainteresovanost za događaje oko sebe, kao i izrazitu emocionalnu nesamostalnost. Reakcije su često nezrele, uz osećanje bespomoćnosti i stalno im je potrebna podrška, a pritom ne preduzimaju ništa da osećanje neprijatnosti samostalno razreše i oslobole ga se.
- B) Pasivno-agresivni tip odlikuje nepreduzimljivost, odsustvo svake inicijative i nezadovoljstvo, koje sami ne mogu da razreše, s jedne strane, i oportuni i negativni odnos prema pokušajima okoline da im se pruži pomoć i podrška, s druge strane. Ovakav odnos i osećanja se obično manifestuju kroz tvrdoglavost, nemotivisanu ljutnju i bes, pasivni ili aktivni negativizam, što sve može da rezultira i agresivnim ponašanjem.
- C) Agresivni tip ličnosti je sklon agresivnom i destruktivnom ponašanju u socijalnoj sredini, te ove ličnosti ispoljavaju veliki stepen društvene opasnosti. Odlikuje ih emocionalna razdražljivost, nestabilnost, labilnost, a često se provokativno ponašaju, što dovodi do toga da i sredina ima izrazito negativan stav prema njima, čime se stvaraju preduslovi za dalje kriminalno ponašanje.

Budući da agresija sama po sebi može imati veliki kriminogeni potencijal, može se zaključiti da najveći kriminološki značaj imaju pasivno-agresivni i agresivni tip ličnosti, te ovim ličnostima treba posvetiti posebnu pažnju i pružiti psihološku (a ukoliko je potrebno i psihijatrijsku) pomoć, naročito ako je reč o maloletnim delinkventima, imajući u vidu sve specifičnosti maloletstva kao razvojnog doba.

⁵ Ovo stanovište o razvoju emocija u doba adolescencije je navedeno prema članku „Ličnost maloletnih delikvenata“, autora prof.dr Bojane Dimitrijević, koji je dostupan na adresi <http://forum.mojepravo.net/new/b2/blogs/blog4.php/lia-269-nost-maloletnih-delikvenata>, pristup 01.08.2011.

Afekti u maloletstvu

Brojna krivična dela maloletnici mogu da izvrše u stanju afekta, što ovim stanjima daje ne samo sudsko-psihijatrijski, već i kriminološki značaj.

Afekti su intenzivna stanja osećanja praćena telesnim i izražajnim promenama. Afekti imaju i svoje karakteristike među kojima se kao najvažnije izdvajaju: relativno kratko trajanje, veliki intenzitet i buran tok, manifestne telesne i izražajne promene. Međutim, afektivna stanja mogu menjati i druge psihičke funkcije, što u značajnoj meri utiče na smanjenje sposobnosti shvatanja dela i upravljanja svojim postupcima. U stanju afekta nastaju i brojne telesne izmene poput promene u oblasti motorike, izmene u govoru i mimici, promene sekrecije i vazomotorike. Značajna su i dejstva afekata na psihičke funkcije. Posebno se izdvaja dejstvo na svest (kod afekta besa i straha svest može biti u manjoj ili većoj meri kompromitovana) što dalje može da se ispolji i kroz kompromitaciju misaonog procesa i sposobnosti rasuđivanja, voljno-motivacionih procesa i ostalih psihičkih funkcija (Ćirić, Dimitrijević, 2009)

Adolescenti ispoljavaju težnju za samostalnošću. Ona ih često vodi u konflikte sa nekadašnjim autoritetima (roditeljima, nastavnicima). I bez naročite empirijske potvrde, sasvim je jasno da su ovi sukobi na relaciji adolescent-autoriteti sastavni deo odrastanja, iako su često praćeni afektivnim reakcijama maloletnika. Međutim, ako oni prerastu u fizičke sukobe i poprime druge teške oblike, onda je reč o delinkventnom ponašanju koje iziskuje veću pažnju šire zajednice, pa i represivno delovanje.

Psihološke karakteristike maloletnika sa delinkventnim ponašanjem

Adolescencija je veoma dug period. Njen početak i trajanje je individualan. Počinje negde oko 12. godine i traje sve do ranog odraslog doba, otprilike do 26. godine (Ćirić, Dimitrijević, 2009), mada postoje i mišljenja prema kojima adolescencija počinje oko 10. i traje do 19, pa čak i do 25. godine starosti.⁶ Za to vreme dolazi do burnih promena u strukturi ličnosti svakog adolescenta, s tim što se kod onih sa delinkventnim ponašanjem ipak izdvajaju neke karakteristike.

⁶ Ovo mišljenje zastupaju Ilić, M. i Ergić M, autori članka „Rizično ponašanje adolescenata-kako ga preventirati, dostupan na adresi <http://www.pedijatri.org.rs/pedijatrijskidani/radovi/153.pdf>, pristup 02.08.2011.

ristične osobine. Psihološke karakteristike maloletnika sa delinkventnim ponašanjem se mogu ispoljiti na individualnom planu, ali i kroz delovanje različitih kriminalnih grupa. Zbog velike društvene opasnosti koje one nose sa sobom, važno je ukazati na moguće razloge njihovog formiranja.

Ako se posmatraju psihološke karakteristike maloletnika sa delinkventnim ponašanjem, može se utvrditi da su kod njih izraženije pojedine osobine ličnosti u odnosu na opštu populaciju iste dobi. Tu spadaju povišeni psihoticizam (uključuje crte agresivnosti, emotivne hladnoće, egocentrizma, impulsivnosti, niske empatije, dominantnosti) i ekstroverzija (Listwan, 2001, citirano prema prema Šobot i dr., 2010: 56, 57). Ovu tendenciju su potvrdila brojna empirijska istraživanja. Tako, istraživanja u okviru *Tellegenovog modela* ličnosti sprovedena 1998. godine su pokazala da maloletnike sa delinkventnim ponašanjem karakteriše izražena negativna emocionalnost, uz slabo izraženu dimenziju suzdržavanja (Patrick, Curtin, Tellegen, 2002 i Šobot, 2009, 150-163 citirano prema Šobot i dr., 2010). Izražena negativna emocionalnost kod ovih osoba podrazumeva često doživljavanje osećanja kao što su bes, iritiranost i anksioznost, negativno viđenje sebe i tendenciju da se životni događaji i reakcije drugih ljudi opažaju na hostilan i negativan način. Nisko suzdržavanje, odnosno povišena impulsivnost, odnosi se na ponašanje traženja uzbudjenja i rizika, impulsivnost, neopreznost i slabu zabrinutost oko posledica. Pozitivna emocionalnost (tendencija da se život vidi kao zadovoljavajuće iskustvo i lako doživljavanje prijatnih emocija), nije se pokazala diskriminativnom za delinkventnu populaciju (Smederevac, Mitrović, 2006 prema Šobot i dr., 2010).

Proučavanje uticaja emocionalnog statusa maloletnika na kriminalno ponašanje je znatno otežano činjenicom da mnoga krivična dela maloletnici vrše delujući u grupi. Predviđanje ponašanja maloletnih kriminalnih grupa je mnogo teže nego kada je reč o kriminalnim grupama odraslih, baš zbog izražite emocionalne nestabilnosti i nepredvidljivosti maloletnika. Značaj udruživanja u vršnjačke grupe za pravilan razvoj ličnosti adolescenata lepo je ilustrovan psiholog Nikola Rot u svojoj knjizi „Osnovi socijalne psihologije“ navodeći: „Kroz pripadnost grupi vršnjaka, pre svega u periodu adolescencije, mladi ljudi traže svoj identitet, nastoje da postignu ličnu autonomiju i nađu uspešniji put u svet odraslih... Oni teže da se emancipuju od roditeljskog ograničavanja i ništa nije neprijatnije adolescentu nego prebacivanje i ruganje da je nesamostalan, da je potpuno pod kontrolom roditelja posebno majke. Grupe vršnjaka ne karakteriše samo to što imaju neke zajedničke vrednosti i stavove,

što pokazuju određene istovetne načine ponašanja, nego je važna karakteristika drugovanja i uključenost u grupe vršnjaka, nastojanje da se objasne i formulišu sopstvene dileme, da se izmene mnogobrojna iskustva o društvu i životu, da se stavlaju pod pitanje i sumnju autoritativne deklaracije roditelja, nastavnika i drugih odraslih, s obzirom na to da su takve deklaracije često uprošćene idealizacije i mnogo puta suprotne njihovom konkretnom ponašanju. (Rot, 2006: 131, 132).

Zbog svojih psiholoških karakteristika i činjenice da se nalaze na raskrsnici između detinjstva i odraslog doba, maloletnici su posebno podložni uticajima okoline koja ih može odvesti, s jedne strane ka konformističkom ponašanju, a sa druge, ka kriminalnom ponašanju. Kojim će putem maloletnik krenuti zavisi od mnogo faktora među kojima se, po mišljenju autora, ličnost samog maloletnika i uticaj šireg i užeg okruženja izdvajaju kao najvažniji.

Zaključak

Adolescencija je period u kome dolazi ne samo do anatomsко-bioloških promena, već i do psiho-socijalnog sazrevanja maloletnika. Kao granični period između detinjstva i odraslog doba, ono nosi niz specifičnosti. Promene koje nastaju na planu emocionalnosti i nove okolnosti emocionalnog kvaliteta koje ličnost do tada nije doživljavala, potreba za pripadanjem vršnjačkoj i drugim socijalnim grupama i s tim u vezi, manje ili više izražene teškoće da se prihvate sve biološke, psihološke i socijalne promene i novonastali doživljaji, za ličnost maloletnika su u suštini normalne, deo su odrastanja i samo su deo karakteristika adolescencije.

Odvođeno treba istaći da i *Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica* predviđa da se kod maloletnih učinioca krivičnih dela obavezno, pored ostalog, od strane psihologa ili psihijatra, utvrđuje i stepen zrelosti maloletnog učinioca krivičnog dela (što je značajno za izbor vaspitne mere koja će se prema maloletniku izvršiti), a kod starijih maloletnika koji su učinili krivično delo za koje se može izreći i kazna maloletničkog zatvora, u zakonom propisanim uslovima, i da se utvrdi sposobnost shvanjanja značaja dela i upravljanja postupcima.

Gotovo celokupan psihički život ljudi je obojen ličnim psihičkim doživljajima objektivne stvarnosti. Baš ti lični doživljaji mogu maloletnika da odvedu na put prestupništva sa koga je povratak često jako mukotrpan i dugotrajan.

Kriminološki posmatrano, proučavanje veze između afektiviteta i maloletničke delinkvencije nema samo represivni karakter (prilikom izricanja krivičnih sankcija). Mnogo je značajniji preventivni karakter izučavanja, jer obaveza je društva u celini da mladima pruži adekvatne uslove za pravilan razvoj i sazrevanje, a onima koji su se ogrešili o pravne i društvene norme, uslove za reintegraciju i resocijalizaciju kroz čitav niz korekcionih mera od kojih je kazna poslednje sredstvo za postizanje tog cilja. Ovaj zadatak, iako je u prošlosti poprimao različite forme i obeležja, nije izgubio svoju aktuelnost i predstavlja jednu od osnovnih karakteristika svakog civilizovanog društva.

Literatura

- Ćirić, Z., Dimitrijević, B. (2009) *Osnovi sudske psihijatrije i psihologije*. Niš: Studentski kulturni centar.
- Dimitrijević, B. „Ličnost maloletnih delinkvenata“, članak dostupan na adresi <http://forum.mojepravo.net/new/b2/blogs/blog4.php/lia-269-nost-maloletnih-delikvenata>, Pristupljeno 01.08.2011.
- <http://www.blic.rs/Slobodno-vreme/Vesti/193735/Devojcice-sada-stupaju-u-pubertet-pre-10-godine>, Pristupljeno 31.07.2011.
- <http://www.blic.rs/Vesti/Svet/126495/Zaljubljeni-bivsi-djak-ubio-nastavnicu>, Pristupljeno 31.07.2011.
- <http://www.pedijatri.org.rs/pedijatrijskidani/radovi/153.pdf> Pristupljeno 02.08.2011.
- Ilić, M., Ergić, M. „Rizično ponašanje adolescenata-kako ga preventirati“ članak dostupan na adresi <http://www.pedijatri.org.rs/pedijatrijskidani/radovi/153.pdf>, Pristupljeno 02.08.2011.
- Jevtić, D. (1960) *Sudska psihopatologija*. Beograd-Zagreb: Medicinska knjiga.
- Jovašević, D. (2006) *Leksikon krivičnog prava*. Beograd: Službeni glasnik.
- Konstantinović-Vilić, S., Nikolić-Ristanović, V., Kostić.M. (2009) *Kriminologija*. Niš: Pelikan print.
- Krivični zakonik Republike Srbije („Sl. glasnik RS“, br. 85/2005, 88/2005 – ispr., 107/2005 – ispr., 72/2009 i 111/2009).

- Listwan, S.J. (2001) *Personality and criminal behavior: reconsidering the individual*. Doktorska disertacija. Cincinnati, USA: University of Cincinnati.
- Patrick, C.J., Curtin, J.J., Tellegen, A. (2002) Development and validation of a Brief Form of the Multidimensional Personality Questionnaire. *Psychological Assessment* 2, str. 150–163.
- Rot, N. (2006) *Osnovi socijalne psihologije*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Smederevac, S., Mitrović, D. (2006) *Ličnost: Metodi i modeli*. Beograd: Centar za primenjenu psihologiju.
- Šobot, V. (2009) *Ličnost, psihopatološka obležja i obrasci ponašanja adolescentnih delinkvenata*. Magistarska teza. Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu.
- Šobot, V., Ivanović-Kovačević, S., Marković, J., Srđanović-Maraš, J., Mišić-Pavkov, G. (2010) Maloletnička delinkvencija. *Engrami*, 3, str. 53-61.
- Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica („Sl. glasnik RS“, br. 85/2005).

FILIP MIRIĆ

Components of the affectivity in the personality structure of juvenile delinquent behavior

Starting of the enormous influence of affectivity on the psychic life of person, author of the paper analyzed the impact some of its components in the personality structure of juvenile delinquent behavior. This impact is especially visible in adolescence, primarily due to specific psychological characteristics of juvenile with delinquent behavior, which is especially noticed in this paper. Author also analyzed the role of emotions as important components in the genesis of the juvenile delinquency.

Keywords: affectivity, emotions, juvenile delinquency, personality structure of juvenile with delinquent behavior.

Prikazi knjiga

TEMIDA
Septembar 2011, str. 93-97
ISSN: 1450-6637

Joan E. Durrant i Anne B. Smith (ur.)

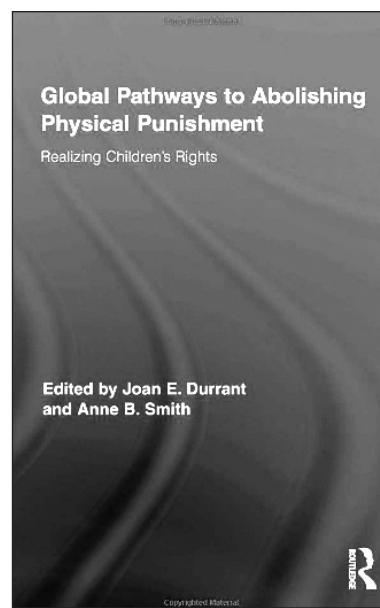
Global Pathways to Abolishing Physical Punishment: Realizing Children's Rights

(Globalni putevi ka ukidanju fizičkog kažnjavanja: poštovanje dečijih prava)

Routledge, Taylor & Francis Group, New York, 2011, str. 358

Nakon vekovima i decenijama prisutne prakse zlostavljanja i eksploracije dece širom sveta, svedoci smo revolucionarnog globalnog socijalnog pokreta, koji, po prvi put, decu prepoznaće kao osobe koje poseduju ista ljudska prava kao i odrasli. U skladu sa tim, društvo ima obavezu da svojim najmlađim članovima pruži potpuno istu zaštitu osnovnih ljudskih prava i to na način na koji je ona zagarantovana odraslim osobama. Bitan korak u izgradnji sveobuhvatnog sistema zaštite dece, zasnovanog na poštovanju njihovih ljudskih prava propisanih Konvencijom UN o pravima deteta, jeste ukidanje i zabrana primene fizičkog kažnjavanja, kako u školi i institucionalnom smeštaju, tako i u porodici gde se ovakav način kažnjavanja primenjuje kao uobičajeno sredstvo disciplinovanja deteta.

Knjiga *Global Pathways to Abolishing Physical Punishment: Realizing Children's Rights*, čije su urednice Joan E. Durrant i Anne B. Smith, pruža sveobuhatan uvid u problem fizičkog kažnjavanja dece. Naime, publikacija je okupila veliki broj istaknutih autora i autorki sa izuzetnim međunarodnim i nacio-

nalnim iskustvom na planu praktičnog i naučnog bavljenja zaštitom dece od različitih oblika viktimizacije. Kao rezultat multidisciplinarnog pristupa, publikacija nam omogućava sagledavanje istorijskog konteksta fizičkog kažnjavanja, pravnog okvira u vezi sa zabranom fizičkog kažnjavanja dece i šireg socijalnog konteksta u smislu interdisciplinarnog pristupa vladinog i nevladinog sektora u cilju efikasnog sprovođenja zakonskih reformi i promovisanja pozitivnih veština roditeljstva i vaspitanja.

Knjiga je podeljena u tri tematske celine. U prvom poglavlju pod nazivom *The rationale for eliminating physical punishment* prikazan je koncept ljudskih prava, kao i teorijska i empirijska osnova za zabranu primene fizičke kazne.

Najpre su Anne B. Smith i Joan E. Durrant, u radu *Introduction to the global movement to ban physical punishment of children* dale svojevrstan uvod u publikaciju kroz prikaz Globalnog pokreta za zabranu fizičkog kažnjavanja dece. Autorke su istakle probleme sa kojima su se susretale i još uvek se susreću brojne države, koje su preduzele potrebne socijalno-pravne reforme na planu zaštite prava deteta od fizičkog kažnjavanja, naglašavajući da je upravo ovo pravo predmet brojnih debata i kontroverzi. Ukazujući na istorijsku „opravdanost“ nasilja prema deci i ženama, koji su dugo tretirani kao vlasništvo muškarca, Smith i Durrant su značaj Globalnog pokreta prikazale u kontekstu doprinosa ženskih pokreta na planu zaštite žena od nasilja. Naime, autorke su istakle da je upravo Globalni pokret imao i ima isti značaj za ukidanje fizičkog kažnjavanja dece na globalnom nivou kao što su ženski pokreti značajni za pokretanje inicijative za zaštitu žena od partnerskog nasilja. Kroz kratku analizu aktivnosti Globalnog pokreta autorke naglašavaju da je upravo ovaj pokret doveo do promena neophodnih za zaštitu dece od fizičkog kažnjavanja, poput promena u shvatanju koncepta detinjstva i redefinisanja fizičke kazne kao oblika nasilja i kršenja prava deteta na fizički integritet i ljudsko dostojanstvo.

Koncept zabrane fizičkog kažnjavanja dece u kontekstu zaštite osnovnih ljudskih prava detaljnije je razradio Peter Newell u radu pod nazivom *The human rights imperative to eliminate physical punishment*. Autor na iscrpan način, obogaćen primerima iz sudske prakse, vrši analizu međunarodnih dokumenata, institucija i mehanizama, koji garantuju i regulišu prava dece na fizički integritet i ljudsko dostojanstvo i njihovu zaštitu. Tretirajući fizičku kaznu kao oblik nasilja nad decom, autor se kritički osvrće na činjenicu da, iako je ovaj način kažnjavanja prepoznat kao kršenje ljudskih prava od strane međunarodnih mehanizama i nadzornih tela, odrasli još uvek pružaju otpor u priznavanju deci istih prava koja i oni imaju. Stoga, autor smatra da su neophodne hitne

promene na planu zaštite dece, koje podrazumevanju istovremeno delovanje na istraživačkom i praktičnom nivou. Naime, Newell naglašava nephodnost sistematske analize usklađenosti zakonskih rešenja sa Ustavom, Konvencijom UN o pravima deteta i drugim regionalnim i međunarodnim instrumentima i mehanizmima o ljudskim pravima u svim zemljama u kojima je telesna kazna dozvoljena u bilo kom kontekstu. Pored toga, u cilju efikasnog delovanja na planu sprečavanja i suzbijanja namernog i dozvoljenog nasilja odraslih prema deci, autor ističe značaj intersektorske saradnje u aktivnostima lobiranja kod nadležnih državnih organa (Vlada, Parlament), medijskih kampanja i aktivnosti profesionalnih udruženja i udruženja dece.

Na kraju prvog poglavlja Anne B. Smith u radu pod nazivom *The theoretical rationale for eliminating physical punishment* daje prikaz teorijskih objašnjenja negativnih efekata telesnog kažnjavanja dece, dok Joan E. Durrant u radu pod nazivom *The empirical rationale for eliminating physical punishment* prikazuje rezultate empirijskih istraživanja koja potvrđuju osnovne postavke pomenutih teorija.

U drugom poglavlju, koje nosi naslov *Stories of progress towards the prohibition of corporal punishment*, posebna pažnja je posvećena analizi trenutnih pozicija pojedinih evropskih i vanevropskih država u oblasti zaštite dece od fizičkog kažnjavanja u porodici, školi i svim oblicima institucionalnog zbrinjavanja. Kroz iscrpnu analizu istorijskog, pravnog i socijalnog konteksta fizičkog kažnjavanja i njegove eliminacije, čitaocu se pruža mogućnost da u celini sagleda primere dobre i loše prakse regulisanja zaštite dece, kao i najčešće razloge zbog kojih je u pojedinim zemljama još uvek prisutan otpor prema ukidanju „roditeljskog prava“ odaslih da primenom telesne kazne disciplinuju svoje dete. U poglavlju je dat prikaz odnosa društva prema neopravdanosti primene fizičke kazne i zabrani fizičkog kažnjavanja u Africi, Australiji, Kanadi, Kosta Riki, Finskoj, Nemačkoj, Litvaniji, Mongoliji, Holandiji, Novom Zelandu, Norveškoj, Rumuniji, Srbiji, Španiji, Švedskoj, Velikoj Britaniji, Urugvaju i Jemenu. Tako, na primer, prikazom švedskog modela potpune zabrane telesnog kažnjavanja Janson, Langberg i Svensson ukazuju na njegove pozitivne implikacije. Kao prva država koja je ukinula pravo roditelja na nasilno disciplinovanje dece, Švedska je primenila multisektorski model koji se godinama kasnije pokazao kao izuzetno efikasan. Upravo efikasnost švedskog modela na planu smanjivanja upotrebe fizičke kazne u vaspitanju dece i promene stavova roditelja i dece prema ovom sredstvu vaspitanja, dovela je do toga da su i druge evropske i vanevropske države preuzele ovaj model kao primer

dobre prakse. Reforma zakonodavstva je samo prvi korak u lancu zajedničkih aktivnosti medija, organizacija civilnog društva, predstavnika vlasti, dece i predstavnika naučne zajednice. Promenama zakona prethodi istraživanje rasprostranjenosti različitih oblika nasilja nad decom, sa posebnim akcentom na fizičkom kažnjavanju i stavovima roditelja i dece prema primeni fizičke kazne. Nakon zakonskog regulisanja zabrane primene fizičke kazne, koje nema za cilj sankcionisanje roditelja nego jasno preciziranje da je takvo ponašanje roditelja neprihvatljivo i samim tim i zabranjeno, pristupa se istovremenoj medijskoj promociji reformisanog zakona i organizovanju edukativnih predavanja sa istim ciljem. Ključnu ulogu u nastavku zajedničke borbe na eliminaciji fizičkog kažnjavanja dece imaju organizacije nevladinog sektora kroz promociju veština pozitivnog roditeljstva i osposobljavanje roditelja za primenu nenašilnih metoda vaspitanja. Kontinuiranim, periodičnim istraživanjima prati se efikasnost primene ovakvog modela zaštite, koji je do sada pokazao pozitivne efekte. Kroz primere upravo Švedske i drugih zemalja koje su primenile sličan ili isti model, autori i autorke radova iz ovog poglavlja ističu neophodnost koordinisane i zajedničke akcije svih ovih subjekata i institucija usmerene ka zaštiti i dobrobiti deteta i njegovih prava.

U ovoj knjizi svoje mesto je pronašao i rad autorki iz Srbije, prof. dr Jelena Srne i dr Ivane Stevanović. Autorke su u radu pod nazivom *Moving towards the abolition of physical punishment of children* ukazale na dosadašnji odnos društva u Srbiji prema ovom problemu i promene koje su učinjene i još se čine na planu eliminacije nasilnog kažnjavanja dece. Reforme Porodičnog zakona i Krivičnog zakonika svakako, prema mišljenju autorki, predstavljaju značajan pomak ka obuhvatnijoj zaštiti dece, ali nedostatak eksplicitne zabrane primene fizičke kazne još uvek je problematičan. Kao primere pozitivnih promena autorke takođe navode kampanje nevladinih organizacija, podršku medija i usvajanje Nacionalne strategije za prevenciju i zaštitu dece od nasilja. Međutim, iako su tendencije i aktivnosti na ukidanju fizičke kazne izvesne, imajući u vidu kulturni kontekst u kojem će se očekivana reforma zakona i sve neophodne i planirane prateće aktivnosti odvijati, autorke sa razlogom ističu da Srbiju na ovom planu čeka dug proces pun izazova.

Poslednjim poglavljem pod nazivom *Lessons learned and pathways to the future* zatvara se mozaik analize dosadašnjih pristupa u sprečavanju i suzbijanju primene fizičke kazne kao sredstva vaspitanja i disciplinovanja dece. U radu *Effects of banning corporal punishment in Europe: A five nation comparison* Kai-D Bussman, Claudia Ethal i Andreas Schroth su prikazali rezultate prve

evropske komparativne studije o efektima zabrane ovakvog načina kažnjavanja u Austriji, Francuskoj, Nemačkoj, Španiji i Švedskoj. Istraživanjem je potvrđeno da se zabranom fizičkog kažnjavanja postiže značajno smanjenje primene i uopšte odobravanja primene ove vrste kazne. Takođe, studija je potvrdila neophodnost istovremene primene različitih edukativnih aktivnosti u cilju promocije pozitivnih veština roditeljstva. Na samom kraju autori kao najvažniji zaključak studije ističu da je više od 80% anketiranih roditelja iz svih pet država podržalo osnovni cilj globalne kampanje za ukidanje telesnog kažnjavanja, a koji podrazumeva vaspitanje dece bez primene nasilja. Komparativna studija je još jednom potvrdila iskustva pojedinih zemalja koja su prikazana u drugom poglavlju. Naime, upravo je u Švedskoj, gde je u potpunosti primenjen pomenuti multisektorski model, postignuto najveće smanjenje primene fizičke kazne po svim ispitivanim indikatorima.

Publikacija *Globalni putevi ka ukidanju fizičkog kažnjavanja: poštovanje dečjih prava* predstavlja svojevrsnu riznicu različitih nacionalnih i međunarodnih pristupa problemu fizičkog kažnjavanja dece. Potpuna sistematska analiza zabrane nasilnog disciplinovanja dece sa kulturno-istorijskog, pravnog i aspekta ljudskih prava obogaćena je primerima njenih pozitivnih efekata na nacionalnom i međunarodnom planu. Takođe, čitaocu pruža uvid u probleme oko definisanja fizičkog kažnjavanja i razgraničavanja od fizičkog nasilja u postupanju sa decom. Kao takva, knjiga može biti, i jeste od izuzetne koristi predstavnicima vlasti i svima onima koji su u mogućnosti da utiču na stvaranje pravnog okvira za zaštitu prava dece u Srbiji na fizički integritet i ljudsko dostojanstvo. Sa praktičnog aspekta mogla bi poslužiti kao specifična riznica primera dobre i manje dobre prakse u dugom procesu stvaranja društva za decu i po meri dece, te bi mogla biti od koristi svima koji su u svom radu, bilo posredno ili neposredno, upućeni na decu i njihovu zaštitu. Na samom kraju, mada ništa manje značajno, publikacija je namenjena i svim punoletnim osobama sveta u smislu edukativnog materijala za usvajanje koncepta deteta kao ravноправног člana društva koje uživa podjednaka prava kao i odrasli.

LJILJANA STEVKOVIĆ

TEMIDA
Septembar 2011, str. 99-105
ISSN: 1450-6637

Marcel Rufo

Tout ce que vous ne devriez jamais savoir sur la sexualité de vos enfants

(Sve što nikada ne bi trebalo da znate o seksualnosti vaše dece)

Laguna, Beograd, 2006, str. 176

U vremenu kada se pitanje odgoja dece susreće sa brojnim dilemama savremene nauke o mogućnostima pravilnog usmeravanja seksualnosti mlađih, francuski psihijatar Marsel Rifo predstavlja knjigu pod neobičnim nazivom „Sve što nikada ne bi trebalo da znate o seksualnosti vaše dece“. Pa ipak, sagledavši složenost problema koji se danas postavljaju pred roditelje, vaspitače i sve one koji rade sa decom, ova knjiga potpuno suprotno naslovu, predstavlja izuzetan vodič i korisno štivo u razumevanju prilično turbulentnog dečijeg psihoseksualnog razvoja.

Uzimajući u obzir kompleksnost globalnih društvenih relacija današnjice koje glorifikuju i eksplatišu seksualnost, konfuziju socijalnih i rodnih uloga u kojima radikalne frakcije zahtevaju ili pak anatemisu prava istorodno orijentisanih osoba kao i sve značajnije osvetljavanje ozbiljne proliferacije seksualnog zlostavljanja dece u različitim društvenim segmentima, psihanalitički osvrt Rifo-a na probleme seksualnog razvoja mlađih nosi značajne pedagoške, psihijatrijske, pa i viktimološke implikacije.

Predstavljajući na početku knjige sopstvena sećanja na rane strahove i fantazije, koje oblikuju složeni psihizam deteta, dati autor u predgovoru predstavlja priču o lavu koji riče, teško diše, potresa krevet i predstavlja stalnu opasnost po dečaka, koji tada još uvek noću deli sobu sa roditeljima. Strah od mraka, moćnih lavovih kandži i proždiranja, približava nas tako čestim primera iz analitičke prakse u kojima primalna scena i zaticanje roditelja u intimnim trenucima predstavlja važno traumatsko iskustvo koje umnogome boji dalje strahove, anksioznosti, pa i celokupni psihoseksualni razvoj.

U kontekstu prethodnih navoda, roditeljski par prema Rifou postavlja se kao vitalni činilac dečijeg razvoja. Zavisnost, zavist, percipiranje roditeljskog lika u omnipotentnim dimenzijama, edipalna problematika samo su neki od faktora koji zahtevaju da seksualni život roditelja mora ostati nepoznat deci, da se osećanje za stid mora negovati te da se svačija intima mora poštovati.

Prikazujući postupno razvoj dečije seksualnosti počevši od intrauterinog perioda, ali i prateće roditeljske percepcije i ponašanja, knjiga je organizovana u sedamnaest poglavlja na sledeći način: „Uvod”, „Rođenje”, „Osmeh”, „Sisati/Gristi”, „Dati/Uzdržati se”, „Igra”, „Spoznati se/Dodirivati se”, „Identifikacija”, „Učiti/Iščekivati”, „Biti zlostavljan/Biti povređen”, „Preobražaji”, „Biti dopadljiv/Dopadati se sebi”, „Oblačenje”, „Voleti istog”, „Poricanje sopstvenog tela”, „Voleti”, „Umesto zaključka-Odbrana Stida”.

Pozivajući se na naizgled prilično jednostavan i očigledan postulat prema kojem „dečak nije devojčica, a devojčica nije dečak”, Rifo u uvodnom delu osvetjava zanimljive primere iz prakse kojima nas uvodi u svet biološki determinisane seksualnosti, ali i mogućih, pa i čestih razvojnih preturbacija. Među datim primerima posebnu pažnju privlači pitanje seksualnosti dece sa omemošću te posledičnih roditeljskih projekcija koje vođene željama i potrebama odraslih često u praksi prate neadekvatne reakcije.

Pored navedenog, složenost značenja rodne pripadnosti, pa čak i pored odgovarajuće hromozomske konstalacije, Rifo naglašava kroz primere dece i mladih koja imaju dvopolne primarne seksualne karakteristike, odnosno kroz primere u kojima se transeksualizam manifestuje u ranom detinjstvu. Upravo u tom kontekstu složenost lične i porodične traume datih slučajeva, česte depresivne epizode pa čak i pokušaji samoubistva, koji su karakteristični za transeksualne adolescente, prema datom autoru predstavljaju pitanja od izuzetnog značaja.

Psihološki, relacioni, porodični pa i šire društveni plan reflektuje se na dete i njegovu seksualnost praktično već u toku trudnoće majke. Mogućno-

sti savremene dijagnostike u preciznom utvrđivanju pola deteta i pre rođenja značajno će uticati na roditeljski fantazam i narcističke projekcije. Tako pitanje pola deteta, zadovoljstva roditelja što je rođen dečak ili čestog nezadovoljstva u našoj kulturi zbog „još jedne devojčice“ značajno će biti definisano kapacitetima roditelja da podnesu sopstvenu seksualnost, sopstvene neuspehe, životne frustracije, te konačno mogućnosti da dete vole samo za sebe, a ne kao predmet lične kompenzacije.

Ponavljajući psihoanalitičku tezu o značaju ranog detinjstva u formiranju ličnosti, Rifo elaborira specifičnosti prve komunikacije koju majka ostvaruje sa novorođenčetom. Miris majke, dodir, toplina majčine kože, glas postavljaju se kao temelj dečije sigurnosti i razvoja. Pa ipak ova komunikacija nije jednosmerna niti je identična prema dečaku i devojčici. Pogled, gugutanje, plač i prvi socijalni osmeh organizovaće složene mehanizme projektivne identifikacije u kojima senzitivna i receptivna majka opaža potrebe deteta.

Nažalost, odnos majke i deteta nije uvek idiličan. Tako u poglavlju „Sisati/Gristi“ autor predstavlja kompleksnost puerperalne psihoze i situacije u kojoj dekompenzovana majka okreće svu svoju agresivnost prema detetu. Beba koja sisa, koja se hrani može postati u majčinom psihotičnom svetu „demon-ska“ sa zubima koji „žele da je pokidaju“. Pa ipak, i ovakvim situacijama insistiranje na (kontrolisanom) kontaktu bebe i majke ima lečeće dejstvo na oboje.

Prema Rifou dojenje bebe od izuzetnog je značaja. Učvršćivanje i produžavanje biološke veze sa majkom, koje se oslanja na ishranu, praktice i izražena oralna erotika. Erotika koja ipak mora imati svoje granice, gde majčine grudi u određenom momentu treba da ponovo budu erotične mužu, a ne doveka da ostanu predmet zajedničke svojine sa detetom. Naizgled očigledno i pomalo bizarno zapažanje, pa ipak vrlo važno u brojnim slučajevima u kojima majke doje svoje decu i nakon treće ili četvrte godine ili u slučajevima u kojima erotizivano koriste svoje grudi kako bi umirili dete.

Značaj analne i uretralne faze razvoja libida Rifo artikuliše kroz jednostavna pitanja: Da li dete koje odbija nošu treba odvesti kod dečijeg psihijatra? Da li je zabrinjavajuće kad devojčica želi da piški stoeći? Zašto deca tako rano počinju da govore ružne reči koje imaju seksualnu konotaciju? Poglavlje „Dati/Uzdržati se“ odgovoriće na ova pitanja kroz priču o samostalnosti, društvenosti i učenju o čistoći, kao i značaju pojave poput enkopreze i eneureze.

Period oko četvrte godine predstavlja vreme igre. Igre koja je detetu „od suštinskog značaja zato što mu omogućava da izradi ono što rečima ne može, da režira i uobiči osećanja i misli“ (str. 48). Pa ipak ove naizgled nevažne rad-

nje imaju poseban značaj u polnoj identifikaciji jer omogućavaju detetu da u igri pronađe osobenosti svog pola. Upravo u tom kontekstu Rifo naglašava da ako dečak ima želju da se igra sa lutkom ili da se obuče kao devojčica da to ne predstavlja problem, jer tako pre svega pokazuje radoznalost prema suprotnom polu, ali ako dečak nema drugih želja ovo moramo posmatrati kao simptom homoseksualnih tendencija.

Konačno, poglavljje „Igra“ bavi se i pitanjem situacija u kojima se deca igraju igre „doktora“ te u kojima istražuju anatomiju drugog pola. Pitanja zašto se deca tada sakrivaju, da li dečak može da defloriše devojčicu, može li ona da mu povredi polni organ i kako reagovati kada zateknemo decu u toku igre, svoje odgovore nalaze pre svega u konstataciji da je dečja seksualnost drugačija od seksualnosti odraslih, bezazlenija, te da veliki broj pomenutih strahova dolazi iz roditeljskih projekcija.

U svom vrlo razumljivom i praktičnom stilu pisanja Marsel Rifo u poglavlju „Spoznati se/Dodirivati se“ pokreće temu koja često roditeljima zadaje mnogo briga i nelagodnosti, a prema kojoj se i stručnjaci različito, pa i neadekvatno odnose. Naime tema dečije masturbacije predstavlja polje koje kod odraslih razbija iluziju o aseksualnom, nevinom detetu uz čestu anksioznu potrebu da se ovakve radnje potisnu, zabrane, kazne. Pa ipak, ne samo da Rifo naglašava masturbaciju kao normalan deo razvoja seksualnosti, već insistira na tome da roditelji moraju poštovati dečiju intimu te da se ovakve radnje ne smeju pratiti pretnjama i kaznama.

Pričećajući se uvodnih napomena o značaju teme seksualnog zlostavljanja dece koja je posebno aktuelna poslednjih godina, pomenuti autor u istom poglavlju daje i odgovore na još neka važna pitanja. Da li je normalno da dete od šest-sedam godina nastavi da se šeta golo bez ikakve nelagodnosti? Može li se nastaviti zajedničko kupanje s detetom koje ima četiri ili pet godina? Da li se smatra normalnim ako dete želi da se igra sa genitalnim organima roditelja? Opširnu elaboraciju Rifo, kojom daje odgovore na data pitanja, možemo sumirati kroz ideju da deci ne treba dozvoljavati ono što ne dozvoljavamo ni sebi, te da i deca i odrasli moraju poštovati osećanje stida.

Poglavlje „Identifikacija“ otvara brojne teme koje u današnjem, savremenom svetu često poprimaju neobične forme. Tako dok je priča o identifikaciji sina sa ocem ili čerke sa majkom dosta poznata, Rifo se pita šta se dešava u onim slučajevima kada dođe do razvoda roditelja, kada dete nema kontakta sa roditeljem istog pola ili pak u onim slučajevima kada jedno od roditelja prizna svoju homoseksualnost, uđe u nov homoseksualni brak ili čak izvrši hiruršku promenu pola.

Period latencije prema Rifou predstavlja vreme značajne sublimacije seksualnog nagona. Vreme u kome seksualnost nije otvorena, ali i dalje u velikoj meri postoji. Tako poglavlje „Učiti, iščekivati“ predstavlja segment dečijeg razvoja u kojem društvenost, prijateljstvo, ljubav, izdaja postaju posebno važne teme.

Ljubav i izdaja mogu imati nažalost i mnogo ozbiljnije dimenzije od onih školskih i vršnjačkih. Seksualno zlostavljanje, pedofilija, izopačenost česte su teme u javnim raspravama. Neverovatne brojke registrovanih slučajeva i ogromna tamna brojka zlostavljanja o kojima se ništa ne zna, postavljaju stoga pitanje o negativnim uticajima seksualnog nasilja nad decom. Predstavljajući različite efekte nasilja nad decom u odnosu na njihov pol i starosnu dob u kojoj se zlostavljanje odigravalo, Rifo naglašava da je najbolja prevencija ovakvih pojava stalno posmatranje deteta, promena u ponašanju, kao i učenja dece da telo pripada samo njima i da niko nema pravo da ih dira. I mada se pedofilija u javnosti ističe predominantno kao zločin muškaraca, Rifo iznosi uverenje prema kome i žene pokazuju jednake sklonosti. Pa ipak senzitivna i receptivna priroda ženske seksualnosti činiće da ovakvi slučajevi budu manje vidljivi.

Sumirajući prethodno predstavljeno poglavlje „Biti zlostavljan/Biti povređen“, valja naglasiti da i pored saveta stručnjaka da detetu uvek treba verovati kada iznese pritužbe o zlostavljanju, Rifo naglašava da postoji ne mali broj slučajeva u kojima i pored eksplicitnosti dečijih iskaza moramo uzeti u obzir da je nekada zlostavljanje samo fantazija. Tako, prikazujući specifičnu dinamiku porodica u kojima je ranije bilo seksualnog nasilja, dati autor iznosi niz mogućnosti kojima je zlostavljanje stvar roditeljske projekcije ili pak psihološki nametnutog, dečijeg reodigravanja roditeljske traume.

Konačno, baveći se problemom adekvatnog pristupa detetu u onim slučajevima kada je seksualno nasilje potvrđeno, Rifo naglašava potrebu preveriranja naknadne viktimizacije deteta i situacije u kojoj roditelj do detalja stalno preispituje način seksualnog kontakta, nesvesno razvijajući incestuznu traumu na drugoj strani.

Turbulentnost dečijeg razvoja čini se nikad ne prestaje. Tako poglavlje „Preobražaji“ elaborira probleme prve menstruacije, preuranjenog stupanja u seksualne odnose, te kompleksne porodične dinamike u kojoj roditelji često nespretno reaguju na date probleme. Da li adolescentkinji treba preporučiti da uzima kontraceptivne pilule i da li treba očekivati od oca da priča sa sinom o prezervativima, samo su neka od pitanja koja se aktuelizuju u pubertetu.

„Biti dopadljiv/Dopadati se sebi“ prema Rifou kod mladih nosi značajne izazove. Jesam li lep/a? Hoću li se dopasti drugome? Da li sam poželjna?

Brojne dileme adolescenta koje su povezane, pre svega, sa konceptom narcizma i samopoštovanja. Uraditi ono što su uradile druge drugarice, nuditi sopstveno telo kako bi bio prihvaćen, ne biti odbačen.

Konačno, u svetu u kome se eksplatiše seksualnost i favorizuju telesne figure koje većina nikada ne može dostići, Rifo postavlja pitanje i kako se postaviti prema intruzivnom svetu plastične hirurgije koji adolescentima nameće nove kriterijume lepote i dopadljivosti. Pa ipak, pitanje estetike i ima i druge odraze. Poglavlje „Oblačenje“, iako naizgled bez preteranog značaja, otkriva probleme savremenog vaspitanja sa brojnim implikacijama. Darkeri, crna kosa, crni lak za nokte, lanci, pirsing, pa i ozbiljnija povređivanja tela, nešto su što se danas dosta često sreće među adolescentima. Kakvo je značenje ovakvog stila, da li ispod takve fasade leži ozbiljnija psihopatologija, Rifo predstavlja na vrlo praktičnim i razumljivim primerima.

Baveći se pitanjem značaja oblačenja mladih, pored aseksualnosti „darkera“ u istom poglavlju autor se bavi i vrlo važnim pitanjem da li zabraniti čerki da se oblači kao „lolita“? Kakav je uticaj televizijskih rijaliti programa i popularnih takmičenja lepote u kojima, još uvek deca, ističu svoje atribute „ženstvenosti“? Hranimo li tako potrošačku kulturu, koja eksplatiše seksualnost i kako pravilno roditelj da odgovori na ovakve težnje adolescenta?

Nastojeći da zaokruži psihoseksualni svet mladih, Rifo pri kraju knjige dodatnu pažnju posećuje prilično aktuelnoj temi homoseksualnosti. Sukob sveta nauke, koji i dalje lebdi između homoseksualnosti kao perverzije i normalne seksualne orijentacije, između biološki date biseksualnosti i društvene agresivne stigme koja insistira da „devijantne“ treba fizički eliminisati, ostavlja brojne dileme o potrebama tretmana ili, pak, pomoći i podrške istorodno orijentisanim osobama.

Citirajući Rifo: „...samoubistvo je drugi po redu uzročnik smrtnosti kod mladih, a homoseksualni adolescenti pokušavaju samoubistvo sedam puta više od drugih, pokazujući koliko je težak njihov put....“ (str. 148).

Ostajući u istom kontekstu, poglavlje „Poricanje sopstvenog tela“ daje dodatna objašnjenja složenih problema adolescencije. Tako anoreksija, koja se danas neretko javlja kod mladih, reflektovaće sliku autopercepcije sopstvenog tela, problema i strahova koje nosi telesni preobražaj, straha od odrastanja, stanjenja, smrti. Pa ipak kako to navodi Rifo: „Anoreksija je poremećaj polnog identiteta, aseksualna bolest, jer ukida pol. Devojčica ne želi da postane žena, dečak ne želi da postane muškarac... Nemam telo. Nemam seksualnost. Nemam menstruaciju koja bi me podsećala na to telo koje želim da zaboravim, uništим...“ (str. 161).

Finalno poglavlje Rifoove knjige ipak se završava pričom o nešto lepšim temama. Poglavlje „Voleti“ uvodi nas u pomalo filozofski koncept o ljubavi, lepoti patnje, spremnosti da se žrtvujemo, uzvraćenim i neuzvraćenim ljubavima. Pa ipak, maestralni Rifo priču ne ostavlja tako jednostavnom predstavljujući zanimljive primere iz prakse u kojima se ljubav odvija izeđu „dve mongoloidne osobe“ kao i paru petnaestogodišnjaka koji žele dete, ali ih roditelji primoravaju na prekid trudnoće. Kako se postaviti prema mladiću ili devojci deteta? Da li prihvatići da mladić ili devojka deteta spavaju u kući roditelja? Kakav je značaj abortusa? Samo su neke od tema ove izuzetne knjige.

Pitanje dečije seksualnosti ostaje turbulentno polje u kome biološke, psihološke, porodične, pa i šire socijalne varijable igraju često suprotstavljene uloge. Brojni problemi koji nastaju na ovom putu razvoja mogu stoga ostvariti značajne, pa i neizbrisive sekvele. Pa ipak, sažetim, vrlo razumljivim i pre svega introspektivnim pristupom Marsel Rifo predstavlja sve ono što bi trebalo da znate o seksualnosti vaše dece.

NIKOLA PETKOVIĆ

Poziv na saradnju i pretplatu

TEMIDA je časopis o viktimizaciji (stradanju), ljudskim pravima i rodu. Časopis objavljuje naučne i stručne radove koji za svoj predmet imaju problem žrtava kriminaliteta, rata, kršenja ljudskih prava i drugih oblika stradanja (sa posebnim naglaskom na probleme žena, dece, manjinskih grupa, osoba sa invaliditetom i drugih kategorija koje su posebno izložene viktimizaciji), strah od kriminaliteta, kršenje ljudskih prava u zatvoru i u krivičnom postupku, prevenciju viktimizacije i slično. Svaki broj je tematski koncipiran, ali se objavljaju i tekstovi van određenih tema.

Teme za 2011. godinu su: broj 4 – **Zločini iz mržnje** (rok za predaju radova je 1. novembar 2011.). Članci van ovih tema mogu biti predati Redakciji bez obzira na navedene rokove.

Radovi (članci i prikazi) se dostavljaju u elektronskoj formi prema priloženim tehničkim uputstvima na e-mail: vds@eunet.rs.

Svi članci se anonimno recenziraju od strane dva kompetentna stručnjaka/stručnjakinje, na osnovu čega Redakcija donosi odluku o štampanju. Rukopisi se ne vraćaju.

Tehnička uputstva autorkama i autorima članaka

1. Članak treba da bude obima do 16 strana kucanog teksta duplog proreda. Koristiti font Times New Roman i veličinu slova 12.
2. Prva stranica teksta treba da sadrži: **naslov rada, ime i prezime autora/autorke, apstrakt** (do 150 reči) i **4-5 ključnih reči**.
- 2.1 Odmah iza prezimena autora (na prvoj stranici) otvoriti fusnotu u kojoj treba dati naziv institucije u kojoj autor radi, zvanje autora i e-mail.
Primer: Petar PETROVIĆ*
3. Naslove pojedinih odeljaka u tekstu dati u sledećem obliku:

Naslov odeljka (Times New Roman, 12, Bold)

Podnaslov 1 (Times New Roman, 12, Italic)

Podnaslov 2 (slovo abecede u poluzagradi, Times New Roman, 12, Regular)

Primer:

Službe koje pružaju pomoć žrtvama

Kategorije korisnika

a) Žene i deca

4. Koristiti harvardski sistem citiranja. Na kraju citata u tekstu otvoriti zagradu i u njoj upisati prezime autora, godinu objavljuvanja i broj strane.
Primer: (Christie, 2005: 28).
- 4.1. U fusnotama davati samo propratne komentare.

* Dr Petar Petrović je docent na Fakultetu..... u Beogradu. E-mail: nikola@primer.

- 4.2. Strana imena pisati izvorno.
5. Ukoliko se u tekstu nalaze slike ili tabele, na odgovarajućem mestu u tekstu uputiti na njih, npr. (Tabela 2).
- Naslove dati iznad slika i tabela.
- Primer: **Tabela 1.** Struktura viktimizacije prema polu
6. Obavezno priložiti popis **literature** na kraju teksta. Navesti sve citirane bibliografske jedinice abecednim redom, prema prezimenu prvog autora. Bibliografska jedinica treba da sadrži:
- za knjige:** prezime i prvo slovo imena autora, godina izdanja u zagradi, naslov knjige (kurzivom), mesto izdanja, naziv izdavača.
Primer: Milutinović, M. (1977) *Penologija*. Beograd: Savremena administracija.
- za poglavlja u knjizi:** prezime i prvo slovo imena autora, godina izdanja u zagradi, naslov poglavlja, u: prvo slovo imena (urednika), prezime (urednika), skraćena oznaka uredništva (u zagradi), naslov knjige (kurzivom), mesto izdanja, naziv izdavača, broj prve i poslednje strane poglavlja.
Primer: Benton, T. (2006) Do we need rights? If so, what sort? In: L. Morris (ed.) *Rights: Sociological perspectives*. New York: Routledge, str. 21-36.
- za članke u časopisima:** prezime i prvo slovo imena autora, godina izdanja u zagradi, naziv članka, naziv časopisa (kurzivom), broj i broj prve i poslednje strane članka.
Primer: Christie, N. (2005) Restorativna i retributivna pravda u kontekstu rata i ratnih zločina. *Temida*, 4, str. 27-32.
- za dokumenta preuzeta sa interneta:** upisati datum pristupa internet stranicama sa kojih su preuzeta.
7. Obavezno priložiti na kraju rukopisa: ime i prezime autora/ke, naslov rada, apstrakt i ključne reči na engleskom jeziku.

Molimo Vas da vodite računa i da pravilno koristite intelektualnu svojinu drugih autora/ki prilikom iznošenja navoda, rezultata istraživanja, ali i grafičkih prikaza iz njihovih tekstova. Časopis Temida podleže **kontroli na plagijarizam od strane Centra za evaluaciju u obrazovanju i nauci (CEON)** i nalazi se u **DOI (Digital Object Identifier) bazi i u Srpskom citatnom indeksu (SCIndeks)**.

Promena nekoliko reči iz rečenice originalnog autora/ke, kao i promena redosleda reči u njihovim rečenicama predstavlja plagijarizam ukoliko se taj autor/ka ne citiraju.

Kada se parafrazira neki deo teksta drugog autora/ke trebalo bi reprodukovati tačno značenje njihovih ideja, ali ih izraziti kroz sopstvene reči i drugačiju strukturu rečenica.

Primer: Nedovoljno dobri mehanizmi prepoznavanja su najverovatniji razlog malog broja zabeleženih žrtava starosti ispod 18 godina (Nikolić-Ristanović, 2009).

Isto pravilo važi i za slučaj da se pozivate na navode nekog istraživanja.

Primer: Istraživanje nasilja u porodici u Vojvodini pokazalo je da skoro svaka druga žena trpi psihičko nasilje (Nikolić-Ristanović, 2010).

Ukoliko je jedini način da izrazite navode drugog autora/ke doslovno citiranje njihovih reči, neophodno je da te rečenice stavite pod znake navoda, a da u zagradi pored imena autora/ke i godine u kojoj je rad objavljen, navedete i broj strane na kojoj se te rečenice nalaze u njihovom tekstu.

Primer: Autorka navodi da „manji broj maloletnih žrtava verovatno više govori o slabim mehanizmima prepoznavanja“ (Nikolić-Ristanović, 2009: 255).

Tehnička uputstva autorkama i autorima prikaza

Prikaz treba da bude obima do 6 strana kucanog teksta duplog proreda, font Times New Roman 12.

Naslov prikaza treba da sadrži sledeće podatke:

Prikaz knjige: naziv u originalu, prevod naziva na srpski jezik u zagradi (ukoliko je naziv na stranom jeziku), naziv izdavača, mesto izdanja, godina izdanja i broj strana.

Prikaz skupa: naziv u originalu, prevod naziva na srpski jezik u zagradi (ukoliko je naziv na stranom jeziku), mesto i datum održavanja skupa.

Radovi ne smeju biti već objavljeni, niti predati za objavljivanje na nekom drugom mestu.

Pretplata

Cena pojedinačnog primerka je 750 dinara. Pretplata za 2012. godinu iznosi za pojedince 3.000 dinara i 10.000 dinara za institucije. Cena pojedinačnog primerka za inostranstvo je EUR 30. Za inostranstvo pretplata iznosi EUR 60 za pojedince, odnosno EUR 120 za institucije. U vezi preplate molimo Vas da se obratite Redakciji.

Časopis je dostupan u elektronskoj formi na: www.vds.org.rs, www.nauka.gov.rs i www.doiserbia.nb.rs

Call for papers and subscription

Temida is the peer reviewed journal on victimization, human rights and gender, which is accredited as an academic journal by Serbian Ministry of Science. Papers are mainly published in Serbian. Papers written in other languages are either translated in Serbian or published in the language they are written in.

Topics for 2011 include: No 4 – **Hate crimes** (submission deadline: November 1, 2011)

Contributions not specifically dedicated to these themes, as well as conference and book reviews, may be submitted irrespective of the indicated terms. Manuscripts should be submitted by e-mail: vds@eunet.rs.

All articles will be peer reviewed anonymously by two competent scholars. Afterwards, the Editorial Board will decide about its publishing. The manuscripts will not be returned.

Technical instructions for authors of articles

1. Contributions should not exceed 16 pages typed in double line spacing. The recommended font type is Times New Roman 12.
2. First page should contain: the title, the author's name, abstract (up to 150 words) and 4-5 key words.
- 2.1 After the author's surname put the footnote that should contain the name of the institution where the author works, academic title, and e-mail.
Example: Petar PETROVIĆ*
3. Subheadings should be written in the following way:

Paragraph heading (Times New Roman, 12, Bold)

Sub-Heading 1 (Times New Roman, 12, Italic)

Sub-Heading 2 (alphabet letter in the bracket, Times New Roman, 12, Regular)

Example: **Victim support services**

Categories of the users

a) Women and children

4. Please use the Harvard referencing system. At the end of citation you should open a bracket and give the author's surname, the year of publication and page number.

Example: (Christie, 2005: 28).

- 4.1. Footnotes should contain only brief accompanying comments.
- 4.2. Foreign names should be written originally.
5. If the pictures and tables are included, please make a reference to them at the proper place, e.g. (Table 2)

* Dr Petar Petrović is docent at the Faculty... in Belgrade. E-mail: petar@example.

Please give the titles above the pictures/tables.

Example: **Table 1.** Structure of victimization by gender

6. It is necessary to enclose the list of the **literature** at the end of the paper. List all the references in alphabetical order, according to the first author's surname. A list of references should contain:

For books: surname and initials of the author, year of publication (in the bracket), title of the book (italic), place of publication and publisher.

E.g. Milutinović, M. (1977) Penologija. Beograd: Savremena administracija.

For book chapters: surname and initials of the author, year of publication (in the bracket), chapter title, In: initial, surname of the editor followed by ed. in the bracket, title of the book (italic), place of publication, name of publisher and the page numbers of the chapter.

E.g. Benton, T. (2006) Do we need rights? If so, what sort? In: L. Morris (ed.) Rights: Sociological perspectives. London and New York: Routledge, pp. 21-36.

For journal articles: surname and initials of the author, year of publication (in the bracket), title of the article, title of the Journal (italic) and page numbers of the article.

E.g. Christie, N. (2005) Restorativna i retributivna pravda u kontekstu rata i ratnih zločina. Temida, 4, pp. 27-32.

For documents accessed by internet: give the electronic address and the date you accessed the source.

Please be sure to properly use the intellectual property of other authors during the presentation of statements, research results, and graphics from their texts. The journal Temida is subject of plagiarism **control by the Centre for Evaluation in Education and Science (CEON)** and is located in the **DOI (Digital Object Identifier) database** and in the **Serbian Citation Index (SCIndeks)**.

Changing a few words from the sentence of the original author, as well as changing the order of words in their sentences is plagiarism if the author is not cited.

When you paraphrase a text of another author you should reproduce the exact meaning of their ideas, but express them through your own words and with a different sentence structure:

E.g. Lack of good mechanisms of recognition is the most probable cause for the small number of identified victims under the age of 18 years (Nikolic-Ristanović, 2009).

The same rule applies in the case when you wish to refer to the assertion from another research:

E.g. The survey of domestic violence in Vojvodina has shown that almost every second woman suffered psychological abuse (Nikolic-Ristanović, 2010).

If the only way to express the assertions of another author is to quote their words, you must put these sentences in quotation marks, and indicate the page number on

which these sentences are located in their text in the bracket next to the names of the authors and the year in which their paper was published:

E.g. The author states that „a smaller number of minor victims probably speaks more of a poor mechanism of identification“ (Nikolić-Ristanović, 2009: 284).

Technical instructions for authors of reviews

The review should not exceed 6 pages typed in double line spacing. Recommended font is 12 point Times New Roman.

Title of the review should include:

Book review: title of the book in original, translation of the book title in Serbian in the bracket (if the title is in foreign language), name of the publisher, place of publication, year of publication and number of pages.

Meeting review: title of the meeting in original, translation of the meeting title in Serbian in the bracket (if the title is in foreign language), place and date of maintaining.

Papers should not be already published neither submitted for publishing at some other place.

Subscription

Price for single copy is 750 Dinars. Annual subscription in the year of 2012 is 3000 Dinars for individuals and 10 000 Dinars for institutions. Price for single copy for abroad is 30 EUR. Annual subscription rates for abroad is 60 EUR for individuals and 120 EUR for institutions. Regarding the subscription please contact the Editorial office.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

343.98

TEMIDA : časopis o viktimizaciji, ljudskim pravima i rodu /
glavna i odgovorna urednica Vesna Nikolić-Ristanović. –
Srpsko izd. – God. 1, br. 1 (januar 1998) – Beograd (Đure Jakšića
5) : Vikičimološko društvo Srbije : Evropski pokret u Srbiji, 1998.
– (Beograd : Prometej). – 24 cm

Tromesečno. – Ogledni broj izašao 1997. godine

ISSN 1450-6637 = Temida (Srpsko izd.)
COBISS.SR-ID 140099335